

ATATÜRK BİYOGRAFİSİ'NDEN SAYFALAR II

E. Korg. CEMAL ENGİNSOY

III. Görünür Cephe'de Savaş

Mustafa Kemal Paşa, "Görünür Cephe" olarak tanımladığı "dış düşmanlar karşısındaki cepheler"i, başlangıçta "İzmir Yunan Cephesi" ve "Cenup (Güney) Fransız Cephesi" olarak isimlendirir ve bunların değişik kesimlerinde meydana gelen muharebe ve çatışmaları sürekli şekilde değerlendirerek, önemli noktaları belirtir. Örneğin; Güney Fransız Cephesi ile ilgili olarak şöyle diyor: "... Fransız işgal bölgelerinde ve cephelerinde; millî kuvvetler, her gün daha esası bir surette düzenleniyorlardı. Millî kuvvetler, askerî birlikler ile de kuvvetlendirilmeye başlanmıştı. İşgal kuvvetleri, her taraftan sıkı ve şiddetli bir surette baskı altında tutuluyordu. Bu durum üzerine Fransızlar, Mayıs 1920 başlarından itibaren bizimle temas ve görüşme aradılar... Mayıs sonunda, Suriye Yüksek Komiseri adına hareket eden bir zatın başkanlığındaki bir Fransız Heyeti Ankara'ya geldi. Bu heyetle, yirmi günlük bir mütareke yaptık. Bu geçici ateşkes ile, biz, Adana bölgesinin (Fransızlar tarafından) boşaltılmasına bir başlangıç hazırlamayı hedef alıyorduk... Bundan başka, önemli saydığım bir siyasî faydayı da elde etmek istiyordum... Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti, henüz İtilâf devletlerince tasdik edilmemişti... Fransızların, İstanbul Hükümetini bir tarafa bırakıp; Ankara'da bizimle görüşmede bulunmaları ve herhangi bir meselede uyuşmaları, o gün için, temini önemli siyasî bir nokta idi... Bu görüşme ve konuşmalarımızdan bende hasıl olan izlenim, Fransızların Adana ve havalisini boşaltacakları merkezinde idi. Bu düşünce ve inancımı Meclise söylemiştim. Gerçi; Fransızlar, mütareke müddeti bitmeden Zonguldak'ı işgal etmek suretiyle, uyuşmanın yalnız Adana bölgesine ait olduğunu göstermek istemişlerse de; biz, bu hareketi mütarekenin bozulmasını gerektirir saydık. Fransızlarla anlaşmamız 'bir süre gecikti...'”¹

Yunanlılara karşı kurulmuş olan Batı Cephesi'ne gelince; bu kesim, Haziran ayı ortalarında, hızla gelişen savaş harekâtına sahne olur. Mustafa Kemal Paşa'nın sözleri ile, "Memleket içinde yer yer ortaya çıkan iç is-

¹ Nutuk II, s. 452-454.

yanları takip etmekte gecikmeyen ilk genel Yunan taarruzu, gözlerimizi tekrar batıya yöneltecektir. Yunanlılar, 22 Haziran 1920'de Milne Hatı'nda (Ayvalık kuzeydoğusu-Akmazdağı-Kestelli-Aydın doğusu-Selçuk batısı) genel taarruza geçtiler... Düşmanın kuzey kuvveti (üç tümen), 30 Haziran 1920'de Balıkesir'e girdi... Düşman, takibe devam ederek, 8 Temmuz'da Bursa'yı da işgal etti... Bunun karşısındaki kuvvetlerimiz fazla sarsıldı, Eskişehir'e kadar çekildi... Salihli istikametinde doğuya ilerleyen iki Yunan tümeni de, 29 Ağustos'ta Uşak'ı zaptetti... Aydın'dan ilerleyen bir Yunan kolu da (bir tümen) Nazilli'ye kadar geldi. Bu harekât esnasında, tümenlerimizin kadro halinde ve mühimmatsız olduklarını ve kuvvetlendirilmelerine de henüz imkân olmadığını biliyorsunuz. Bizzat Eskişehir'e ve oradan ileri bölgelere gittim. Gerek orada ve gerek diğer bölgelerde bulunan kuvvetlerimizin düzeltilmesini ve düzenlenmesini emrettim. Yeniden, düşman karşısında, düzenli kumandaya bağlı cepheler kurulmasını sağladım..."²

Mustafa Kemal Paşa'nın açıklamalarına göre; "...Bu Yunan taarruzu ve millî cephelerin bozulması, Mecliste büyük bunalıma, şiddetli lâf atmalara ve eleştirilere sebep oldu... Uzun ve hareketli geçen tartışmalara benim de karışmam icap etti... Daha önceki bir gizli toplantıda da uzun açıklamalarda bulunmaya mecbur olmuşum. Çünkü; üzüntü ve acıların sonucu olarak yapılmakta olan eleştirilerde ve önerilerde, bu yenilginin gerçek sebepleri ve etkenleri sanki unutulmuş gibi idi. Bütün felâketin nedeni olmak üzere, daha kurulalı ve sorumluluk yükleneli iki ay olmayan Vekiller Heyetini sorumlu tutmak hedef alınıyordu. Bir yılı aşkın bir süreden beri, Yunan Ordusunun İzmir bölgesinde yerleşmiş ve sürekli olarak hazırlanmakta bulunmuş olduğu; buna karşılık, İstanbul Hükümetinin ordumuzu devamlı şekilde felce uğratacak hazırlıklarla uğraştığı ve milletin kendiliğinden teşkil edebildiği millî kuvvetleri dağıtmaya ve yok etmeye çalışmaktan başka bir şey yapmadığı asla düşünülüyordu. Eğer bu bir yıl içinde, Yunan kuvvetleri karşısında az çok bir durum vücuda getirilmiş idi ise; bunun da, beş on fedakârın kendiliğinden ortaya çıkmış azim ve gayretleri sonucu olduğunu insaf gözü ile görmek istemiyorlardı. Askerî harekâtı gerçek durumu kavrayarak ve askerî icapları göz önünde tutarak düşünen ve inceleyen yoktu... Bu gizli celsede, konuşmalarım sırasında, özellikle demiştim ki: felâket başa gelmeden evvel, ona karşı önleme ve savunma tedbirlerinin düşünülmesi gerekir. (felâket) geldikten sonra keder-

² a.g.e., s. 460-461

lenmenin faydası yoktur. Yunan taarruzu meydana gelmeden önce, bunun olacağı kuvvetli bir ihtimaldi. Eğer buna engel olacak sebep ve tedbirler alınmamış ise, bunun sorumluluğu Türkiye Büyük Millet Meclisine ve onun hükümetine ait olamaz... Bazı kuvvetlerin cepheden alınıp iç isyanların bastırılmasına memur edilmesi, Yunan kuvvetleri karşısında bulundurulmasındaki faydadan daha mühim ve zarurî idi ve hâlâ da öyledir... *Memleketin sükûneti, milletin kurtuluş temeli noktasında birlik ve dayanışma temin olunmadıkça, bir dış düşmanın istilâsını durdurmaya çalışmak ne mümkündür ve ne de bundan esash bir fayda ve sonuç umulur...* Birlikte ve emelde azmeden ve ısrar eden millet, gururlu ve saldırgan bir düşmanı eninde sonunda gurur ve saldırganlığına pişman edebilir. Onun için; iç isyanları bastırmak, Yunan taarruzunu durdurmaktan elbette daha önemlidir... Filân noktada, filân derede, filân köydeki kuvvetimiz veya oradaki subay veya kumandanımız düşmanın geçmesine müsaade etmese idi; bu felâket başımıza gelmezdi, yolunda feryat etmekte mana yoktur. Tarihte yarılmış ve yarılmayan cephe yoktur. Özellikle; söz konusu olan cephe, sözü edilen kuvvetle tamamiyle uyumlu dar bir cephe olmayıp da, böyle yüzlerce kilometre uzunluğunda bulunursa; bu cephenin şurasında ve burasında bulunan zayıf bir kuvvetin sonuna kadar savunmasını kabul etmek, bütün düşünceleri ve yarguları yanılığa götürür. Cepheler delinebilir; buna karşı tedbir, delinen kısmı derhal kapamaktan ibarettir. Bu ise, cephe üzerindeki kuvvetlerden başka; geride, ihtiyatta, kuvvetli kademeler bulundurmakla mümkündür. Halbuki; Yunan Ordusu karşısındaki millî cephemiz bu durum ve kuvvette mi idi? Bütün Batı Anadolu vilâyetlerimiz, Ankara ve havalisi dahil olduğu halde, daha doğrusu bütün memleket; kuvvet denilecek bir askerî birlik bırakılmış mı idi? Muharebe hatları civarındaki köyler ahâlisinin yapabileceği savunmadan hayalî sonuçlar beklemek, akla uygun olamaz. Memleketin bütün kuvvet kaynaklarından yararlanma şartları ve yetkilerine sahip olduktan sonra da, ciddî askerî teşkilât yapabilmek için ve bunda başarı sağlamak için zaman şarttır... *Durumu değerlendirirken ve tedbir düşünürken; acı olsa da, gerçeği görmekten bir an vazgeçmemek lâzımdır.* Kendimizi ve birbirimizi aldatmak için lüzum ve mecburiyet yoktur. Biz, durumun ve cephelerin gerektirdiği şeyleri bilmiyoruz değiliz. Her taraftan, bana sayısız denecek kadar çok telgraf gelmektedir: *Büyük muvazzaf kuvvetler gönderiniz, şu kadar cephane gönderiniz, bunlar gelmezse burada mağlûp oluruz,* denilmekte; tehlike ve ateş içinde bulunmaktan doğan heyecan nedeni ile, acı bir dille durum anlatılmaktadır. Bizim görevimiz ve durumumuz, onların teessür ve heyecanına katılarak, herkesin manevî kuvvetini kırmak değildir; aksine, onlara metanet ve sebat ve

ümit verecek tarzda hareket etmektir. Bundan sonra; elbette, durumlar değişecek ve bütün memleket ve millete cidden ümit ve emniyet verecek tedbirler uygulanacaktır...”³.

Mustafa Kemal Paşa, ne kadar kritik olursa olsun, durum hakkında halkı gerektikçe uygun şekilde aydınlatmaya ve millî çabalarını yükseltme yolunda uyarmaya önem verir. Böylece; bu önemli olaylar sırasında da, 2 Temmuz tarihli şu beyanname ile, bütün milleti Yunanlılara karşı savaşa çağırır (özet): “... Düşmanlarımızın tatbike koydukları vasıtaları, Tanrı yardımı ile yeneceğimize dair ilk gün beslediğimiz ümitlerde, bugün Yunan Ordusunun kudurmuşçasına istilâya başladığını gördükten sonra, daha kuvvetli ve daha azimli bulunuyoruz. Milletimiz, Anadolu gibi, büyük feyizli bir faaliyet çevresi içinde yalnız bozguncu ve Yunan kuvvetleri ile istilâ ve imha edilemez. Düşmanın istilâsı ne kadar genişlerse; yok olması da o kadar hızlı ve kesin olur. Bütün ahalimizde bozgunculara ve Yunanlılara karşı sönmez bir azim ve kin uyanmalı; Yunan Ordusunun ilerisinde, gerisinde, nerede kalırsa kalsın; her Müslümanın vazifesi, Yunan erine hücum olmalıdır... Yaşamak isteyen milletimizin isteği bir kelimedede toplanır ve gayet meşrudur: İstiklâl. Avrupa'nın idare başlarından ve sermaye sahiplerinden ayrı olan asıl milletleri, bizim hayatımızı bize çok görmüyorlar. Eğer bugün, Fransız milleti ile, İtalyan milleti ile, hatta İngiliz milleti ile, düşmanlık halinde bulunuyorsak; bu, milletlerin seslerini işittirememelerinden ve kendi idare başlarının istilâ ve sermaye emelleri için bizi yok etmelerine ses çıkaramamalarındandır... Bu devri atlayıp, milletleri söylemeye davet etmek için, yaşamaya haklı olduğumuzu ve hayatımızı elimizden almak için kendilerinin birçok hayatlarını feda etmek lâzım olduğunu ispat edeceğiz. Bütün milleti birlik ve beraberliğe ve Yunanlıların aleyhine tam bir azimle karşı koymaya davet ederiz...”⁴.

Bu sırada, savaş Doğu Trakya'ya da sıçrar. Böylece, burası da görünür cepheler arasına girmiş olur. Mustafa Kemal Paşa'nın sözleri ile “... Yunan Ordusu, Anadolu'da yaptığı genel taarruzda muvaffak olduktan sonra, 20 Temmuz 1920 tarihinde Tekirdağ'na bir tümen çıkardı. Tekirdağ bölgesinde pek dağınık bir halde bulunan 55. Tümen toplanmaya vakit bulamadan, Yunan tümeni Edirne istikametinde yürümeye başladı... Serbestçe ilerlemekte bulunan düşman tümenine karşı, bütün 1. Kolordu kuvvetlerini toplayıp tedbir alacak kumandanın ne yaptığını bilmiyorum...

³ a.g.e., s. 461-466

⁴ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 341-344.

Sevk ve idareden mahrum 1. Kolordumuz, tamamıyla dağıldı. Birliklerin bir kısmı esir oldu ve bir kısmı da Bulgaristan'a sığındı. Sonuç olarak; Trakya, tamamıyla Yunanlıların eline geçti. Ne yazık ki; 1. Kolordu Kumandanından milletin istediği ve beklediği kavrayış, dikkat ve fedakârlığın gösterilmesine şahit olamadık... *Kumandanlar, askerlik vazife ve icaplarını düşünürken ve tatbik ederken, kafalarını siyasî düşüncelerin tesiri altında bulundurmaktan sakınmaldırlar...* Kumandanlar, emrine verilen millet çocuklarını, memleket vasıtalarını düşmana, ölüme yöneltirken; tek düşüneceği nokta, milletin kendisinden beklediği vatan vazifesini ateşle, süngü ile ve ölümlerine getirmek ve sonuçlandırmaktır. Askerî vazife, ancak, bu düşünce yolu ve inanış ile yapılabilir. Lâfla, politika ile, düşmanın aldatıcı vaatlerine kulak vermekle askerlik vazifesi yapılamaz. *Kumandanlık vazife ve sorumluluğunu yüklenene kadar omuzlarında ve özellikle kafalarında kuvvet bulunmayanların acıklı sonuçlarla karşılaşması kaçınılmazdır...*⁵.

Yunan Ordusunun Batı Anadolu ve Doğu Trakya'daki bu başarısı, İtilâf Devletleri otoritelerini de etkiler. Bu konuda, tanınmış bir İngiliz yazarının şu sözleri ilginçtir: "... Türk birliklerinin büyük kısmı, arkasında bir sürü milliyetçi ile, Eskişehir'e kadar çekildi. Mustafa Kemal, burada hemen kuvvetlerini toplayıp düzenlemeye başladı. Zira, arkadan Afyonkarahisar'ın muhakkak saldırıya uğrayacağını biliyordu. Bu sırada, başka bir Yunan kuvveti Doğu Trakya'ya girmiş ve Edirneyi ele geçirmişti. Churchill, *Yunan gücünün bu büyük umulmadık başarısı, Müttefik devlet adamları tarafından alkışla karşılandı*, der. Müttefik generalleri gözlerine inanamıyorlardı. Lloyd George çok sevinçli idi. Bir kere daha o haklı, askerler haksız çıkmışa benziyordu. Bu sefer Spa'da toplanan konferansta: *yenildiler*, diye övündü, *askerlerini toplayıp Mekke'ye doğru kaçıyorlar*. Lord Curzon, sinirlenerek, *Ankara'ya*, diye düzeltti..."⁶.

Mustafa Kemal Paşa, o sırada Batı Cephesindeki birlikleri denetlemek üzere çıktığı gezide, 27 Ağustos'ta, Eskişehir'den orduya gönderdiği bir tamimde şu dikkate değer görüşleri belirtir: "... (Lehistan'da) ortaya çıkan bu günkü sorun karşısında, Avrupa devletleri, Türkiye'deki durumlarını süratle düzelterek, bütün kuvvetlerini Bolşevik tehlikesine karşı kullanabilmek için, Yunanlılara Batı Cephesine karşı yeniden bir taarruz yaptırma-ları ihtimali vardır. Bu son günlerde alınan bilgiler bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Araştırmalar ve ince hesaplar sonucunda, Yunanlıların böyle

⁵ Nutuk II, s. 491-492.

⁶ Lord Kinross, s. 359.

bir taarruza ayırabilecekleri en fazla kuvvete karşı ordumuzun tam bir başarı ile karşı koyabilecek bir durumda bulunduğu tespit edilmiştir. Tedbirli ve azimli çalışmaların teşekküre değer bir sonucu olmak üzere meydana getirilen bu ordunun şimdiye kadar akılları durduran en (büyük) fedâkarlıklar ve zaferlerle dolu olan tarih ve geleneklerine lâıyk bir fedakâr azimle vuruşması çok gereklidir. Gerçeği olduğu gibi bilerek tedbirlerimizde isabet etmiş olmak için, hepimiz, tam bir üzüntü ile hatırlamalıyız ki; bundan evvelki Yunan taarruzunda birliklerimiz görevlerini yapmamışlar ve düşmana bir askerî teşebbüs yaparcasına memleketimizi çiğnetmişlerdir. Beklediğimiz yeni muharebelerde herhangi bir birlik tarafından en ufak vazifesizlik gösterilmemesi için, kumandanların esaslı tedbirler almalarını isteriz.”⁷

Bağımsızlık savaşımızın çok önemli bir görünür cephesi de, hiç kuşkusuz, “Doğu Cephesi” dir. Millî Mücadelede dış düşman karşısında büyük çaplı ilk zaferin kazanıldığı bölge olan Doğu Cephesi hakkında Mustafa Kemal Paşa, özetle şu açıklamaları yapar: “... Mondros Mütarekesinden beri; Ermeniler, gerek Ermenistan dahilinde, gerek sınıra komşu yerlerde Türkleri kitle halinde öldürmekten bir an vazgeçmiyorlardı. 1920 senesi sonbaharında Ermeni zulümleri tahammül edilmez bir hale geldi. Ermenistan Seferine karar verdik. 9 Haziran 1920 tarihinde doğu bölgesinde geçici seferberlik ilân ettik. 15. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa’yı Doğu Cephesi Kumandanı yaptık. 1920 Haziranında, Ermeniler, Oltu’da kurulan Türk yerel idaresine karşı hareketle, o dolayları istilâ etti. Ermenilere 7 Temmuz 1920’de bir ültimatı verildi. Ermeniler, aynı hareket tarzlarına devam ettiler... Kuvvetlerimiz, Ermenilerin taarruzu ile, savaş harekâtına başladı... Ordu, 29 Eylül’de Sarıkamış’a girdi... Fakat; bazı nedenler ve düşünceler ile 28 Ekim 1920 tarihine kadar, bir ay, Sarıkamış-Lâloğlu hattında kaldı... Muharebe meydanında emir bekleyen Şark Ordumuz, 28 Ekim 1920 günü Kars üzerine harekete başladı. Düşman, mukavemet etmeksizin, Kars’ı bıraktı. (Kars) 30 Ekim’de tarafımızdan işgal olundu. 7 Kasım tarihinde, birliklerimiz, Arpaçayı’na kadar olan bölgeyi ve Gümrü’yü işgal etti. Ermeniler, 6 Kasım’da çarpışmaların kesilmesi ve barış için müracaat etmişlerdi. Biz de, ateşkes maddelerini Hariciye Vekâleti (Dışişleri Bakanlığı) vasıtasıyla 8 Kasım’da Ermeni Ordusuna bildirdik. 26 Kasım’da başlayan barış görüşmeleri 2 Aralık’ta son buldu ve 2/3 Aralık gecesi “Gümrü Antlaşması” imza olundu. Gümrü Antlaşma-

⁷ Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 347-347

si, Millî Hükümetin yaptığı ilk antlaşmadır. Bu antlaşma ile, düşmanlarımızın hayellerinde kendisine ta Harşit Vadisi'ne kadar olan Türk ülkeleri bahşedilmiş olan Ermenistan, Osmanlı Devletinin 1877 Seferi ile kaybetmiş olduğu yerleri bize, millî hükümete bırakarak, dava dışına çıkarılmıştır..."⁸.

Mustafa Kemal Paşa, Kars Kalesi'nin alınması üzerine, 30 Ekim 1920'de Kâzım Karabekir Paşa'ya şu kutlama telgrafını çeker: "Şark (Doğu) Ordumuzun Tanrı yardımı ile Kars Kalesini zaptetmekteki başarısı, bütün milletimizin en samimî minnet ve takdirlerini Doğu Cephemizin kumandanlarına ve askerlerine yöneltmiştir. Dört günden beri, arazi engelleri ve düşmanın bütün vasıtaları ile mukavemeti, mevsimin şiddeti içinde, hiç düşünmeden ilerlemeye çalışan askerlerimizi Büyük Millet Meclisimiz, kalbinde büyük bir heyecan ile takip etti. Kars gibi bir kalenin zaptı, her milletin tarihinde az olan olağanüstü bir askerî başarıdır. Fakat bugün, asıl önemi, iç ve dış her taraftan uğradığı haksız (ve) yok edici hücumlar karşısında, hayat hakkını ispat vazifesine düşen soylu ve zulme uğramış milletimizin bu kesin başarılı sonuçla büyük bir teselli ve güvenlik duygusuna kavuşmasıdır. Sizi, kumandan ve asker bütün şanlı arkadaşlarımızı, tam bir övünç ve güvenle takdir ve tebrik ediyoruz. Kars başarısını, milletimizin güvenliği ve kurtuluşu için Tanrı yardımı ile, önemli bir hayırlı başlangıç saydığımızı Doğu Cephesinin bütün kumandan ve askerlerine bildirmenizi rica ederiz."⁹.

Doğu Cephesindeki bu başarılı harekâtın gelişimi sırasında, Batı Cephesinin Gediz kesiminde bir taarruza girişilmesi fikri ortaya atılır. Mustafa Kemal Paşa'nın bu durum hakkındaki açıklaması şöyledir: "... Batı Cephesi Kumandanı (Ali Fuat Paşa), Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyasetine (Genelkurmay Başkanlığına), Ethem ve Tevfik kardeşlerin tesiri ile olduğu sanılan, bir teklifte bulundu: *Yunan Ordusunun Gediz civarında bulunan ayrı (durumdaki) bir tümenine taarruz etmek.* Batı Cephesi Kumandanı, düşman kuvvetlerinin uzun bir cephe üzerinde dağınık bulunduğunu ve Gediz civarındaki kuvvetinin zayıf ve yalnız bir halde bırakıldığını düşünürken; düşmanın manevî gücünün düşkün olduğunu da kabul ediyordu. Batı Cephesi Kumandanı, iki piyade tümeni ve Ethem Bey Seyyar Kuvvetini Gediz'deki Yunan tümenine yöneltebilecekti. Bu hareketten parlak bir sonuç almayı kuvvetle umuyordu. Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyaseti,

⁸ Nutuk II, s. 486-488.

⁹ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 359-360.

Batı Cephesi Kumandanının bu teklifini kabul etmedi. Çünkü; düşman ordusu, bizim ordumuzdan, genel yapısı ile kuvvetli idi. Biz, henüz, ordumuzu kurmuş ve düzenlemiş bir halde bulunmuyorduk. Cephane sayımız da düşünölmeye değerd. Düşman aleyhine, Gediz'de, bütün cephe kuvvetlerimize müracaat ederek, nispeten üstün bir kuvvet toplamak ve çabuk bir başarı kazanmak belki mümkün olabilirdi. Fakat; kuvvetimiz ve hazırlığımız, böyle bir muvaffakiyeti genel ve sonuçlu bir başarıya ulaştırmaya elverişli değildi. O halde; bütün işe yarayan kuvvetimizi, bölgesel ve geçici bir başarı elde edilmesinde kullanmış ve yıpratmış olacaktık. Bu takdirde; düşman, genel kuvvetleri ile karşı taarruza geçerse; her tarafta yenilgi muhakkak olurdu... Ali Fuat Paşa, durumu yerinde bir daha inceledikten sonra karar vermek üzere, hareketi geri bırakmıştı. Fakat; birkaç gün sonra, verilen bilgiden, taarruza karar verildiği anlaşılmıştır... Nihayet, Batı Cephesi Kumandanı, 61. ve 11. Tümenler ve Seyyar Kuvvetler ile, 24 Ekim 1920'de Gediz'deki düşmana taarruz etti. Dalgalı, düzensiz ve emir ve kumandasız bazı harekâttan sonra Gediz'de yenildik. Yunan Ordusu, bu harekete cevap olmak üzere, 25 Ekim 1920 günü Bursa Cephesinden taarruza geçti... Uşak'tan Dumlupınar Sırtları ilerisinde bulunan birliklerimize taarruz etti... Bu suretle, cephenin her tarafında, yeniden genel bir yenilgiye uğradık..." Gediz Muharebesi yenilgisinin yarattığı maddî ve manevî can sıkıcı sonuç, Mustafa Kemal Paşa'nın Batı Cephesinde yeni bir komuta düzeni kurulması düşüncesini güçlendirir. Paşa'nın sözleri ile "... meseleyi şu suretle halledebilirdim: Cepheyi ikiye ayırmak; önemli kısımları kaplayan sahayı Batı Cephesi olarak isimlendirerek İsmet Paşa'nın kumandasına vermek; Güney kısmını da, Konya dolaylarına göndereceğim Refet Paşa'ya vermek ve her iki cepheyi de doğrudan doğruya Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyaseti makamına bağlamak. Erkân-ı Harbiye-yi Umumiye Riyasetine de Millî Müdafaa Vekili Fevzi Paşa vekâlet edebilirdi... 8 Kasım 1920'de Ali Fuat Paşa Ankara'ya geldi... Yeni alabileceği vazifeyi (Moskova Büyükelçiliği) söyledim. Memnuniyetle kabul etti. Aynı günün gecesi İsmet ve Refet Paşaları davet ederek, yeni durumu ve görevlerini kararlaştırdık. Kendilerine verdiğim kesin direktif: *Süratle muntazam (muvazzaf) ordu ve büyük süvari birlikleri vücuda getirmek*'ten ibaretti. Bu suretle; 1920 senesi Kasımının 8. günü, *düzensiz teşkilât fikrini ve siyasetini yıkmak kararı*, uygulama alanına konulmuş oldu"¹⁰.

¹⁰ Nutuk II, s. 503-504.

IV. ÇERKEZ ETHEM SORUNU

Bu, düzensiz teşkilât fikrini ve siyasetini yıkmak kararı, artık, Çerkez Ethem Sorunu'nun da su yüzüne çıkmasına yol açar. Mustafa Kemal Paşa, bu konudaki gelişmeyi şöyle açıklar: "... Çerkez Ethem Bey, millî bir müfreze ile, evvelâ Anzavur takibinde ve sonra Düzce isyanında başarılı bazı hizmetler yapmış olduğu cihetle; Yozgat'a gitmek üzere Ankara'ya getirildiği zaman, hemen herkes tarafından iltifat ve takdir gördü... Ethem Bey ve kardeşlerinin sonradan gösterdikleri durumdan, gördükleri takdir edici muamelelerden gururlandıkları ve hatta bazı hayallere kapıldıkları anlaşılıyor... Doğrudan doğruya valilere ve herkese emirler veriyorlar ve emirlerinin yapılmaması halinde idam edileceği tehdidini de ilâve ediyorlardı. Biz, bütün bilgi ve haber almalarımıza rağmen; bu kardeşleri daima istifade edilebilir bir halde bulundurmak cihetini tercih ettik. Bu sebeple, kendilerini idare ettik... Fakat Batı Cephesinde, Orduda, ve halk arasında ve hatta Mecliste yapılan propaganda o kadar kuvvetli ve tesirli hale geldi ki; *ordudan fayda yoktur, dağılsın! hepimiz Kuvayı Milliye olalım!* sözleri her tarafta kulakları doldurmaya başladı. Batı Cephesi birlikleri arasında; Kuvayı Milliye halinde bir bölgesi ve cephesi bulunan Ethem Bey Müfrezesinin eratı, âdeta müstesna ve asker kişilere tercihli, imtiyazlı görülmeye, imrenilmeye değer sayılmaya başlandı. Ethem Bey ve kardeşleri de, herkes üzerinde, bir nevi nüfuz ve hâkimiyet tesisine başladılar... Her başarısızlığın sonunda birtakım dedikoduların meydana gelmesi beklenmelidir... (Gediz yenilgisinden sonra) bazıları ve özellikle Seyyar Kuvvetçiler, Ethem ve kardeşleri, bütün kusuru Cephe Kumandanına ve muvazzaf tümenlere yükleyerek kendilerinin zor durumda bırakılmış olduklarını propaganda ettiriyorlar ve: *Ordu Kumandanı, kendi hatalarını kapatmak için, suçu bize yüklüyor,* diyorlardı. Ordu ise, *Kuvayı Milliye'nin hiçbir iş yapmadığını ve yapma gücünde olmadığını; muharebede verilen emirlere itaat etmediğini, daima tehlikeden uzak bulunduğunu,* iddia ve ispat ediyordu... İsmet Paşa'nın cepheye faaliyete başlamasından sonra, Ethem Bey, rahatsızlığını ileri sürerek, Ankara'ya geldi ve burada uzun müddet kaldı. Yokluğunda; kardeşi Yüzbaşı Tevfik Bey Ethem Bey'in vekili olarak, Kuvayı Seyyare'nin başında kumandan bulunuyordu... Ethem Bey ve kardeşi, emirleri altındaki birlikleri teftiş ettirmiyorlar ve haiz olmadıkları yetki ve sıfatları takınıyorlardı... Cephe Kumandanı (İsmet Paşa), verdiği genel emirde demişti ki: *Muharebenin bunalımı sırasındaki öfkelenmelerin etkisi ile, sıkı yönetim tedbirleri alınmasına kesinlikle engel olmak gerekir. Hainliği ne derece muhakkak olursa olsun; hiçbir köy kesinlikle yakılmayacak; ahaliden hiçbir kimse, hiçbir birlik tarafından, hiçbir*

suçla idam edilmeyecektir. Casuslukları ve başka hainlikleri belli olmuş adamların, koruma altında, İstiklâl Mahkemesine gönderilmeleri gerekir. Umum Kuvayı Seyyare Kumandan Vekili Tevfik Bey bu emre de itiraz etti... Batı Cephesi Kumandanlığı, 22/23 Kasım 1920'de bütün cephe birliklerinden muntazam bir genel kuvvet çizelgesi istedi. Cephe birliklerinin hepsinden cevap geldi. Kuvayı Seyyare göndermedi. Bu hususta cepheden yapılan bir soruya verilen cevapta, Tevfik Bey diyordu ki: *Kuvayı Seyyare ne bir tümen, ne de bir muntazam kuvvet haline getirilemez... Bu serserilerin başına ne bir subay, ne de hesap memuru koymak mümkün olmamakla beraber; kabul edilmesi imkânı da yoktur. Çünkü; subay gördüler mi Azrail görmüşçesine isyan ediyorlar. Bizim müfrezelerimiz, Pehlivan Ağa, Ahmet Onbaşı, Sarı Mehmet, Halil Efe, Topal İsmail gibi adamlar tarafından idare edilmektedir. Ve bölük eminleri de yazdığını okuyamaz ve okuduğunu yazamaz adamlardan teşekkür eder ve sen yapamıyorsun diye bunların değiştirilmesi imkânı da yoktur. Kuvayı Seyyarenin, şimdiye kadar olduğu gibi, gelişi güzel idare edilmesi zaruridir... Esasen, Kuvayı Seyyareyi zaptı rapt ve intizama koymak değil; bu fikrin meydan almakta olduğunu hissettiği anda dağılır...* (28 Kasım 1920'den sonra yapılan haberleşmelere göre) Tevfik, Cephe Kumandanını tanımıyor... 28 Kasım tarihinde kardeşine (Ethem Bey) gönderdiği bir telgrafta: *Batı Ordusu Kumandanı İsmet Bey'in bu Cephe Kumandanlığını idare edemeyeceğini anlıyorum,* diyor... Bundan sonra, Kuvayı Seyyarenin muharebe raporları Ankara'da Ethem Bey'e geliyor ve Ethem Bey tarafından Batı Cephesine gönderiliyormuş. Bundan başka; Kuvayı Seyyare Kumandanlığı, Batı Cephesi haberleşmelerine sansür koymuş... Cephe ile haberleşme açıkca ve resmen menedilmiş... Kolaylıkla anlaşıl-makta idi ki; Ethem ve Tevfik kardeşler ve kendileri ile aynı fikirde olan bazı arkadaşları, millî hükümete karşı isyana karar vermişlerdi. Bu kararlarının uygulanmasına; cephede, Tevfik Bey vesile ararken ve kuvvetlerini cepheyi terkederek toplarken; Ankara'da, Ethem Bey ve mebus olan kardeşi Reşit Bey ve daha birtakımları siyaset yolu ile çalışıyorlardı. İsyân plânında başarılı olabilmek için; her şeyden evvel, buna engel olarak görülen Batı Cephesindeki Ordunun başındaki Kumandanı itibar ve makamından düşürerek, orduya hâkim olmak çok lüzumlu idi. Ondan sonra da, Meclis kamuoyunu tamamiyle kendi lehlerine çevirerek, Kumandan veya Vekil veya Hükümetin düşürülmesinde kolaylık sağlamak önemli idi... Ethem Beyin İsmet Paşa'ya ve kardeşi Tevfik Bey'e yazdığı telgraflarda kullandığı yumuşak ve nazik bazı kelimelerin, henüz zaman kazanmak maksadına yönelik olduğuna ve meseleyi İsmet Paşa ile Tevfik Bey arasında yanlış anlamadan doğan bir teessürden; en nihayet, Tevfik Beyin sinir-

liliğine yenilerek aşırı hareketinden ibaret gösterip, kendilerinin gayet itaatli ve ılımlı olduklarını bir zaman için daha göstermeye çalıştıklarına hükmetmemek mümkün değildi. Biz de, durumu olduğu gibi, ciddî saydık. Siyasî ve askerî tedbirlerimizi ona göre uygulamaya başladık... Her bakımdan, gerek cephede ve gerek Ankara'da, icap eden tedbirleri aldır-mıştım. Ethem ve kardeşlerinin isyanından asla çekinmiyordum. İsyancıları halinde, akıllarının başlarına getirileceğine ve cezalandırılacaklarına şüphem yoktu. Onun için, gayet serin ve geniş hareket ediyordum. Mümkün olduğu kadar kendilerini nasihatla terbiyeye ve itaate getirmeye çalışmayı; bunu başaramadığım takdirde, kamuoyunda daha çok açıklık yaratacak olan saldırgan eylem ve hareketlerinin gereğini yapmayı tercih ediyordum. Bu nedenle; Ankara'da bulunan Ethem ve Reşit Beyleri ve bazı kişileri beraber alarak, bizzat Eskişehir'e gitmeye ve orada İsmet Paşa ile de birleşerek yüz yüze konuşmaya ve anlaşmaya 2/3 Aralık 1920 tarihinde karar verdim... Arzusu olsun olmasın, Ethem Beyi beraber götürmek veyahut ısrarı halinde ona göre muamelede bulunmak üzere, gerekli tedbirleri de emretmiştim... Nihayet, 3 Aralık 1920 akşamı, bir özel trenle Eskişehir'e hareket ettim... 4 Aralık 1920 sabahı erkenden, henüz ben uykuda iken, tren Eskişehir'e ulaştı. Daha evvel, İsmet Paşa'nın henüz Bilecik'te bulunduğu anlaşılmış olduğundan, Eskişehir'de durmayıp Bilecik istasyonuna gitmeye karar vermiştik. Eskişehir'de uyandığım zaman, trenin niçin durduğunu ve hareketine devam etmediğini sordum. Yaverlerim, *arkadaşların sabah kahvaltısı yapmak üzere, istasyonun karşısındaki lokantaya gittiklerini ve şimdi gelmek üzere bulduklarını*, söyledi. Çabuk gelmeleri için haber gönderilmesini ihtar ettim. Birkaç dakika sonra, *hazırız*, denildi. Bütün arkadaşlar geldi mi? dedim. Bunun üzerine yapılan araştırmadan anlaşıldı ki; herkes hazır, ama; Ethem Bey, bir arkadaşı ile beraber, ortada yoktur. Derhal, Ethem Beyin firar ettirildiğine hükmettim. Fakat, bu hükmü kimseye söylemedim. Yalnız; *o halde*, dedim, *Ethem Bey olmaksızın bizim Bilecik'e gitmemizde bir fayda yoktur. İsmet Paşa'yı da buraya davet ederiz...* Daha evvel yalnız ve özel görüşmemiz lüzumlu olduğundan; ben de, bir iki istasyon ileri giderek; İsmet Paşa ile buluştuk. Beraber, 4 Aralık 1920 akşamı, Eskişehir'e geldik... Ethem Bey hazır değildi. Nerede olduğunu kardeşine sordum. *Rahatsız, yatıyor*, dedi... Reşit Bey, Ethem Bey'in hasta olduğunu söylerken, görüşmek üzere karargâha gelebileceğini de ilâve etmişti. Yemekten sonra karargâha gittik; fakat, Ethem Bey gelmemişti. Reşit Bey'e ne vakit geleceğini sordum. Verdiği cevap şu idi: *Ethem Bey bu dakikada kuvvetlerinin başındadır!* bu habere rağmen, sakin bulunmayı ve görüşmeyi tercih ettik. Reşit Bey, kardeşleri ve kendi namına

cevap veriyordu; gayet kaba ve saldırgançasına konuşmaya başladı. *Kardeşlerinin birer kahraman olduklarını, hiç kimsenin emri altına girmeyeceklerini ve bunu böylece kabul etmeye herkesin mecbur olduğunu*, çekinmeden söylüyor ve ordu, zaptu rapt, kumanda, hükümet kavramlarına ve bunların gereklerine dair ileri sürülen düşüncelere kulak bile vermiyordu. Onun üzerine, ben dedim ki:

*Bu dakikaya kadar sizinle eski bir arkadaşınız sıfatı ile ve sizin lehinizde bir sonuca ulaşmak samimî duygusu ile görüşüyordum. Bu dakikadan itibaren, arkadaşlık ve özel davranışa ait durumum son bulmuştur. Şimdi, karşınızda Türkiye Büyük Millet Meclisinin ve Hükümetinin Reisi bulunmaktadır. Devlet Reisi sıfatı ile, Batı Cephesi Kumandanına halin icabını tatbikte yetkisini kullanmasını emre diyorum. Hemen İsmet Paşa da dedi ki: Maiyetimde bulunan kumandanlardan herhangi biri bana itaatsizlik etmiş olabilir. Ben, onu terbiyeye ve yola getirmeye muktedirim. Bu hususta henüz kimseye karşı aczimi itiraf etmiş ve hiç kimsenin bana ait olan bir vazifenin yapılmasını kolaylaştırmaya yardımını rica etmiş değilim. Ben durumun icabını yaparım. Tarafımdan ve İsmet Paşa tarafından alınan bu ciddi durum üzerine (o zamana kadar avazı çıktığı kadar bağırarcasına konuşan) Reşit Bey, derhal sığınarcasına bir durum aldı ve ileri gitmekte acele edilmemesi ve kendisi, kardeşlerinin yanına giderse, bir çözüm yolu bulabileceğini, söyledi. Bundan bir sonuç çıkmayacağı, maksadın kardeşlerini aydınlatmak ve zaman kazanmak olduğu meydanda idi. Buna rağmen, Reşit Bey'in bu teklifini kabul ettik. Ertesi günü, İsmet Paşa'nın hazırlatacağı bir özel trenle, Kütahya'da kardeşlerinin yanına gitmesi uygun görüldü. Kâzım Paşa'nın da Reşit Bey ile beraber gitmesi uygun bulundu. Hareket ettiler... 5/6 Aralık 1920 tarihinde Reşit Bey'den, Kütahya'ya vardığından ve ertesi günü Tefik Bey'le görüşeceğinden, Ethem Bey'in de oraya varışından, söz eden ve fakat henüz müspet bir anlam taşımayan bir telgraf aldım. Dört gün sonra da, Reşit Bey'in avdet ederken Eskişehir'den gönderdiği 9 Aralık tarihli bir telgrafta: *Tefik ile olan mesele, iyi bir sonuca bağlanmıştır*, denildikten sonra; *lâkin, tanımak ve tanıtmak istediğimiz kişilerin basit ve zamana lâıyk düşünememeleri veyahut düşünemediklerine bin bir işaret konmuştur*, cümlesi okunmakta idi... 9 Aralık 1920'de Ethem Bey'den de aldığım bir şifre telgrafta; *meselenin İsmet Paşa tarafından bile bile ve mevsimsiz çıkarılmış olduğu*, anlatılmak isteniyordu... Benim üç gün sonra buna verdiğim tatmin edici cevapta; *son günlerin fiilî görüntüleri beni kuruntuya değil, fakat tereddüde sevk ettiğini itiraf ederim*; dedikten başka, *genel durumumuzun ahenk ve intizamını bozmada hiç kimseye göz yumulmamasını*, yazdım. Gerçekte... Ethem Bey ve kardeşleri, zaman kazanmak için bizi kandırmaya çalışıyorlardı. Maksatları, mümkün olabildiği kadar yeniden kuvvet çekmek*

ve toplamak ve Düzce'de bulunan Sarı Efe kuvvetlerini ve Lefke'de bulunan Gökbayrak Taburunu kendine katmak ve Demirci Mehmet Efe'nin de kendisi ile beraber isyanını temin etmek, bir taraftan da cephe kumandanlarını düşürmek ve ordu subaylarını ve eratını kendilerine karşılık vermemeleri için propagandaya fırsat bulmak istiyorlardı... Ethem ve kardeşleri, *cephede bulunan kumandanları beğenmiyorlar ve onlara itaat etmiyorlar... Yalnız, güya bana itaat ediyorlar ve Meclisi de, kendi arzularına göre, harekete geçireceklerini ümit ediyorlar...* (Bu arada) Demirci Efe, Ethem Bey ile haberleşmeden sonra, özel bir durum aldı. Bu, hiss olunur olunmaz, Güney Cephesinde bulunan Refet Bey Süvarileri, derhal üzerine gönderildi. 15/16 Aralık 1920'de, Dinar civarında İğdecik Köyü'nde, bir gece baskını ile Efe'nin kuvvetleri dağıtılmış, Kendisi, beş on kişi ile kaçmış. Efe çok sonra gelerek, affa uğramıştır... 22 Aralık 1920 günü, Reşit Bey'i, bakanlardan ve mebuslardan 15 kadar arkadaşı, hükümetteki daireye davet ettim... Bu heyete, olayların bütün akışını, gerekli belgeleri de göstermek suretiyle, açık bir şekilde izah ettim. Reşit Bey, söylediklerimin hiçbirini inkâr etmedi. *Düşman saldırılarına karşı tek kuvvetin Ethem Bey'in kuvveti olduğunu ve bizim teşkil ettiğimiz tümenlerin çil yavrusu gibi dağılacaklarını*, söyleyerek; *her halde Ethem Bey kuvvetinin arttırılmasına ve kuvvetlendirilmesine ihtiyaç olduğunu*, bildirdi. Cevap olarak dedim ki: Ethem Bey'in kişi olarak etkisi altında kullanabileceği kuvvetin en büyük sayısı 1.200, 2.000 kişiden ibaret olabilir. Bu arttırılırsa, inzibatsızlıktan dağılıp felâket sebebi olur. Her halde, memleket mukadderatının şahsa bağlı kuvvetlere değil; ancak Türkiye Büyük Millet Meclisinin kanunlarına tabi muvazzaf birliklere bırakılması lâzımdır. Kuvayı Seyyare, belirli bir kadro dahilinde, verilen emirlere tamamiyle uymak ve boyun eğmek şartı ile yararlı olabilir. Reşit Bey, ileri sürülen gerçekleri benimser gibi bir durum aldı. Bunun üzerine; son bir teşebbüs olmak üzere, Reşit Bey'in bazı arkadaşlarla beraber, kardeşlerinin yanına gidip nasihatlarla bulunmaları kabul edildi. Bundan sonra, meselenin çözümü için şimdiye kadar yaptığım şahsî teşebbüslere de son vereceğimi heyete söyledim. Heyet, Kuvayı Seyyareye, hükümetin son ve kesin istekleri olmak üzere şu hususları bildirecekti: Kuvayı Seyyare, diğer birlikler gibi, emir ve kumandaya tamamiyle uyacak ve bunun dışında her türlü taşkınlıklardan kaçınılacaktır. Kuvayı Seyyare, kuvvetini arttırmak için, kendiliğinden hiçbir yerde, hiçbir suretle adam toplamayacak ve bu maksatla gönderdiği adamların faaliyetine derhal son verecektir. Erat ihtiyacı, diğer birlikler gibi, vaki olacak müracaat üzerine, Cephe Kumandanlığına temin edilecektir. Kuvayı Seyyare, kaçaklarını yakalatırmak için

doğrudan doğruya adamlar tayin edip göndermeyecek; kaçakları, diğer birliklerde olduğu gibi, Cephe Kumandanlığınca takip ve elde ettirecektir. Kuvayı Seyyare mensuplarının ailelerine bakmak üzere bazı yerlerde bulundurduğu iribat subayları yanında bulunacak şifrenin bir sureti de bize verilecektir... (Bana ulaşan haberlerden anladığıma göre) Kütahya'ya giden heyet, gerçekten tutuklanmıştı... (Bu durum üzerine) Kuvayı Seyyareye karşı, *İsmet ve Refet Bey kuvvetlerinin, buldukları yerlerde toplu ve dikkatli olmalarını ve alınmış bulunan genel tedbirlere daha çok önem vermelerini ve dikkat etmelerini*, istedim. Batı ve Güney Cephesi Kumandanlarına, Kütahya'ya bildirilmek üzere, 27 Aralık 1920'de, özetle şu kararname bildirildi: *Birinci Kuveyi Seyyare (Ethem Bey emrindeki kuvvetler), diğer bütün askerî birlikler gibi, kayıtsız ve şartsız olarak Büyük Millet Meclisinin kanunlarına, Hükümetin düzenlerine ve emirlerine uymak ve itaat etmekle yükümlüdür ve askerî zaptu rapta bağlıdır. Birinci Kuveyi Seyyare Kumandanlığının askerî görev ve hususlardan dolayı bütün teklif ve düşünceleri, ancak emri altında bulunduğu Kumandanlığa (Batı Cephesi Kumandanlığı) ve sözü edilen kumandanlık vasıtası ile gerekli makamlara ulaştırılır...* Kütahya'ya Heyet-i Vekile kararını ve (Kütahya'ya gönderilmiş olan) heyetin avdeti lüzumunu bildirdikten sonra; Cephe Kumandanına da, asî Ethem ve kardeşleri aleyhine fiilî harekâta geçmelerini emrettim. Askerî harekâtı çapulculuktan ve devlet kuruluş ve idaresini şunun bunun masum çocuklarını kurtuluş fidyesi dilenmek için dağlara kaldırmak haydutluğundan ibaret sanan; şarlatanlıkları ile, yaygaraları ile bütün bir Türk vatanını rahatsız ve Türk milletinin Büyük Meclisini kendileri ile işgal eden hayasız, haddini bilmez, küstah ve herhangi bir düşmanın boğaz tokluğuna casusluğunu, uşaklığını yapacak kadar aşağı ve rezil yaradılıştaki bulunan bu kardeşleri, ellerindeki azamî kuvvet ve dayandıkları düşmanlar da dahil olduğu halde, yola getirmek ve tepelemek suretiyle; inkılâp tarihimizde bir etkileyici ibret örneği kaydetmek zarurî görüldü... Kuvvetlerimiz, hareket emri alır almaz, derhal asî Ethem kuvvetleri üzerine yürüyüşe geçtiler. 29 Aralık 1920 günü, Kütahya'yı işgal ettiler. Üç gün sonra da, Batı ve Güney Cephelerinden hareket eden bütün kuvvetlerimiz, Kütahya'nın 30, 40 kilometre ilerisinde ve Gediz genel istikametinde bir hatta birleştiler. Asî Ethem, kuvvetlerini hiçbir yerde durdurmaya ve dindirmeye cesaret edemeden, Gediz üzerine çekilmişti. Türkiye Büyük Millet Meclisinin şuurulu ordusu, kendisini ve Büyük Millet Meclisi ve Hükümetini küçük görecektir kadar beyinsizlik ve aptalca bir gurur gösteren bu asilere lâayık olduğu yola getirci tokadı vurmak için, zapt olunamaz bir hiddet ve şiddetle hareket ediyorlardı... Ethem kuvvetlerini takip eden birliklerimiz, 5 Ocak 1921 günü Gediz'i işgal ederek, o civarda toplandılar.

Ethem ve kardeşleri de, kuvvetleri ile beraber, düşman saflarında lâyük oldukları durumu aldılar...”¹¹.

Fakat; Ethem ve kardeşleri, Ocak 1921 başında Batı Cephesinde başlayan Yunan kuvvetlerinin saldırısından yararlanarak, tekrar haince girişimlerini sürdürmeye çalışırlar. Konuyu Mustafa Kemal Paşa şöyle açıklıyor: “... Kütahya’da yalnız 61. Tümen, iki alay kadar kuvveti ile, İzzettin Bey (sonradan Ordu Müfettişi İzzettin Paşa) kumandasında bırakılmıştı... Yunan Ordusunun yaptığı bu taarruzda, Ethem ve kardeşleri de, kendilerine düşen vazifeyi yapmaktan geri durmadılar. Tekrar Kütahya’ya yönelerek, orada bulunan zayıf tümenimize taarruza başladılar. İzzettin (Çalışlar) Paşa’nın metin karakteri ve kavrayışlı kumandası ve emrindeki Türk subay ve erlerinin yüksek kahramanlıkları, Ethem ve kardeşleri ile saldıran hain kuvvetleri yenerek geri çekilmeye mecbur etti... Süvari tümen kumandanlarından Derviş Bey (sonradan Kolordu Kumandanı Derviş Paşa), Afşar’da, özellikle Gediz’de Ethem kuvvetlerinin gerilerine doğru geceleri de ilerlemek suretiyle yönelttiği müthiş darbelerle; Ethem, Tevfik, Reşit kardeşleri sersem etti. Kuvvetlerinin toplanmasına zaman bırakmadı. Derviş Bey, Ethem ve kardeşlerini 14 Ocak’tan 22 Ocağa kadar, dokuz gün nefes aldirmaksızın sürekli olarak takip etmiştir. Neticede, bütün Ethem kuvvetleri esir edilmiş; yalnız, Ethem, Tevfik ve Reşit kardeşler, yeni vazife almak üzere, düşman ordugâhına kaçabilmişlerdir...”¹².

5. BÖLÜM: ASKERİ VE SİYASİ ALANDA GELİŞMELER

15 Mayıs 1919’da İzmir’in işgali üzerine Yunanlılara karşı kurulmuş olan Batı Cephesinde, Türk Silâhlı Kuvvetlerinin “toparlanma” safhasında (1919-1920), o zamana kadar daha ziyade Kuvayı Milliyeye dayanan askerî harekâtın ağırlığı, 1921 yılı başlarında artık, muvazzaf (düzenli) orduya geçer. Böylece; askerî literatürde “direnme” safhası olarak tanımlanan 1921 yılında, Türk muvazzaf kuvvetleri, bir dizi başarılı harekâtı gerçekleştirir. Bu başarıların ilki, Birinci İnönü Muharebesidir.

I. Birinci İnönü Muharebesi:

Mustafa Kemal Paşa 1921 yılı Ocak başlarında, Batı Cephesindeki askerî durumu, kendi sözleriyle “... basit bir şekilde...” şöyle özetler: “... İz-

¹¹ a.g.e., s. 469-470, 495, 499, 511-513, 515-516, 519-527, 531, 533, 536-537, 539-541, 543-544, 546.

¹² a.g.e., s. 547-550.

nik'ten, Gediz üzerinden, Uşak'a bir hat tasavvur ediniz. Bu hattın Gediz'in kuzeyinde kalan parçası 200 kilometredir. Gediz'den Uşak'a kadar olan parçası da 30 kilometre kadardır. Düşman, üç tümenle, bu hattın kuzey ucundan Eskişehir üzerine hareket etti. Bizim Gediz'de bulunan mühim kuvvetlerimiz, Eskişehir üzerinden bu düşman tümenlerine karşı koymaya mecburdu. Karşıladi, yendi. İnkılâbımız tarihine Birinci İnönü Zaferini yazdı..."¹³.

Yeni kurulmakta olan muvazzaf ordu ile kazanılan bu ilk başarı vesilesiyle, Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesi Kumandanı İsmet Bey'e şu kutlama telgrafını gönderir: "İnönü Meydan Muharebesinde Garp Cephesi birliklerinin kahredici kumandanız altında kazandıkları kesin başarıdan dolayı size ve kahraman ordunuzun bütün kumandanları ile subaylar ve eratuna Büyük Millet Meclisinin yürekten tebriklerini sunar ve bu başarının kutsal topraklarımızı düşman istilâsından tam olarak kurtaracak olan kesin zafere hayırlı bir başlangıç olmasını Tanrı'nın lütfundan diler ve bu tebriklerin bütün Garp Ordusu erat ve subaylarına bildirilmesini rica ederim"¹⁴.

II. Barış Sorunu:

1921 yılı başlarında, siyasal alanda, İtilâf Devletleri Hükümetlerinin gündemindeki başlıca konulardan biri, Osmanlı Devleti ile olan barış sorunudur. Bu konu ile Batı yayın dünyası da yakından ilgilidir. Bu arada; Londra'da yayımlanmakta olan The Daily Express muhabirinin barış şartları ile ilgili sorusuna Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği şu dikkate değer cevap, 7 Ocak 1921'de gazetede yayımlanır: "Barış şartlarından ben sorumlu değilim. Her şey, Ankara'daki Türkiye Büyük Millet Meclisinin elindedir. Bu meclis, emperyalist devletler tarafından milletin varlığına karşı girişilen taarruzdan sonra, meşru savunma maksadı ile kuruldu. Meclisin amaçları, hem açık ve hem de dolaylı olarak, çeşitli vesilelerle sık sık belirtildi. Meclis, ulusal sınırlar dahilinde tam bir millî bağımsızlık sağlamak ve Türk halkı için halifelik ve sultanlık makamını korumak için kuruldu. Türk halkı, bağımsız varlık hakkının tanınmasından fazla bir şey istemiyor. Meclis, milleti kapitalist ve emperyalist egemenlikten kurtaracağı ve ulusal gücünü ve egemenliğini sağlayacağı inancındadır. Meclisin emirleri gereğince; milleti kapitalist ve emperyalist düşmanlarına karşı sa-

¹³ a.g.e., s. 547.

¹⁴ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 368.

vunma görevini başarmak, bu amaca engel olacakları cezalandırmak için, muvazaf bir ordu kurulmuştur. *Meclis, halk arasında yoksulluk yaratan sebepleri reformlar yaparak gidermeyi ana amacı olarak benimser. Dikkatini toprak, eğitim, adalet, maliye ve ekonomi ile ilgili sorunlar üzerinde toplayacak; sosyal dayanışma ve işbirliği ana temelinde dayanan ulusal ihtiyaçlara uygun yeni bir düzen kuracaktır.* Ulusal özellik ve gelenekleri dikkate alarak, bu reformların uygulanmasında, doğal ulusal prensiplere dayanacaktır”¹⁵.

III. İstanbul Hükümetinin Yaklaşma Girişimleri:

Bu sırada İstanbul yönetimine bir göz atılırsa; İstanbul’da, Ekim 1920 ortalarında iktidara getirilen Tevfik Paşa Kabinesinin Kasım 1920 başlangıcından itibaren, Ankara ile temas imkânı aradığı görülür. Mustafa Kemal Paşa’nın bu konudaki görüşü özetle şöyledir: “... İstanbul’un kurtuluş çaresi için vuku bulan uyuşma ve görüşme tekliflerini, kamuoyunu tatmine yarayacak şartları hazırlamadan reddetmeyi uygun bulmadık... Onun için, özellikle İzzet ve Salih Paşaların dahil bulunacağı bir heyetle Bilecik’te görüşmeyi uygun gördük... Görüşme, 5 Aralık’ta vuku buldu. Ben, ilk söz olarak, *Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti Başkanı*, diyerek, kendimi takdim ettikten sonra; *kimlerle müşerref oluyorum*, sorusunu yönelttim. Salih Paşa, benim maksadımı kavrayamayarak, *kendisinin Bahriye ve İzzet Paşa’nın Dahiliye Nazırı olduğunu*, belirtmeye kalkışırken; ben, hemen İstanbul’da bir hükümet ve kendilerini o hükümetin üyeleri olarak tanımadığımı ve eğer *İstanbul’da bir hükümetin nazırları olarak görüşmek istiyorlarsa kendileri ile görüşmekte mazur olduğumu*, söyledim. Ondan sonra, sıfat ve yetki söz konusu edilmeyerek görüşülmesi uygun görüldü... Birkaç saat süren görüşmeden, gelen kişilerin esaslı hiçbir bilgi ve inancı olmadığı anlaşıldı. Sonunda, İstanbul’a dönmelerine müsaade etmeyeceğimi ve birlikte Ankara’ya gideceğimizi bildirdim. Beklemekte olan trenle hareket olundu. 6 Aralık 1920’de Ankara’ya geldik. İstanbul Heyetini, arzuları dışında, tutuklamıştım. Fakat, bunu ilân etmeyi faydalı bulmadım. Çünkü; İzzet ve Salih Paşalardan ve diğer kişilerden millî hükümet işlerinde yararlanmayı düşünerek, haysiyetlerini korumak istedim. Bu maksatla; Ankara’ya gelmez basına verdiğim resmî ajans bildirisinde, söz konusu kişilerin Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile temas etmek vesilesiyle İstanbul’dan çıktıklarını ve memleketin iyilik ve kurtuluşunda daha verimli ve etkili bir surette çalışmak üzere katıldıklarını ilân ettirdim... İstanbullu misafirlerimize bir, birbuçuk aylık misafirlikleri esnasında çok şeyler göstermek fir-

¹⁵ İngiliz Belgelerinde Atatürk, III, s. 7.

satlarımız olduğunu sanıyordum: Asî Ethem ve kardeşlerinin kuvvetleri ortadan kaldırdı. Yunanlıları üç günde İnönü'de yendik. Büyük Millet Meclisinin müsterih ve memnun olacağı yeni bir devre açıldı. Fakat; İzzet ve Salih Paşalar, bunların hiçbirinden memnun görünmüyorlar, daüssılaya (nostalji) yakalanmış gibi, ille Başkente (İstanbul) gitmek istiyorlardı. İstanbul'daki arkadaşlarının da çok merak ettikleri anlaşılıyordu... İzzet Paşa Heyetinin Anadolu'ya katıldığı haberi İstanbul'ca kesinleşmiş... (Bazı Kabine üyeleri) demişler ki: *memleket menfaati, heyetin Anadolu'da kalmasını gerektiriyorsa, buna bir şey denilemez. Bu takdirde, Kabinenin düşmesi kesindir. Ancak; bu halde, biz de bu vatanın evlâtlarıyız. Hiç olmazsa bizlere de durum hakkında haber versinler. Bizî aydınlatsınlar, biz de ona göre hareket edelim.* (Bu kabine üyelerine) bildirilmesini sağladığım cevapta:... (Heyet mensupları) *ortak maksadımız kesinlikle gerektirdiği için Ankara'da kalmışlardır*, dedim. *Kendilerinin (Kabine Üyelerinin) İstanbul'da hâkim vaziyette kalmaları uygun olabilirse de, (Kabine) düşmeden evvel, hepsinin şimdiden hazır bulunduracakları emniyetli ve süratli bir vasıta ile Anadolu'ya gelmelerinin vatanın yüksek menfaatleri gereğinden olduğunu ve bu suretle yapacakları hizmet ve fedakârlığın milletçe derin bir teşekkürle karşılanacağını*, yazdım... 19 Ocak'ta çekilen bir şifrede, (sözü edilen Kabine Üyelerinin), *görüşüm çerçevesinde harekete karar verdikleri*, bildirilmişti... (Fakat) Ankara'da bulunan İzzet ve Salih Paşalar bir türlü Ankara'ya ısınamadılar... Heyet-i Vekile, (İstanbul'da siyâsî görev almamaları şartı ile) bu Paşaların İstanbul'a dönmelerinde bir sakınca görmedi..."¹⁶.

IV. Londra Konferansına İştirak:

Mustafa Kemal Paşa ile temas etmek arzusu, bizzat Sadrazam Tevfik Paşa'da da vardır. Karşılıklı telgraf haberleşmesi, 27 Ocakla 8 Şubat 1921 tarihleri arasında sürer. Başlıca konu, Londra Konferansına katılma statüsüdür. Tevfik Paşa'ya göre, "... Mustafa Kemal Paşa'nın veyahut Ankara'ca gerekli izni olan murahhasların Osmanlı Murahhas Heyeti arasında bulunmaları..."¹⁷, Müttefik devletlerin davet şartıdır. Mustafa Kemal Paşa'ya göre ise, "Millî iradeye dayalı olarak Türkiye'nin mukadderatına el koymuş bulunan tek meşru ve bağımsız hâkim kuvvet, Ankara'da sürekli toplanmakta olan Türkiye/Büyük Millet Meclisidir. Türkiye ile ilgili bütün sorunların çözümüne/memur ve her türlü dış ilişkilere cevap verecek durumda olan, ancak, bu meclisin hükümet heyetidir... İtilâf Dev-

¹⁶ Nutuk II, s. 510, 524-525, 551-553, 601-602.

¹⁷ a.g.e., s. 554.

letleri, Londra'da toplayacakları konferansta, Şark (Doğu) meselesini adalet ve hak çerçevesinde halletmeye karar vermişlerse; davetlerini Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine doğrudan doğruya yöneltmelidirler..."¹⁸. Mustafa Kemal Paşa, Tefvik Paşa'ya, 28 Ocakta özel olarak gönderdiği uzun bir telgrafta da, özellikle, "...Fiilî olarak ve hukuk yönünden memlekette tek meşru hükümet olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin koyduğu ve bildirdiği esasları kabul ve bu esasların düşmanlarımız tarafından tasdikini kolaylaştırmak için, bize katılmak suretiyle durumunuzu düzeltmenizi ve belirtmenizi, tarih ve millet önünde üzerimize almış olduğumuz görev ve yetki ile teklif ederiz..."¹⁹ diyerek tarihî bir öneride bulunur. Tefvik Paşa, önce kısa ve bir gün sonra (29 Ocak) uzun bir telgrafla cevap verir ve Anadolu'ya katılma konusuna değinmeyerek, özellikle, "... Esasen bugün en acele olarak halli icap eden mesele, toplanma vakti yaklaşmakta olan Konferansa delegelerimizi yetiştirmekten ibaret olduğundan ve biz Konferansta bulunmadığımız halde, Yunanlılar iştirak ederek Konferansta yokluğumuzda verilecek bir hükme uğramak ve dolayısı ile davamızı kaybetmek tehlikesinde kalacağımızdan... Konferansta belirli vakitten evvel bulunmamızın menfaatimiz gereği..." olacağını belirtir.²⁰ Haberleşme, İcra Vekilleri Heyeti Reisi Fevzi Paşa ile²¹ Sadrazam Tefvik Paşa²² arasına kayar. Bu arada; Tefvik Paşa, 8 Şubat'ta Mustaa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir şifre telgrafta, özetle şu haberleri verir: "Konferansa tesir etmek maksadı ile, Şubatın yirmibirinde, Yunanlıların 70-80 bin kişi ile taarruza geçecekleri... Taarruzun Karahisar-Eskişehir istikametinde olmasına ihtimal verildiği, Ankara murahhaslarının yalnız olarak Konferansa kabul edilemeyeceğini mümessillerin söylediği"²³. Mustafa Kemal Paşa, bu telgrafi şöyle değerlendiriyor: "Bu telgrafın yazılmasından maksat, Yunanlıların taarruz edeceğini bildirmek mi idi? veya hut, Ankara murahhaslarının yalnız olarak kabul edilemeyeceğini söylemek mi idi? bunu anlamak zordur. Yoksa 70-80 bin kişilik düşman kuvvetinin taarruzu tehdidi ile, ikinci fıkra anlamı temin edilmek mi isteniyordu? Murahhas gönderilmesi hakkında, bizim ileri sürdüğümüz görüşle-

¹⁸ a.g.e., s. 555-556.

¹⁹ a.g.e., s. 556-557.

²⁰ a.g.e., s. 560-561.

²¹ a.g.e., s. 568.

²² a.g.e., s. 571-572.

²³ a.g.e., s. 573.

ri, belirttiğimiz gibi, Tevfik Paşa, İtilaf Mümessillerine bildirmiş de, telgrafın son fıkrası ile, aldığı cevabı mı bildiriyordu? bu da, açık değildir.”²⁴.

Londra Konferansına iştirak konusunda, Mustafa Kemal Paşa, şu açıklamayı yapıyor: “Hariciye Vekili bulunan Bekir Sami Bey’in başkanlığında, ayrıca ve bağımsız bir murahhas heyeti tertip edildi... Heyetimiz, İtalya Hariciye Nazırı Kont Sforza vasıtası ile, Konferansa resmen davet olundukları kendilerine bildirildikten sonra, Londra’ya gitmişlerdir. Londra Konferansı, 27 Şubat 1921’den 12 Mart 1921’e kadar devam etti. Müspet hiçbir netice vermedi...”²⁵.

V. İkinci İnönü Muharebesi:

Mustafa Kemal Paşa’nın sözleri ile “... (Londra Konferansında) İtilaf devletleri murahhas heyetimiz vasıtası ile yaptıkları tekliflerin cevabını almayı beklemeden, daha murahhaslarımız yolda iken; Yunanlılar, bütün ordusu ile, bütün cephelerimize karşı taarruza geçtiler... Yunan Ordusunun Bursa ve doğusunda mühim bir grubu, Uşak ve doğusunda diğer bir grubu vardı. Bizim de kuvvetlerimiz, Eskişehir kuzeybatısında ve Dumlupınar ve doğusunda olmak üzere iki grup halinde idi... Yunan Ordusunun Bursa ve Uşak grupları, 23 Mart 1921 günü ileri harekete geçtiler. İsmet Paşa kumandasında bulunan Garp (Batı) Cephesi birlikleri, Eskişehir kuzeybatısında yığınak yapmıştı. Karar, muharebeyi İnönü Mevzii’nde kabul etmekte. Ona göre, tedbirler ve tertipler alınıyordu. Düşman, 26 Mart akşamı, İsmet Paşa’nın işgal ettirdiği mevziin sağ kanat ilerisine yanaştı. Ertesi günü, bütün cephede temas hasıl oldu. Düşman, 28 Martta, sağ kanadımıza taarruza geçti. 29 Martta her iki kanattan taarruz etti. Düşman, yerel olarak, mühim başarılar elde ediyordu. 30 Mart günü, şiddetli muharebelerle geçti. Bu muharebelerin sonucu da düşman lehine oldu. Bundan sonra, sıra bize geliyordu. İsmet Paşa, 31 Mart günü, karşı taarruza geçti ve düşmanı yenerek, 31 Mart / 1 Nisan gecesi çekilmeye mecbur etti. Bu seretle; inkılâp tarihimizin bir sayfası, İkinci İnönü Zaferi ile yazıldı. ... Düşman çekilirken; Garp Cephesi Kumandanı ile 1 Nisan günü yapılan haberleşmeler, o günün duygularını tespit eden belgelerdir...”²⁶. Nitekim; Garp Cephesi Kumandanı, 1 Nisan 1921 günü Metris-tepe’den, Mustafa Kemal Paşa’ya telgrafla şu tarihî raporu gönderir: “Saat

²⁴ a.g.e., s. 573.

²⁵ a.g.e., s. 577.

²⁶ a.g.e., s. 579.

06.30 sonrada Metristepe'den gördüğüm vaziyet: Gündüzbey kuzeyinde, sabaktan beri sebat eden ve artçı olması muhtemel bulunan bir düşman birliği, sağ kanat grubunun taarruzu ile düzensiz çekiliyor. Yakından takip ediliyor. Hamidiye istikametinde temas ve faaliyet yok. Bozüyük yanıyor. Düşman, binlerce ölüleri ile doldurduğu muharebe meydanını silâhlarımıza bırakmıştır”²⁷.

Mustafa Kemal Paşa'nın Garp Cephesi Kumandanına verdiği tarihî cevap da şöyledir: “Bütün dünya tarihinde, sizin İnönü Meydan Muharebelerinde üstlendiğiniz vazife kadar ağır bir vazife üstlenmiş kumandanlar çok azdır. Milletimizin istiklâl ve hayatı, dâhîce idareniz altında şerefle vazifelerini gören kumanda ve silâh arkadaşlarınızın kalp ve hamiyetine büyük güvenle dayanıyordu. Siz, *orada, yalnız düşmanı değil; milletin makûs (ters) talihini de yendiniz*. İstilâ altındaki bahtsız topraklarımızla beraber bütün vatan, bugün, uç noktalarına kadar zaferinizi kutluyor. Düşmanın istilâ hırsı, azim ve hamiyetinizin yalçın kayalarına başını çarparak paramparça oldu. Adınızı tarihin övgü dolu sayfalarına yazan ve bütün milleti hakkınızda sonsuza kadar minnet ve şükranla yönelten büyük gaza ve zaferinizi tebrik ederken; üstünde durduğunuz tepenin size binlerce düşman ölüleri ile dolu bir şeref meydanı seyrettirdiği kadar, milletimiz ve kendiniz için yükseliş parlaklığı ile dolu bir istikbal ufkuna da nazır ve hâkim olduğunu söylemek isterim”²⁸.

Bu kutlama telgrafına cevap olarak, Garp Cephesi Kumandanı şu telgrafi gönderir: “Zulüm ve istibdat dünyasının en zalimce hücumlarına karşı yalnız ve şaşkın kalan milletimizin maddî ve manevî bütün kabiliyet ve kuvvetlerini ruhundaki ateşle toplayan ve harekete getiren Büyük Millet Meclisinin Reisi Mustafa Kemal Paşa! kahraman askerlerimiz, subaylarımız ve askerlerimizle avcı hatlarında omuz omuza vuruşan tümen ve kolordu kumandanları adına, takdirlerinize ve tebriklerinize tam bir övünç duygusu ile şükranlarımı arz ederim”²⁹.

Bu sırada, Cenup Cephesinde gelişmiş olan harekâtı Mustafa Kemal Paşa şöyle özetler: “...Uşak doğusundaki mevzilerinden hareket eden üç piyade tümeni ve bir kısım süvari, Dumlupınar Mevzilerine temas ve taarruzettiler. 26 Mart'ta birliklerimiz, mevzilerini bırakmaya mecbur oldu.

²⁷ a.g.e., s. 580.

²⁸ a.g.e., s. 580-581.

²⁹ a.g.e., s. 581.

Cenup Cephesi Kumandanı, bundan sonra esaslı bir hatta kuvvetlerini durdurmaya muvaffak olamayarak iki kısma ayrıldı. Düşman, Afyonkarahisar'ını işgal ettikten sonra; Çay-Bolvadin hattına kadar ilerledi ve orada durdu... Fazla stratejik düşüncelerden kaçınmakla beraber; Yunan Ordusunun bu defaki genel taarruz plânında, dikkati çok çeken bir yanlışlığa işaret etmek isterim. Yunan Ordusunun Uşak Grubunun Dumlupınar'dan sonra, Eskişehir genel istikametinde ilerlemesi lâzımdı. Afyon üzerinden Konya genel istikametine yönelmesi, asıl kesin sonuç yerinden kuvvetlerini uzaklaştırarak, onları hareketsiz ve tehlikeli bir durumda bırakmıştır. İnönü'nde başarı bizim tarafta kaldıktan sonra; bu kuvvetlerin kendilerini tehlikeden kurtarmak için, bir an evvel, hızla geri çekilmelerini teminden başka bir şey düşünemeyeceklerine şüphe yoktu... Yunan Ordusunun Uşak Grubu, İnönü Meydan Muharebesinin sonucu üzerine derhal geri çekilmeye başladı... Refet Paşa'nın kumandasına verilen kuvvetler, taarruzlarında muvaffak olamadılar; aksine, çok zayıf verildi. Düşman, Dumlupınar mevziine hâkim olarak yerleşti ve orada kaldı... Aslıhanlar Muharebesi diye anılan bu harekât, bu suretle son buldu... Durum sükûnet bulduktan sonra... Fevzi ve İsmet Paşa'ları yanıma alarak, Refet Paşa'nın bulunduğu yere gittim. Durumu yakından inceledim ve derhal şu çözüm yolunu uyguladım: (Refet Paşa'nın) kumandasında bulunan Cenup Cephesini, Garp Cephesine bağlayarak, İsmet Paşa kumandasına verdim. (Refet Paşa'ya) Ankara'da bir vazife verilmek üzere, oraya gitmesi lüzumunu bildirdim..."³⁰

Mustafa Kemal Paşa, Yunan Ordusunun Türk toplumuna olan zulümlerini, 12 Nisan 1921'de, bütün insanlık dünyasına seslenen şu beyanname ile bildirmek gereğini duyar: "İzmir'in işgal edildiği günden beri, yok edici bir sel halinde ayak bastığı bütün memleket kesimlerini yakıp yıkan ve İslâm ahali hakkında çeşitli zulümler yapan Yunan Ordusu, bütün insan haklarını ve savaş antlaşmalarını ayaklar altına alarak; savaş hattında yakalanan esirlerimizin süngü ile gözlerini oymak, gayri muharip kadın, erkek İslâm ahaliyi öldürmek, bu halka ait mal, eşya ve hayvanları yağma ile geri çekilmelerinde beraber götürmek, İslâm kadınının namuslarına tecavüz eylemek, büyük küçük pek çok köy ve kasabalarımızı ve çiftlikleri tahrip etmek ve yakmak, bu arada İslâm anıtlarını ve Türkler için pek saygın bir tarih armağanı olan Söğüt'teki Ertuğrul Gazi Türbesini dinamitle havaya uçurmak gibi cinayet ve faciaları tatbik ve icrada asla kusur

³⁰ a.g.e., s. 581-585.

etmemiştir. Bu günün insanlığı için sonsuza kadar bir leke niteliğinde olan ve Türk'ün savunma inancına müstesna bir direnme gücü ekleyen bu lânet dizisinin şimdiye kadar belgelere dayanarak tespit edilebilen sonuçları, ilişik 1 numaralı ekte gösterilmiştir. Facialara uğrayarak, bugün düşmandan kurtarılmış olan vatan parçalarının bu saldırılar yüzünden gösterdiği en son manzara o kadar acıdır ki; ilk İzmir facialarını inceleyen uluslararası heyet tarafından vukuuna şahitlik yapılan olaylar, bunun yanında önemsiz kalır. Türkiye Büyük Millet Meclisi adına; bu faciaları, ibretle bilinmesi için, bütün insanlığın dikkatine sunar ve talihsiz vatan parçalarına, namus ve istiklâlini savunmak için kutsal bir vazifeyi yapmakta olan milletimize uygun görülen bu zulümleri, insanlığın gözleri önünde acı duyarak protesto eylerim"³¹.

Her zaman olduğu gibi, İngiliz Haberalma Hizmeti ve üst kademeler arasındaki haberleşmeler sürmektedir. İstanbul'da İngiliz Kuvvetleri Başkumandanı General Harrington'ın İngiliz Harbiye Nezaretine gönderdiği 9 Mayıs tarihli raporda, şu dikkate değer satırlar göze çarpıyor: "... Sanırım, buradaki durumun tekrar gözden geçirilmesi zaruridir... Başlıca etkenler şunlardır: Yunan Birlikleri, yüksek komutaya olan güvenini büyük ölçüde kaybetmiştir. Fakat; genellikle, tekrar ileri harekete geçmeye istekli olduklarını sanıyorum... Milliyetçiler, daha öncekinden çok daha güçlüdürler... Geçen Ocak'tan beri, kuvvet ve güvenleri, kuşkusuz, gelişmiştir... Benim düşünceme göre; Mustafa Kemal, tamamiyle serttir. Yurdumuzda ve başka yerlerdeki güçlüklerimizi pek iyi bilmektedir. Tarafsız çabalarımıza inanmamaktadır. Muhtemel olarak, Yunanlıları tekrar yeneceğinden ve sonra da bizim işimizi bitireceğinden emindir..."³² General Harrington, İngiliz Bakanlar Kurulunun 31 Mayıs'taki toplantısına çağrılır ve orada şu ilginç değerlendirmeyi yapar (özet): "... Şimdiye kadar, Anadolu'daki Yunan Ordusunun durumu bozulmuş; Mustafa Kemal'inki ise, iyileşmiştir. Yunanlıların İzmir'e geri sürülmesi bakımından her türlü ihtimal vardır; İzmit Yarımadasındaki Yunan Tümeni şimdiden geri atılmak üzeredir. Olaylar böyle giderse; İstanbul'daki Müttefik durumu korunmasız kalacak ve güçlü takviye birlikleri olmazsa, Mustafa Kemal tarafından yenilmeye elverişli bir hale dönüşecektir..."³³.

³¹ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 376.

³² İngiliz Belgelerinde Atatürk III, s. 321-322.

³³ a.g.e., s. 537.

1921 Temmuzunun başlarında, İngiltere Harbiye Nezaretinin Direktifi³⁴ üzerine; Türkiye'deki İngiliz Kuvvetleri Başkumandanı General Harrington, Mustafa Kemal Paşa ile görüşme fırsatı araştırır ve 4 Temmuz'da Paşa'ya gönderdiği mektupta şu önerilerde bulunur: "... Aldığım habere göre; bana, bir askerin bir askerle görüşmesi şeklinde bazı düşünceler ileri sürmek arzusunda bulunuyorsunuz. Böyle olduğu takdirde; sizce uygun görülecek bir günde, İnebolu'da veyahut İzmit'te sizinle buluşmak üzere, Ajaks Zırhlısı ile hareket için Britanya Hükümeti tarafından izin verilmiş bulunuyorum ve durum hakkında arzu buyrulduğu takdirde son derece açık ve serbest bir surette fikir alışverişine hazırım. Düşüncelerinizi dinlemeye ve bunları incelenmek üzere İngiltere Hükümetine bildirmeğe mezunum. İngiltere Hükümeti adına ne görüşme yapmak, ne de konuşmak için, hiçbir resmî sıfatım yoktur. Buluşmanın İngiliz Zırhlısında olması gerekir. Zırhlıda, yüksek kişilikleri, lâıyk olduğu surette kabul edilecektir. Karaya dönüşlerine kadar tam bir hürriyet içinde bulunacaklardır. Bu şekil kabul edildiği takdirde, size uygun gelecek tarih ve saatlerin lütfen tayinini rica ederim"³⁵. Mustafa Kemal Paşa, bu mektupla ilgili olarak, "Bu mektuba göre; General Harrington ile temas arayan ve onunla görüşmek arzusunu gösteren ben olduğum anlaşılıyor. Halbuki, gerçek böyle değildi..." diyerek, gönderdiği cevapta: "...Millî isteklerimiz sizce malûmdur. Millî topraklarımızın düşmanlardan tamamiyle kurtarılması; millî sınırlarımız içinde siyasî, malî, iktisadî, askerî, adlî, kültürel tam istiklâlimiz kabul edildiği takdirde, görüşmelere girmeye hazır olduğumuzu beyan ederim... Görüşmelerin, size olağanüstü bir kabul gösterilecek olan İnebolu Kasabasında ve karada olması tarafımızdan uygun görülmüştür. Bu görüşlerde aramızda fikir birliği olup olmadığını açıklayacak cevabınızı bekliyorum. Yüksek maksadınız, sadece durum hakkında fikir alışverişi ise, bunun için arkadaşlarımızdan birini memur edebiliriz..."³⁶. Paşa, bu mektuba bir cevap gelmediğini belirtiyor.

VI. SAKARYA'YA DOĞRU

"...İkinci İnönü Muharabesinden sonra, üç ay kadar bir zaman geçti. Ondan sonra, 10 Temmuz 1921 tarihinde, Yunan Ordusu tekrar cephezimize genel taarruza geçti..."³⁷ diyerek Sakarya Meydan Muharebesine ön

³⁴ a.g.e., s. 450.

³⁵ Nutuk II, s. 643-644.

³⁶ a.g.e., s. 644-645.

³⁷ Nutuk II, s. 607

alan durumu özetleyen Mustafa Kemal Paşa, şu değerlendirmeyi yapıyor: "... İkinci İnönü Muharebesinden sonra, genel seferberlik yapmış olan Yunan Ordusu; insan, tüfek, makineli tüfek ve top sayısınca ordumuza önemli derecede üstündü. Temmuzda Yunan Ordusu taarruza başladığı zaman, Millî Hükümetin ve mücadelenin gelişmeleri, bizim genel seferberlik ilânımıza ve bu suretle milletin bütün kaynaklarını ve vasıtalarını, başka hiçbir düşünceye bağlı olmaksızın, düşman karşısına toplamaya henüz uygun ve katlanılabilir görülmemiştir. İki ordu arasındaki kuvvet, vasıta ve şartlar nispetliliğinin başlıca belirgin sebebi bundadır. Bunun neticesi olarak; biz, henüz tümenlerimizin, özellikle nakil vasıtalarını tedarik ve ikmal edemediğimizden, hareket kabiliyetleri yoktu. Yunan milletin bütün kuvveti ile yaptığı bu taarruz karşısında, bizim askerî olan esas vazifemiz, millî mücadelenin başlangıcından beri takip ettiğimiz vazife idi ki; her Yunan taarruzu karşısında kaldıkça; bu taarruzu, direnmek, uygun hareketlerle durdurmak ve etkisiz kılmak ve yeni orduyu meydana getirmek için zaman kazanmak suretinde özetlenebilir. Son düşman taarruzu karşısında da, bu esaslı vazifeyi gözden uzak tutmamak zorunlu idi. Bu nedenle; 18 Temmuz 1921 günü, İsmet Paşa'nın Eskişehir güneybatısında, Karacahisar'da bulunan karargâhına giderek, durumu yakından inceledikten sonra; İsmet Paşa'ya, genel olarak şu direktifi vermiştik: *Orduyu Eskişehir kuzey ve güneyinde topladıktan sonra, düşman ordusu ile araya büyük bir mesafe koymak lâzımdır ki; ordunun düzenlenmesi, düzeltilmesi ve kuvvetlendirilmesi mümkün olabilsin. Bunun için, Sakarya doğusuna kadar çekilebilir. Düşman, durmaksızın takip ederse, hareket üssünden uzaklaşacak ve yeniden menzil (ikmal ve hizmet) hatları kurmaya mecbur olacak; her halde, ummadığı birçok zorluklarla karşılaşacak; buna karşılık, bizim ordumuz, toplu bulunacak ve daha uygun şartlar içinde olacaktır. Bu hareket tarzımızın en büyük sakıncası, Eskişehir gibi önemli yerlerimizi ve çok araziye düşmana bırakmaktan dolayı kamuoyunda hasıl olabilecek manevî sarsıntıdır. Fakat; az zamanda elde edebileceğimiz başarılı sonuçlarla bu sakıncalar kendiliğinden giderilmiş olacaktır. Askerliğin icabını tereddüt etmeden tatbik edelim. Diğer sakıncalara mukavemet ederiz*"³⁸.

VII. Mustafa Kemal Paşa Başkumandan:

Kesin bir sağduyuya dayanan bu askerce kararın yankıları derin olur. Mustafa Kemal Paşa'nın sözleri ile, "... Gerçekten tahmin ettiğim manevî sakıncalar hemen görüldü. İlk tesirler, Mecliste kendini gösterdi. Özellikle

³⁸ a.g.e., s. 608-609.

muhalifler, kötümser nutuklarla feryada başladılar: *Ordu nereye gidiyor? Millet nereye götürülüyor? Bu harekâtın elbette bir sorumlusu vardır; o nerededir? Onu göremiyoruz. Bugünkü acıklı halin, acı durumun gerçek sorumlusunu ordunun başında görmek isterdik*, diyorlardı. Bu şekilde konuşanların anlatmak ve söylemek istediklerinin *ben olduğuma* şüphe yoktu... Ben, görüşmeler ve tartışmalarla beliren kanaatleri lüzumu kadar düşünüyor ve inceliyordum... Benim fiilen kumandayı üstlenmem, bütün mecliste son çare ve son tedbir sayıldı. Meclisin bu görüşü, hızla Meclis dışına da yayıldı. Âdetâ, benim susuşum; kumandayı fiilen üstlenmeye isteksizliğim, felâketin kesin ve yakın olduğu fikir ve görüşünü genel bir hale koydu. Bunu anlar anlamaz, (4 Ağustos'ta) derhal kürsüye çıktım. Üyelerin hakkımda gösterdikleri sevgi ve güvene teşekkür ettikten sonra, Başkanlık makamına şöyle bir önerge verdim: *Meclis Sayın Üyelerinin genel surette beliren arzusu üzerine, Başkumandanlığı kabul ediyorum. Bu vazifeyi, şahsen üstlenmekten doğacak yararları en çabuk olarak elde edebilmek ve ordunun maddî ve manevî kuvvetini en kısa sürede arttırmak, ikmal ve sevk ve idaresini bir kat daha güçlendirmek için, Türkiye Büyük Millet Meclisinin haiz olduğu yetkiyi fiilen kullanmak şartı ile; üzerime alıyorum. Hayatım boyunca, millî hâkimiyetin en sadık bir çalışmanı olduğumu milletin önünde bir defa daha vurgulamak için, bu yetkinin üç ay gibi kısa bir müddetle sınırlandırılmasını ayrıca talep ederim...* 4 Ağustos'ta, mesele bir karara ulaşmadı. Görüşme, 5 Ağustos 1921 günü de devam etti... Vermiş olduğum önergeyi (açıklamalarıma göre) bazı maddelere dönüştürerek, bir proje olmak üzere Meclise takdim ettim... 5 Ağustos 1921 tarihli, bana Başkumandanlık verilmesiyle ilgili kanun çıktı. Bu kanunun ikinci maddesine göre, bana verilmiş olan yetki şu idi: *Başkumandan, ordunun maddî ve manevî kuvvetini azamî surette tezyit (artırma) ve sevk ve idaresini bir kat daha tarsin (güçlendirme) hususunda Türkiye Büyük Millet Meclisinin buna müteallik (ilgili) selâhiyetini Meclis namına fiilen istimale mezundur.* Bu maddeye göre; benim vereceğim emirler, kanun olacaktı... Başkumandanlığı fiilen üstlendikten sonra, birkaç gün Ankara'da çalıştım. Ankara'daki çalışmalarım, sadece, Ordunun insan ve nakil vasıtalarınca kuvvetini arttırma, yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarını sağlama ve düzenleme ile ilgili tedbir ve tertipler almakla geçti. Sözüünü ettiğim hususları temin için, iki gün zarfında, 7 ve 8 Ağustos 1921 tarihlerinde, tekâlif-i millîye (Millî yükümlülükler) emri adı altında yaptığım genel tebliğlerden her biri, bir harbin kazanılması için ne derece hurda şeylerin bile dikkate alınması gerektiğine dair bir fikir (verir örneklerdir)... Emirlerimin ve bildirilerimin yapılmasını sağlamak için teş-

kil ettiğim istiklâl mahkemelerini Kastamonu, Samsun, Konya, Eskişehir bölgelerine gönderdim. Ankara'da da bir mahkeme bulundurdum..."³⁹

VIII. Sakarya Zaferi:

Mustafa Kemal Paşa, 12 Ağustos 1921 günü, yanında Erkân-ı Harbiye'yi Umumiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) Fevzi Paşa olduğu halde, Polatlı'da Cephe Karargâhına gider. Kendisi, durumu şöyle anlatıyor: "...Düşman Ordusunun cephemize temas ederek sol kanadımızı kuşatacağına hüküm vermiştik. Tedbir ve tertiplerimizi, tam bir cesaretle, bu görüşe göre aldırđım. Olaylar, doğru düşündüğümüzü gösterdi. Düşman Ordusu, 23 Ağustos 1921'de, ciddî olarak cephemize temas ve taarruza başladı. Birçok kanlı ve buhranlı safhalar ve dalgalar oldu. Düşman Ordusunun üstün grupları, müdafaa hattımızın birçok parçalarını kırdılar. Bu ilerleyen düşman birliklerinin karşısına, kuvvetlerimizi yetiştirdik. Meydan Muharebesi, 100 kilometrelik cephe üzerinde cereyan ediyordu. Sol kanadımız, Ankara'nın 50 kilometre güneyine kadar çekilmişti. Ordumuzun cephesi, batıya iken güneye döndü; arkası, Ankara'ya iken kuzeye verildi. Cephe, değiştirilmiş oldu. Bunda hiç sakınca görmedik. Müdafaa hattımız, kısım kısım kırılıyordu. Fakat hemen, kırılan her kısım, en yakın bir mesafede yeniden tesis ettiriliyordu. Müdafaa hattına çok ümit bağlamak ve onun kırılması ile, Ordunun büyüklüğü ile mütenasip, uzun mesafe geriye çekilmek nazariyesini kırmak için; memleket müdafaasını başka bir tarzda ifade ve bu ifademde ısrar ve şiddet göstermeyi faydalı ve etkili buldum. Dedim ki: Hattı Müdafaa (Savunma Hattı) yoktur, sathı müdafaa (savunma bölgesi) vardır. O sath, bütün vatanıdır. Vatanın her karış toprağı, vatandaşın kanı ile ıslanmadıkça, terk olunamaz. Onun için; küçük büyük her birlik, bulunduğu mevziden atılabilir. Fakat; küçük büyük her birlik, ilk durabildiğı noktada, tekrar düşmana karşı cephe teşkil edip muharebeye devam eder. Yanındaki birliğin çekilmeye mecbur olduğunu gören birlikler, ona tabi olamaz. Bulduğu mevzide sonuna kadar sebat ve mukavemete mecburdur. İşte, Ordumuzun her ferdi, bu sistem dahilinde, her adımda en büyük fedakârlığı göstermek suretiyle; düşmanın üstün kuvvetlerini yok ederek, yıpratarak, sonunda onu, taarruzuna devam kabiliyet ve kudretinden mahrum bir hale getirdi. Muharebe durumunun bu safhasını hisseder etmez, derhal, özellikle sağ kanadımızla Sakarya Nehri doğusunda, düşman ordusunun sol kanadına ve bundan sonra cephenin mühim kısımlarına karşı taarruza geçtik. Yunan

³⁹ a.g.e., s. 609-611, 613-615, 617.

Ordusu yenilmeye ve geri çekilmeye mecbur oldu. 13 Eylül 1921 günü, Sakarya Nehrinin doğusunda düşman ordusundan eser kalmadı. Bu suretle; 23 Ağustos gününden 13 Eylül gününe kadar, bu günler dahil olmak üzere 22 gün ve 22 gece aralıksız devam eden Sakarya Melhameyi Kübrası (Büyük İmha Muharebesi) yeni Türk devletinin tarihine, cihan tarihinde ender olan bir meydan muharebesi misali kaydetti..."⁴⁰.

Mustafa Kemal Paşa, Sakarya Zaferinin hemen ertesi günü, (14 Eylül 1921), millete şu beyannameyi yayımlar: "Mukaddes topraklarımızı çiğneyerek Ankara'ya girmek ve memleket istiklâlinin fedakâr muhafızı olan ordularımızı imha etmek isteyen Yunan Ordusu, yirmibir (yirmiiki) gün devam eden pek kanlı muharebelere sonra, Tanrı'nın yardımı ile mağlûp edilmiştir. Ordumuzun karşı taarruza geçmesi üzerine, yüz geri etmek suretiyle, kahraman Türk askerlerinin süngülerinden kurtulmak isteyen düşman ordusuna geri çekilişi sırasında aman verilmemiş ve mühim kuvvetleri Sakarya doğusunda imha olunmuştur. Sakarya'dan geçerek şaşkın ve gayrı muntazam batıya yönelen kısımlarının dahi arkasını bırakmıyarak, masum Türk milletinin hayat ve istiklâline canavarca tecavüz edenlere lâyük olan cezayı vermek için; Ordumuz, sönmez bir azim ve yiğitlikle vazifesini ifaya devam ediyor. İstanbul'da, o zaman, kendisine Türk hükümeti namını veren ve fakat yabancılara hoş görünmek gayreti ile, Türk milletinin en mukaddes menfaatlerini ayaklar altına alan vatan muhabbetinden mahrum birtakım mevki sahibi kimselerin canicesine müsamahasından istifade ederek İzmir'e çıkan düşman, bundan evvel dahi, İnönü'nde, Dumlupınar'da birkaç kere Türk azim ve imanı karşısında yenilmişti. Ancak; bu derslerden ibret almayan ve hiçbir hakka istinad etmeyerek mübarek vatanımıza tecavüz etmekte ısrar eden Yunanlılar, bu defa Kral Konstantin'in saltanat hırsını tatmin için memleketlerinin bütün kaynaklarını açtılar. Para, asker, malzeme hususunda hiçbir fedakârlıktan çekinmeyerek aylarca hazırlandılar. Ayrıca; doğudaki siyasî menfaatlerini muhafaza etmek için masum kanların dökülmesini arzu eden bazı yabancı dostlarının gizli ve açık yardımlarına, teşviklerine istinad ettiler. Bu suretle vücuda getirdikleri muntazam ve donatılmış büyük bir ordu ile, korkusuzca Anadolu içerlerine saldırdılar. Düşünmediler ki; Türklerin vatan sevgisi ile dolu olan göğüsleri, kendilerinin lânetli ihtiraslarına karşı daima demirden bir duvar gibi yükselecektir. Gerçekte milletimiz, düşmanın hazırlıklarına karşı koymak için, hiçbir fedakârlıktan çekinmedi. Ordumuzu

⁴⁰ a.g.e., s. 617-618.

takviye için para, insan, silâh, hayvan, araba, kısacası her ne lâzımsa, tam bir istekle, esirgemeyerek verdi. Avrupa'nın en mükemmel vasıtaları ile donatılmış olan Konstantin Ordusundan Ordumuzun teçhizat itibarı ile de geri kalmaması ve hatta ona üstün olabilmesi gibi inanılmaz mucizeyi Anadolu halkının fedakârlığına borçluyuz. Millî maksat uğrunda millet fertlerinin kişisel menfaatlerini küçük görme yolunda gösterdikleri harikalar, torunlarımız ve nesillerimizin sonsuza kadar övgü sermayesi olacaktır. Bu umumî gayretler sayesinde ki; Ordumuz, ölümü küçük görmek için hiçbir dakika tereddüt etmeyecek surette yüksek bir manevî kuvvetle düşman üzerine atıldı. Canımızı, namusumuzu almak üzere Haymana Ovalarına kadar gelen düşman eratı esir düştükleri zaman, soylu askerlerimizden ilk yalvarma seslenişi olarak bir parça ekmek istemeleri manzarası, mağrur düşmanlarımızın akıbetini gösteren manalı bir levhadır. Bu derece büyük bir fedakârlık hissi ile topraklarını müdafaa eden milletimiz, ne kadar iftihar etse haklıdır... Millî hudutlarımız dahilinde, yabancı idaresinden kurtulmuş olarak, her medenî millet gibi hür yaşamaktan başka bir gayesi olmayan Türk milletinin meşru hakkı, nihayet insanlık ve medeniyet dünyası tarafından teslim olunacaktır. Ancak, silâhlarımızı maksadımız tamamen elde edildikten sonra bırakacağımızdan, pek yakın olan bu mesut ana kadar, eskisi gibi bütün millet fertlerinin azamî gayret ve fedakârlık göstermesini beklerim..."⁴¹.

Sakarya Zaferinin içerde ve dışarda yankıları derin olur. İçerde; Türk milleti, Kurtuluş Savaşının akışını kendi lehine değiştiren bu büyük zaferi engin bir coşku ile kutlar. Fevzi ve İsmet Paşalar, 14 Eylül'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına şu ortak teklifte bulunur: "Bizzat muharebe meydanındaki tedbirleri ile zaferin engin yapıcısı olan Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine *müşirlik* (mareşallik) rütbesi ve *Gazi* ünvanı tevcihini teklif ve istirham ederiz. Türkiye Büyük Millet Meclisinin bu tevcihi, milletimiz tarafından doğrudan doğruya bütün orduya yönelik bir takdir ve taltif eseri olacağı kanaatinde bulunduğumuzu arz eyleriz"⁴². Bu teklif, oybirliği ile kabul edilir. Mustafa Kemal Paşa, bu hususla ilgili olarak, şöyle diyor: "...Diğer bir vazifem de, Ordu içinde, muharebe safları arasında, bizzat muharebeye temas etmek ve bizzat mücadeleyi idare etmektir. Bunu da, gücümün yettiği derecede, hatta bir kaza neticesi olarak sol kaburga kemiklerimden biri kırılmış olmasına rağmen

⁴¹ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 410-411.

⁴² Harp Tarihi Belgeleri Dergisi, sayı 75, belge, 1626.

men; iyi bir şekilde yapmaya varlığını adadığımı zannedirim. Sakarya Muharebesi neticesine kadar, bir askerî rütbeyi haiz değildim. Ondan sonra, Büyük Millet Meclisince *müşir* rütbesi ile *Gazi* ünvanı tevcih edildi. Osmanlı Devletinin rütbesinin yine o devlet tarafından alınmış olduğu malûmdur...”⁴³. Kendisine rütbe ve ünvan verilmesi nedeniyle, Paşa, 20 Eylül’de, Orduya şu beyannameyi yayımlar: “Arkadaşlar, milletimizi yabancılara elinde köle olmuş görmemek için giriştiğimiz bu muharebede, Sakarya Muzafferiyeti gibi adı daima anılacak yeni ve büyük bir zafer kazandınız. Benim gibi, ömrünü senelerden beri saflarınızın yanında geçirmiş olan bir silâh arkadaşınız, kahredilmiş düşmanın geri çekilmesinden sonra; hakkında duyduğum takdir ve hayret, minnet ve şükranı ordunun her ferdi, memleketin her tarafından duyulacak kadar yüksek sesle söylemeye lüzum gördüm. Sakarya boyunda verdiğimiz muharebe, çok evvelki muharebelerimizde olduğu gibi; Anavatanın yalnız bir köşesini, ufak veya büyük bir parçasını tehlikeye düşürmüyordu. *Orada; biz, bütün memleket, bütün varlığımız ve istiklâlimiz pahasına denecek kadar ehemmiyetli büyük bir muharebeye giriştik. 21 gün 21 gece, milletin istiklâl fikri ile, bir milletin istilâ ve yağma fikri, birbiri ile boğuştu.* Sizin başını eğmeye razı olmayan istiklâl fikriniz, ilerleyen düşmanı geri çekilmeye mecbur etti. Düşman ordusu, kızgın bir ufuk üzerinde tüten ve yanan yüzlerce köylerimizi arkasında bırakarak, ceza önünde kaçan bir canı gibi, geldiği yerlere gidiyor. Halbuki; o, bir muharebe değil, bir akın düşünüyordu. Fikir ve imanın mutlak kudretli kuvvetine, kazandığınız zafer kadar büyük bir delil olmaz. Mazlum milletimizi tarihin en tehlikeli bir zamanında yeniden ışığa ve kurtuluşa kavuşturan bu muharebede, sizin Başkumandanınız olmaktan dolayı, bir insan kalbi için mukadder olabilecek en derin saadet ve iftihar duyduğum. Kumandanlara: Tehlike büyüdükçe yükselen azim ve tedbiriniz, derin ve hassas zekâlarınızla muharebenin muvaffak bir surette sevk ve idaresinde gösterdiğiniz olağanüstü beceriklilik için; Subaylara: Trablusgarp, Balkan ve Cihan (I. Dünya) Harbinden henüz çıkmış iken; bir ateşten diğerine geçerek milletin istiklâl mücadelesinde tuttuğunuz yer, genç ve aziz başlarınızın üzerinde dönen yeni ölüme karşı gösterdiğiniz küçük görme ve kalplerinizde ışıldayan ve bize zafer yolumuzu aydınlatan millet aşkı ve bütün heyecanla seyrettiğim sayısız kahramanlıklarınız için; Erlere: Kurtuluş için yaptığımız bu savaştan çok daha evvel, sizi başka muharebe meydanlarında da tanımıştım. Dünyanın hiçbir ordusunda, yüreği seninkinden daha temiz, daha sağlam bir askere rast gelinmemiştir. Her zaferin

⁴³ Nutuk II, s. 620.

mayası sendedir. Her zaferin en büyük payı senindir. Kanaatinle, imanınla, itaatınla, hiçbir korkunun yıldırmadığı demir gibi temiz kalbinle, düşmanı nihayet alt eden büyük gayretin için; minnet ve şükranımı söylemeyi kendime en aziz bir borç bilirim. Sizin gibi kumandanları, subayları, erleri olan bir millete, yad elleri altında köle olmak mümkün değildir. Bu defa Türkiye Büyük Millet Meclisinin hakkımda yeni bir rütbe ve ünvanla belli olan iltifat ve teveccühü, doğrudan doğruya size aittir. Milletten verdiği bu rütbeyle yükselen ordu, en şerefli, en ulu bir gaza ile seçkinleşen, yine ordudur. Zaferden dolayı sizin kahramanlıklarınızla, sizin gösterdiğiniz sonsuz fedakârlıklar pahasına kazanılan bu büyük muzafferiyetin millet tarafından takdirine delâlet eden bu rütbe ve unvanı, ancak size yakıştırarak, bütün askerlik hayatımın en büyük iftihar kaynağı olarak taşıyacağım. Tanrı, giriştiğimiz Kurtuluş Mücadelesinde şerefli silâh arkadaşlarıma kendilerini seçkin kılan asaletin, civanmertliğin, kahramanlığın hakkı olan kesin kurtuluşu nasibetsin”⁴⁴.

Sakarya Zaferinin dış dünyadaki yankılarına gelince; bu konuda, dikkate değer yorum ve değerlendirmeler birbirini izler. Örneğin; tanınmış The Times Gazetesinin 14 Eylül 1921 tarihli sayısında şu yorum göze çarpıyor: “Yunanlılar, Ankara’ya erişmekte kesinlikle başarısızlığa uğradılar ve şimdi batıya doğru çekilmektedirler. Eski Friky Krallığının ülkesi Sakarya havzasında, 18.000 kişi zayıt verdikten sonra, Kral Konstantinin Ordusu geri çekilmek zorunda bırakıldı... Mustafa Kemal’in Ordusu, zayıt vermiş olmakla beraber, boyun eğmemiştir ve kış içerisinde gücünü yeniden toparlayabilecektir. Yunan başarısızlığı sonucu, Türk Milliyetçi Liderinin Doğu’daki prestiji artmıştır... Müttefikler şimdi acıklı bir çıkmazla karşı karşıya bulunmaktadır... Her halde, Yakındoğu konusunda, Müttefiklerin yeni bir politika tespit etmeleri anı gelmiştir... Anadolu’nun bağrına karşı bu hamle (Yunan Taarruzu), bir felâketle sonuçlanmazsa, şükredilmelidir...”⁴⁵. Ünlü İngiliz tarihçisi Toynbee ise, Sakarya Meydan Muharebesini, derin bir görüşle şöyle değerlendiriyor: “...Karşılaşma, şiddetli çarpışmalarla, aralıksız üç hafta sürmüştür. Türklerin önderi, sık sık savaş alanının ortasında idi. Bir seferinde de, ciddî bir şekilde yaralanmıştı. Türkler ve Yunanlılar, göğüs göğüse gelmişlerdi. Bu, hemen hemen eşit güçler arasında geçen korkunç bir çatışma idi. Bu, gerçekten; Doğu ile Batı’nın, Batılılaşmış bir devlet ile yeni Türkiye’nin üstünlük için çar-

⁴⁴ Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 413-414.

⁴⁵ İngiliz Belgeleri ile Sakarya’dan İzmir’e, s. 240.

pışmaları idi. Üç hafta sonunda Türklerin direncini kıramayan Yunanlılar, nihayet, ilerlemekten vazgeçmek ve karşı saldırıya geçen Türk Milliyetçileri önünde geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Yunanlıların moralleri çökmüştü. 16 Eylülde genel geri çekilme emri verilmişti. Ve yenik Yunanlılar çekilirken, yolları üstündeki köyleri durmaksızın yakıp yıkıyorlardı. Ayın yirmiüçünde, Eskişehir-Afyon hattındaki eski mevzilerine kadar çekilmişlerdi... Sakarya Savaşı ile, Türk-Yunan Savaşında durum, tersine dönmüştü. Denilebilir ki; bu savaş, içinde yaşadığımız yüzyıl tarihinin en büyük savaşlarından biridir. Bu savaş izleyen bir yıllık durgunluk, Türklere güçlerini toplamak ve orduyu daha iyi duruma getirmek için bol zaman kazandırmıştır..."⁴⁶. Nihayet; Bir Amerikalı yazarın şu değerlendirmesi gerçekten anlamlıdır: "...Sakarya kıyılarındaki Türk Zaferi, Yakın ve Ortadoğunun siyasal yüzünü kökünden değiştirmiştir. Batı, 200 yıldan beri yaşlı Osmanlı İmparatorluğunu hırpalıyordu. Fakat, Sakarya Nehrinde Türk'ün kendisi ile karşılaşmış ve Türk'e dokunduğu an, tarihin akışı değişmiştir. Tarih, bir gün, Sakarya kıyılarındaki bu pek az bilinen çarpışmanın, çağımızın kesin sonuçlu muharebelerinden biri olduğunu anlayacaktır..."⁴⁷.

IX. Ankara İtilâfnamesi:

Stratejik nitelikli bu büyük askerî başarının, Sakarya Zaferinin, siyasal alandaki sonucunu, Mustafa Kemal Paşa, şu sözlerle belirtiyor: "... Sakarya Muzafferiyetinden sonra, Batı ile olan müspet ve neticeli temas ve münasebetimizi Ankara İtilâfnamesi teşkil eder. Bu İtilâfname, Ankara'da, 20 Ekim 1921'de imza edilmiştir... Bu İtilâfname ile, siyasî, iktisadî, askerî, vb., hiçbir hususta istiklâlimizden hiçbir şey feda etmeksizin, vatanımız bölümlerinin kıymetli parçalarını işgalden kurtarmış olduk. Bu İtilâfname ile millî emellerimiz, ilk defa olarak, Batı devletlerinden biri tarafından tasdik ve ifade edilmiş oldu..."⁴⁸.

Mustafa Kemal Paşa, Fransa ile iyi ilişkiler sürdürme yolunda tam bir diplomatik incelikle davranarak, yardımına inandığı Fransız otoritelerine mektuplar göndermeyi ihmal etmez. Özellikle; Afrika Harekâtı ile ünlü Mareşal Lyautey'e ve Fransız politikasında etkin bir rol sahibi Senatör (sonraları Başbakan) Mösyö Poincaré'ye 23 Aralık 1921'de gönderilen şu

⁴⁶ Arnold J. Toynbee, Türkiye (Çeviri), s. 123-124.

⁴⁷ Clair Price, The Rebirth of Turkey, New York, 1923, p. 205.

⁴⁸ Nutuk II, s. 620, 625.

mektuplar dikkati çeker niteliktedir: “Sayın Mareşal, (Fransız Gazeteci) Madam Berthe George-Gaulis, ricam üzerine, bu birkaç satır yazının size ulaştırılmasını kabul etmekle; şimdiye kadar gösterdiği sayısız dostluk dellillerine yeni bir tanesini ilâve etmek nezaketinde bulundu. İstiklâlimiz için giriştiğimiz savaşta, bize karşı göstermek lütfunda bulunduğunuz sempatiden dolayı en derin minnet hislerimi ifade etmek için, işte bu fırsattan faydalaniyorum. Fransa, kendisinden umduklarımızda bizi hayal kırıklığına uğratmadı ve en yetkili şeflerinin muhabbet sözleri ile, yaşadığımız o müşkül anlarda bizi teselli etmeyi, maneviyatımızı yükseltmeyi bildi. Fransa'nın yüksek menfaatlerini ve Akdeniz'de işgal ettiği hususî mevkii idrak etmek basiretini gösteren ve Fransa'nın Yakınoğu'da geleneksel politikasını devam ettirmeye taraftar olan kimseler arasında Ekselânsınız birinci plânda yer almış ve hiç şüphesiz ki, yüksek müdahaleniz, terazinin bizden yana meyletmesine âmil olmuştur. Her iki tarafın karşılıklı olarak sarfettiği gayretlerin, Ankara Antlaşmasının yapılması suretiyle, meyvelerini vermiş olduğunu görmekle bahtıyarız. Ve iki millet arasında en geniş anlayış ve samimiyetle yeniden kurulan, yüzlerce yıllık maziye sahip, dostluk münasebetleri üzerine en mutlu tesirleri yaratmaktan geri kalmayacak olan bu vesikaya büyük ümitler bağlamaktayız. Yüksek değerini takdir ettiğimiz bu kıymetli sempatiyi, Sayın Mareşal, bizden esirgememekte devam edeceğinizi ümit ederim...” “Sayın Senatör, Türkiye'nin size büyük bir minnettarlık borcu bulunduğu kanısı ile, bizim haklı davamızı savunmaktaki büyük payınız için, içten teşekkürlerimi sunarım. Fransız yiğitlik ruhuna uygun olarak; siz, bunca özveri ile ve kahramanlıkla kendi bağımsızlığı için savaşan bahtsız Türk halkından yana sesinizi yükselttiniz. Sizin asil çabalarınız, Ankara Antlaşması ile ilk meyvelerini verdi. Yakınoğu kaderinin kefesine cömertçe konmuş olan sizin yüksek otoritenizin, ileride, Fransız politikasının yüzyıllardır özen gösterdiği Akdeniz dengesinin korunması ile sıkı sıkıya bağlı olan İzmir ve Trakya sorunlarının hakça çözümünde de ağır basacağına şüphem yoktur...”⁴⁹

X. Vatan Müdafasında Birlik:

Sakarya Zaferinden sonra, Başkumandan olarak, “...Maddî, mühim vazifelerim de vardı. Onlardan biri, harp ve muharebe karşısında millete aldirmaya mecbur olduğum durumdu” diyen Mustafa Kemal Paşa, şu değerlendirmeyi yapar: “...Harp ve muharebe demek, iki milletin, yalnız iki

⁴⁹ Atatürk ile Yazışmalar I, s. 160-161, 163.

ordunun değil; iki milletin, bütün mevcudiyetleri ile ve bütün varı yoğu ile, bütün maddî ve manevî varlıkları ile, birbiri ile karşı karşıya gelmesi ve birbiri ile vuruşması demektir. Bu nedenle; bütün Türk milletini, cep hede bulunan ordu kadar, fikir, his ve fiil alanında ilgilendirmeli idim. Millet fertleri, yalnız düşman karşısında bulunanlar değil; köyde, evinde, tarlasında bulunan herkes, silâhla vuruşan savaşçı gibi; kendini vazifeli hissederek, bütün varlığını mücadeleye adayacaktı. Bütün maddî varlığını vatan müdafaasına adamakta yavaş davranan ve göz yuman milletler, harp ve muharebeyi ciddî olarak göze almış ve başarabileceklerine inanmış sayılmazlar. Gelecekteki harplerin tek başarı şartı da, en ziyade bu arz ettiğim hususta yer almış olacaktır... Millet, bundan sonra, bu güne kadar olan tecrübeleri de gözden geçirerek; aziz vatanın taarruza uğramasını imkânsız kılan sebep ve şartları, daha geniş ve daha açık ve daha kesin bir surette tespit eder...”⁵⁰.

Çağdaş “Topyekûn Savaş” ilkesini dile getiren bu karakteristik görüşe karşılık; Büyük Millet Meclisinde, bazı çevrelerde, aceleci bir hava göze çarpar. Mustafa Kemal Paşa’nın sözleri ile, “...Mecliste, Ordu aleyhine de bir cereyan vücuda getirilmişti. Diyorlar ki; *Sakarya Muharebesinden sonra aylar geçtiği halde Ordu niçin taarruz etmiyor? Behemehal taarruz etmelidir. Hiç olmazsa, sınırlı belirli bir cep hede bir taarruz yapılmalıdır ki; Ordumuzun taarruz kabiliyeti olup olmadığı anlaşılsın.* Bu cereyana mukavemet ettik. Maksudumuz, tamamen hazırlığımızı ikmal ederek umumî ve neticeli bir taarruz yapmak olduğu için, kısmen taarruz fikrini destekleyemedik; bunda hiçbir fayda yoktu... 4 Mart 1922 günü akşamı, cepheyi teftiş etmek üzere, Ankara’dan ayrılmaya karar vermiştim. Bu münasebetle, o gün, mecliste gizli celsede, bazı açıklamalarda ve ricalarda bulundum. Anlattım ki; Sakarya Meydan Muharebesinden sonra, düşman ordusunu Eskişehir-Seyitgazi-Afyonkarahisar genel hattına kadar takip eden kuvvetlerimiz, bütün ordu olmayıp; yalnız süvarilerimiz ve süvari birliklerimize istinat noktası olmak üzere ileri sürülen bazı tümenlerimizdi. Ordumuzun kararı taarruzdur. Fakat; bu taarruzu tehir ediyoruz. Sebebi, hazırlığımızı tamamen ikmale daha zaman lâzımdır. *Yarım hazırlıkla, yarım tedbirle yapılacak taarruz, hiç taarruz etmemekten daha fenadır.* Bekleyişimiz, taarruz kararından vazgeçtiğimiz veyahut bunu başaracak gücü kazanmaktan ümitsiz olduğumuz suretinde görülmeye ve yorumlanmaya yer yoktur... Kurtuluş için, istiklâl için, eninde sonunda düşmanla bütün varlığımızla vuruşarak onu yenmek-

⁵⁰ Nutuk II, s. 619.

ten başka karar ve çare yoktur ve olamaz... Maddî ve bilhassa manevî düşüş, korku ile, aciz ile başlar. Âciz ve korkak insanlar, herhangi bir felâket karşısında milletin de tembelliğe yakalanmasına ve çekingen bir hale gelmesine sebep olurlar. Aciz ve tereddütte o kadar ileri giderler ki; âdeta kendi kendilerini tahkir ederler. Derler ki; *biz adam değiliz ve olamayız! kendi kendimize adam olmamıza imkân yoktur. Biz, kayıtsız şartsız, varlığımızı bir yabancıya bırakalım...* Türkiye'yi böyle yanlış yollarda çökme ve yıkılma vadisine sevk edenlerin elinden kurtarmak lâzımdır. Bunun için, keşfolunmuş bir gerçek vardır. Ona uyacağız. O gerçek şudur: *Türkiye'nin düşünme organını büsbütün yeni bir imanla donatmak; bütün millete yeni bir maneviyat vermek...* Şimdi, düşmana taarruz için verilmiş olan kesin kararımızı tatbika başlamadan evvel; hazırlamaya ve tamamlamaya mecbur bulunduğumuz savaş vasıtalarının ne olduğunu arz edeyim: Tam üç vasıtanın hazırlığının kâfi derecede olduğunu görmek lüzumunu hissediyorum. Onlardan birincisi ve en mühimi ve asıl olanı, doğrudan doğruya milletin kendisidir. Milletin, hayat ve istiklâlî için, kalbinde vicdanında beliren, gelişen arzu ve emellerin sağlamlığıdır. Millet, bu iç arzusunu ne kadar kuvvetli gösterirse; bu arzu ve emelinin gerçekleşmesi için ne kadar çok azim ve iman gösterirse, düşmanlara karşı başarı için o kadar kuvvetli bir vasıtaya malik olduğumuza kani olurum. İkinci vasıta, milleti temsil eden Meclisin millî arzuyu göstermede ve bunun icaplarını kanaatle tatbikte göstereceği azim ve yiğitliktir. Meclis ne kadar çok dayanışma ve birlik halinde millî arzuyu belirginleştirirse, düşmana karşı o kadar kuvvetli üstünlük vasıtamız olur. Üçüncü vasıta, milletin silâhlı evlâtlarından ibaret olup, düşman karşısında yığınak yapmış bulunan ordumuzdur..."⁵¹.

6. BÖLÜM: ZAFER YILI

I. Temel Görüşler:

1922 yılı, başlangıcından itibaren, Mustafa Kemal Paşa'nın birçok diplomatik konuşmalarına ve basına verdiği demeçlere sahne olur. Çeşitli alanları kapsayan ve birbirini bütünler bir nitelik taşıyan bu konuşma ve demeçler, Mustafa Kemal Paşa'nın etkin temel görüşlerini yansıtmaları bakımından, dikkate değer. Örneğin; Ukrayna Büyükelçisi General Frunze'nin 3 Ocak'taki veda yemeğinde yaptığı konuşmada, Mustafa Kemal Paşa'nın şu gözlemleri çok anlamlıdır: "... Gerçekten; büyük hadiseler, fi-

⁵¹ a.g.e., s. 635-639.

kirlerde büyük inkılâplar yapar... Umumî Harp (I. Dünya Savaşı) de, Türkiye halkı üzerinde tabîî tesirini yaptı ve arzuya değer bir uyanıklık vücuda getirdi. Zalimler Türkiye halkını yoketmek istiyorlardı. Milleti öldürücü baskı altında bulunduran adaletsiz idare de bunlarla işbirliği yaptığından; millet, hem harice, hem de benliğine darbe vuran dahildeki idareye karşı ayaklandı. Bunun neticesi olarak, mukadderatını kendi eline aldı. Milletimizin bu günkü idaresi, gerçek anlamda bir halk idaresidir... Dünyadaki son hadise, Umumi Harp... bütün insanlığın düşünüşünde mühim intibalar hasıl eylemiştir. Gerçi bu intibaları hisseden milletlerin başında hâlâ mevcut despot dimağlar, zorbalıklarını kuvvetleri ile yaşatmak için çabalyor. Fakat; az zaman zarfında, bütün dünya, hakkın ne tarafta olduğunu teslim edecek ve toplumlar birer yüksek insanlık ailesi haline dönüşeceklerdir. İşte o zaman, milletlerin bütün gayesini insanlık ve karşılıklı sevgi teşkil edecektir. Bu düşünce hareketinin kuvvetli eserlerine Doğu'da, Asya'da tesadüf ettiğimiz gibi... Afrika'da da aynı fikir hareketinin mevcut olduğunu görürüz. Bizzat, bir sene devam eden bir muharebe esnasında Afrika'da, o mücadeleyi yapan insanlar içinde bulundum. Onlara yakından temasım, fikirlerine derin vukufum vardır. Afrika insanları, belki şahsî hürriyetlerini daha evvel idrak etmişlerdi. Fırsat bulamadılar. İstilâcılar ve onların saldırgan orduları, kendilerini hiçbir vakit baskıdan uzak durmadı. Fakat; bu baskı ne kadar kuvvetli olursa olsun, en büyük fikir hareketine karşı duramayacaktır. İnsanlığa yönelik fikir hareketi ergeç muvaffak olacaktır. *Bütün mazlum milletler, zalimleri bir gün yok edecektir. O zaman, dünya yüzünden zalim ve mazlum kelimeleri kalkacak; insanlık, kendisine yakışan bir sosyal düzene kavuşacaktır.* Bizim milletlerimiz o zaman, bu gayeye vasil olan milletler arasında, ön alışı ile ciddî olarak iftihar edecektir..."⁵².

Vakit Gazetesi Başyazarı Ahmet Emin (Yalman) ile yapılan ve 10 Ocak'ta yayımlanan konuşmasında, Mustafa Kemal Paşa, özellikle şöyle diyor: "... Her halde; halkımızı idare ile yakından ilgilendirmek, yani idareyi doğrudan doğruya halkın eline verebilecek bir idare tarzını tesis etmek, hem millî hâkimiyetin hakikî olarak temsili ve hem de bu sayede halkın, benliğini anlaması bakımından çok gerekli idi. İşte bu düşüncelerin, bu tetkiklerin ilhamı olarak proje yapılmıştı.... Misak-ı Millî, sulh yapmak için, en makul ve asgarî şartlarımızı belirleyen bir programdır. Sulha ulaşmak için toplayacağımız esasları belirtir. Fakat, memleket ve

⁵² Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, s. 27-29.

milleti kurtarmak için sulh yapmak kâfi değildir. Milletın gerçek kurtuluşu için yapılacak çalışmalar, ondan sonra başlayacaktır. Sulhtan sonraki çalışmalarda muvaffak olabilmek, milletın istiklâlinin korunmasına bağlıdır. Misak-ı Millinin hedefi onu temindir. Memleket ve milletın geleceğinden gerçekten emin olabilmesi, bir defa halkçılık esasına dayanan idarî teşkilâtının hakkıyla yapılması ve kurulması ve tatbik olunması ile beraber; ekonomik durumumuzun millî refahımızı temin edecek tarzda düzeltilmesine ve canlandırılmasına bağlıdır. Bu gerçekleri millî prensip tanyarak muhafaza edebilecek bir toplum olabilmemiz için de, eğitimimizi tamamiyle pratik ve gerçek ihtiyaçlarımıza uygun bir program çerçevesinde canlandırmak lâzımdır ki; bu noktalarda başarı sayesinde memleket imar edilebilecek ve millet zenginleştirilebilecektir. Ufak bir program kadrosunu söylemek lâzım gelirse; teşkilât, baştan sona kadar halk teşkilâtı olacaktır. Genel idareyi halkın eline vereceğiz. Bu toplumda hak sahibi olmak, herkesin iş sahibi olması esasına dayanacaktır. Millet, hak sahibi olmak için çalışacaktır. Düzeltilecek şeyler ekonomi ve eğitimidir. Bu sayede memleket imar edilecek, millet refah sahibi olacaktır. *Hiçbir millet ve memleketeye karşı tecavüz fikri beslemeyiz. Fakat; varlığımızı ve istiklâlimizi korumak için, bir de memleketimizin bu dediğimiz sahada rahatça ve tam bir inanışla çalışarak refahlı ve mutlu olmasını temin için, her vakit memleket ve milletimizi müdafaaya güçlü bir orduya sahip olmak da çalışmalarımızın seçkin unsurudur... Benim bütün tertipler ve uygulamalarda hareket prensibi yaptığım bir şey vardır: O da, vücuda getirilen teşkiller ve tesislerin şahısla değil; gerçekte devam edebildiğidir. Bu nedenle; herhangi bir program, filânın programı olarak değil; fakat, millet ve memleketin ihtiyacına cevap verecek fikirleri ve tedbirleri kapsaması bakımından kıymetli ve saygın olabilir...*⁵³ . 11 Ocak 1922'de, Entransigeant Muhabirine verdiği kısa demeçte: "Türk sulh şartları, Misak-ı Millinin ilân günü olan 28 Ocak 1920'den beri bütün dünyaca bilinir. Bu şartlar, siyasî ve iktisadî tam istiklâlin tasdiki, Fransa ile yapılan 20 Ekim Antlaşması, Türkiye'nin istiklâline hürmet edildikçe barışçı ve uyuşmacı olduğunu ispat eder...." diyen Mustafa Kemal Paşa; Petit Parisien Muhabiri ile de uzun bir konuşma yapar. "Bu beyanlar, hissiyatımıza karşı olsa da, Türkiye'nin takip ettiği siyasetin kıymetli bir delilidir. Her şeyden önce; Mustafa Kemal Paşa'nın, devletler tarafından Türkiye'ye tebliğ edilen bazı şartlara ne derece ısrarla itiraz ettiğini kaydetmeliyim" diye başlayan muhabir, Mustafa Kemal Paşa'nın şu açıklamalarını yazıyor: "...Meseleleri yalnız Yunanistan ile mi müzakare edeceğiz? O halde, Yunanlılara söylenecek yalnız iki keli-

⁵³ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri V, s. 93-95

memiz vardır ki; birincisi, istilâ ettikleri topraklarımızı derhal terk etmeye davettir. İkinci kelime de, bu istilâ esnasında yaptıkları geniş tahriplerin tamirini istemektir. Eğer devletler yeni fedakârlıklar kabul ettirmeden ve yeni kan döktürmeden Yunanlılara topraklarımızı boşalturmaya ciddî olarak karar verdilerse; bu boşaltmanın teminini bizzat kendileri üstlenmelidirler... Sulh yapılması ciddî bir surette arzu olunduğu takdirde; en emin vasıta, Türk topraklarının boşaltılması ve sulh görüşmelerinin açılmasıdır. Yunan Ordusu Anadolu'da kaldıkça, Müttefik devletlerin sulh yapabileceklerini zannetmem. Büyük Millet Meclisi Hükümeti veya bizzat ben, Türk milletine her şeyden evvel millî emellerinin elde edileceği hakkında teminat vermeye mecburuz... Eğer devletler, Yakındoğu'da barış yapmayı ciddî olarak arzu ediyorlarsa; yanlış olan hareket noktasından vazgeçmelidirler. Türk milleti, Yunanlıları kovmaya her ne pahasına olursa olsun karar vermiştir..."⁵⁴

Mart 1922'de Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesinde uzun bir denetleme gezisine çıkar. Bu sırada, yoğunlaşan dış siyaset olayları ile de yakından ilgilidir. Nitekim; önce, İtilaf Devletlerinin 22 Mart 1922 tarihli mütareke teklifi; sonra, 26 Mart 1922 tarihli sulh esasları ile ilgili teklifler notası ile meşgul olur. Bu konuları Mustafa Kemal Paşa şöyle özetliyor: "... İtilâf Devletleri Hariciye Nazırları, 22 Mart 1922 tarihinde, Türkiye ve Yunan Hükümetlerine mütareke teklifinde bulundu. Bu sırada, ben cephe de bulunuyordum... Yunanlılar bu mütarekeyi hemen kabul ettiler. Yunan Ordusu Sakarya'dan sonra, maddî ve manevî bakımlardan yenilmişti. Bu ordunun yeniden geniş ölçüde hareket ve taarruz yaparak tarihini denemeye bir daha kalkışması zordu... Yunan Ordusunu yeniden kesin sonuç verecek harekâta sevk etmek mümkün olamayınca; bizim de bir seneye yakın zamandan beri hazırlanması ile meşgul olduğumuz ordumuzu hareketsizliğe sevk etmek, millî hükümete ümitler vererek beklenti içinde bırakmak ve bu suretle geçecek zaman zarfında, millî hükümeti ve ordumuzu gevşetmek, (İtilâf Devletleri İçin) gerçekten mühim bir tedbirdi... 24 Mart 1922 tarihinde, Vekiller Heyeti Başkanlığına şu düşüncelerimi bildirdim: *Esas itibarıyla, Müttefik Devletler Hariciye Nazırlarının müşterek olarak yaptıkları mütareke teklifine karşı retle karşılık vermek veya herhangi bir şekil ve surette isteksizlik veya güvensizlik hissi verecek tarzda karşılıklı bulunmak, doğru değildir. Aksine, mütareke teklifini iyi karşılamak lâzımdır. Bu nedenle; vereceğimiz cevap olumsuz değil; olumlu olacaktır. Müttefik devletlerde iyi niyet yoksa, so-*

⁵⁴ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III, s. 29-30.

nunda olumsuz davranış onlardan çıkmalıdır. Biz, yalnız, onların teklif ettiği şartları kabul edemeyeceğimizden; karşı şartlar ileri süreceğiz... 24/25 Mart gecesi Vekiller Heyeti ile Sivrihisar'da birleşerek, cevabî notayı görüşmek suretiyle tespit etmeye karar verdik... Fakat; bu cevabı vermeye vakit kalmadan, Paris'te toplanan Nazırlar Konferansının 26 Mart 1922 tarihli ikinci bir notası alındı. Bu nota, İtilâf Devletlerinin sulh esasları hakkındaki tekliflerini kapsıyordu... İtilâf devletlerinin mütareke teklifine ait olan ilk notalarının içeriği tahlil edildikten ve ikinci tafsilâtlı notalarının kapsadığı şartlar görüldükten sonra, İstanbul Hükümeti de beraber olduğu halde (İtilâf Devletlerinin) aleyhimizde yok edici teşebbüs ve çalışmalar ile yeni bir safha açtıklarına hükmetmek tabî idi. Buna karşı; durumu gayet ciddî görmek ve esaslı, büyük bir mücadeleye hazırlanmak lâzım geliyordu. Evvelâ; bize teklif olunan şartların mahiyetini millete ve dünya kamuoyuna açıklamak uygundu... Her iki notaya, 5 Nisan 1922 tarihinde verilen (cevabımızda)... mütarekeyi esas itibarıyla kabul ettik. Fakat; esas şart olarak, mütareke ile beraber tahliye işine başlanmasını çok gerekli saydık... Mütareke hakkındaki tekliflerimiz Müttefik devletlerce kabul edildiği takdirde; sulh tekliflerini tetkik için, üç hafta zarfında murahhaslarımızı kararlaştırılacak şehre göndermeye hazır olduğumuzu bildirdik. Bu notamıza, 15 Nisan 1922'de cevap verdiler. Pek tabî, olumsuzdu..."⁵⁵

Mayıs 1922'de, Başkumandanlık Kanununun uzatılması işi gündemdedir. Mustafa Kemal Paşa'nın açıklamalarına göre, "... Başkumandanlık Kanunu, birinci defa 31 Ekim 1921'de; ikinci defa 4 Şubat 1922'de; üçüncü defa 6 Mayıs 1922'de uzatıldı. Her defasında muhaliflerin eleştirileri ve taşlamaları oldu. Özellikle üçüncü uzatma, mühimce bir vaka halinde oldu. 6 Mayıs 1922 gününe ön alan günlerde, zamanı geldiği için, kanunun uzatılması Mecliste söz konusu olmuş; ben, rahatsızlığım nedeniyle, Mecliste hazır bulunamamıştım. 5 Mayıs günü akşamı evime gelen Vekiller Heyeti, durumu şöyle izah etti: *Mecliste muhalifler, benim, Başkumandanlıkta kalmamı istemiyorlar.* Birçok münakaşalı görüşmelerden sonra, mesele oya konmuş; usule göre, lâzım gelen çoğunluk hasıl olmamış; yani Başkumandanlık Kanununun uzatılması kabul edilmemiş. Vekiller Heyeti, özellikle Erkân-ı Harbiyeyi Umumiye Riyaseti (Genelkurmay Başkanlığı) ve Müdafaa-yı Milliye Vekâleti (Millî Savunma Bakanlığı) -ki, askerî durumu yakından takip eden makamlardır- pek çok müteessir olmuşlar. Meclisin gösterdiği ruhsal durum karşısında; kendilerinin de vazî-

⁵⁵ Nutuk II, s. 647-652.

feye devamında bir fayda olmayacağını ileri sürerek, istifaya kalkıştılar. Ordu, Meclisteki oylamadan sonra, kumandansız kalmıştı. Erkân-ı Harbiyeyi Umumiye Reisi ve Vekiller Heyeti de istifa ettiği takdirde; memleketin genel idaresinde düşünölmeye değer şiddetli bir bunalımın meydana gelmesi kaçınılmazdı. Onun için; gerek Erkân-ı Harbiyeyi Umumiye Reisine ve gerek Vekiller Heyetine, daha 24 saat sabretmelerini ve beklemelerini rica ettim. Memleketin ve genel maksadın yüksek menfaati adına; ben de, Başkumandanlık vazifesini yapmaya devam kararını verdim ve bunu Vekiller Heyetine de bildirdim. Ertesi günü, yani 6 Mayıs 1922 de, bir gizli celsede Meclise izahat vereceğimi bildirdim... (Bu konuşmamı) özetlemekle yetineceğim: Başkumandanlık ve Başkumandanlık Kanunu meselesinde; başlangıçta olduğu gibi, bu gün de, lüzumsuzluğundan yahut değiştirilmesi gereğinden söz eden ve Başkumandanlığın bulunuşundan şikâyetçi olan kimseler var... Ben, lüzumsuz bir mevkiin, bir makamın mutlaka devam ettirilmesi tarafıslı değilim. Ancak; Başkumandanlık makamının ve bu makama yetki veren Kanunun lüzum ve lüzumsuzluğuna karar verebilmek için genel durumun, askerî durumun lâıyık ile tetkik ve mütalâası icap eder... *Bizim mühim ve asıl olan vazifemiz, siyaset yapmak değildir. Bizim ve bütün memleket ve milletin bugün tek vazifesi, topraklarımızda bulunan düşmanı süngülerimizle koymaktır. Bunu yapmadıkça; siyaset, anlamsız bir sözden ibaret kalır... Ben, millî maksadın temini için tek çarenin, muharebe ve muharebe de başarı olduğunu söylüyorum. Bütün gücümüzü, bütün kaynaklarımızı, bütün varlığımızı orduya vereceğiz. Gücümüzü dünyaya tanıtacağız ve ancak ondan sonra, milleti insan gibi yaşatmak mümkün olacaktır, diyorum...* Gelir kaynaklarımızla ne yapabileceğimiz hakkındaki kaygı, belki herkesten çok beni meşgul etmektedir. Yalnız; *ben, ordumuzun varlığını ve kuvvetini paramızla mütenasip bulundurmak nazariyesini kabul edenlerden değilim; paramız vardır, ordu yaparız; paramız bitti, ordu dağılsın. Benim için böyle bir mesele yoktur. Para vardır veya yoktur, ister olsun ister olmasın; Ordu vardır ve olacaktır.* Bu noktada bir hatıramı da canlandırayım. Ben, ilk defa bu işe başladığım zaman, *en akıllı ve düşünür yaşayan birtakım kimseler bana sordular: Paramız var mıdır? silâhımız var mıdır? yoktur, dedim. O zaman, o halde ne yapacaksınız? dediler; para olacak, ordu olacak ve bu millet, istiklâlini kurtaracaktır, dedim. Görüyorsanız ki; hepsi oldu ve olacaktır... İhtiyaç, tehlike, bize her şeyi meşru göstermektedir... Bir gerçeği göz önüne sermek mecburiyetindeyim. Yüksek Meclisin, Başkumandanlığın lüzumuna inandığına şüphe olmamakla bareber; muhalefetin, hiçbir esasa dayanmayan gösterileri, Meclis kararını istenmeyen noktada belli ettirdi. Bunun neticesi ne oldu biliyor musunuz? Başkuman-*

danlık iki gündür karmaşık ve askıda bulunuyor. Bu dakikada ordu, kumandansızdır. Eğer ben, orduya kumanda etmekte devam ediyorsam, kanunsuz olarak kumanda ediyorum. Mecliste beliren oya göre, derhal kumandanı el çekmek isterdim ve Başkumandanlığımın son bulduğunu hükümete bildirirdim. Fakat, giderilmesi imkânsız bir fenalığa meydan bırakmamak mecburiyeti karşısında bulundum. Düşman karşısında bulunan ordumuz, başsız bırakılamazdı. Bu nedenle; bırakmadım, bırakamam ve bırakmayacağım...”⁵⁶ Nihayet; Meclis, Paşa'nın sözleri ile, “âdetâ çarpışmalar tarzında münakaşalar” sonunda, ezici bir çoğunlukla, Başkumandanlık Kanununu uzatır. Bu konu, 20 Temmuz 1922'de tekrar gündemdedir. Fakat; bu kez, Meclisin havası çok daha değişiktir. Mustafa Kemal Paşa, Mecliste şöyle konuşur: “... Artık; manevî ve maddî kuvvet, olağanüstü hiçbir tedbire ihtiyaç hissettirmeksizin; millî emelleri tam bir güvenle elde edecek dereceye ulaşmıştır. Bu sebeple; olağanüstü yetkilerin uzatılmasına lüzum ve ihtiyaç kalmadığı kanaatindeyim. Bu gün, yok olduğunu görmekle memnun olduğumuz bu ihtiyacın, bundan sonra da meydana gelmesini görmemekle mutlu olacağız. Başkumandanlık makamının uzatılması, olsa olsa Misak-ı Millimizin asıl ruhu ile beraber olarak, kesin sonuca ulaşacağımız güne kadar devam eder. Mutlu sonuca güvenle ulaşacağımıza şüphe yoktur. O gün; kıymetli İzmir'imiz, güzel Bursa'mız, İstanbul'umuz, Trakya'mız anavatana katılmış olacaktır. O mutlu günün gelişinde; bütün milletle beraber, en büyük saadetlere erişerek onurlanacağız. Benim, başkaca, ikinci bir saadetim olacaktır ki; o da, mukaddes davamıza başladığımız gün bulunduğum mevkie geri dönebilmekliğim imkânıdır. *Milletin bağrında serbest bir fert olmak kadar, dünyada mutluluk var mıdır? Gerçekleri bilen, kalbinde ve vicdanında manevî ve mukaddes hazlardan başka zevk taşımayan insanlar için, ne kadar yüksek olursa olsun, maddî makamların hiçbir kıymeti yoktur...*”⁵⁷ Bu görüşmelerin sonunda; Mustafa Kemal Paşa'ya, Meclis tarafından süresiz olarak Başkumandanlık verilir.

1922 yılı ilkbaharı, Mustafa Kemal Paşa için, gerek yurt gezileri, gerek çeşitli görüşmeler ve demeçler bakımından, yine çok hareketlidir. Örneğin; 23 Nisan'da Yeni Gün Gazetesi Muhabirine, o seçkin günün şöyle değerlendirir: “23 Nisan, Türkiye Millî Tarihinin başlangıcı ve yeni bir dönüm noktasıdır. Bütün bir düşmanlık dünyasına karşı ayaklanan Türkiye

⁵⁶ a.g.e., s. 653-654, 657-659, 661-662.

⁵⁷ a.g.e., s. 662-663.

halkının, Türkiye Büyük Millet Meclisini vücuda getirmek hususunda gösterdiği harikayı ifade eder”⁵⁸.

Mustafa Kemal Paşa 13-24 Haziran tarihleri arasında, Kocaeli Cephesini denetlemek ve bölgenin genel durumunu gözden geçirmek üzere, Sarayköy-Adapazarı-İzmit bölgesini kapsayan bir gezi yapar. 13 Haziran’da, Sarayköy istasyonunda, Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa ile buluşur ve “...Vagonda yapılan uzun görüşmelerden sonra, Ağustos sonlarında genel taarruzun yapılabileceği...” sonucuna varır⁵⁹. 18 Haziran’da ise, İzmit’te, tanınmış Fransız yazar Claude Farrère ile görüşür ve yaptığı uzun konuşmada şu dikkate değer görüşlere yer verir: “... Memleketimiz tehlikeli dakikalar yaşarken, milletimiz zulümlere maruz bulunurken, dünyanın bütün adaletsizlikleri üzerimize yöneltilirken; bu zulme karşı göklere yükselen yüce bir ses, insanî bir seda iştiliyordu. O sedanın sahibi, huzurunda bulunmakla mesut olduğumuz Claude Farrère’dir. İnsanlar; âdetlerini, ahlâklarını, hislerini, eğilimlerini, hatta fikirlerini besleme ve terbiyede; içinde yetiştiği toplumun genel eğilimlerinden kurtulamazlar. Fakat, bazı büyük yaradılışlar vardır ki; onlar, yalnız, mensup oldukları toplumlara karşı kalplerini ve ruhlarını aynı halde tutarlar. İşte, Mösyö Claude Farrère, bu büyük insanlardan biridir... Dostumuzun, İstanbul’da geçirdiği beş on gün zarfında hasıl ettiği izlenimleri bilmem; fakat; İstanbul’da henüz düşmanların süngüleri ve tehditleri altında yaşayan o zavallı, o bahtsız vatandaşlarımızın kalplerindeki hicranlara elbette temas etmiştir... Türkiye halkı, yüzyıllardan beri hür ve müstakil yaşamış ve istiklâli bir hayat gereği saymış bir kavmin kahraman evlâtlarıdır. *Bu millet istiklâlsiz yaşamamıştır. Yaşayamaz ve yaşamayacaktır...* Milletimiz, istiklâline vurulan darbeler ve varlığında açılan gedikler karşısında, göz yaşları döküyordu. Dost ile düşmanı ayırt edemeyecek bir hale getirilmişti. Bu manzara karşısında, acı düşüncelere boğulmuştu. İşte, milletimizin bu boğulmuş halini, son bir yok edici darbe vurmak için fırsat bekleyenler vesile saydı ve gerekli anın geldiğini sandı. Karar verildi, hareket başladı. Artık, maskeler atıldı. Türkiye parçalanacak; Türkiye halkı esir, zelil, sefil ve perişan edilecektir... Özellikle; batı’nın bazı hükümetleri ve siyasî ileri gelenleri, bunun böyle olmasında ısrar ediyordu ve şu anda da ısrar ediyor. Bu hareket tarzlarını dünya önünde mazur göstermek ve hatta kendi milletlerinin gözünden gizlemek için başvurmadıkları tedbir kalmadı... Türkler

⁵⁸ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri III, s. 96.

⁵⁹ Kâzım Özalp, Millî Mücadele I, 1971, s. 229.

vahşidir, zalimdir, medeniyet gereklerini kabule istidatlı değildir tarzında, aslında vahşilerin, zalim ve saldırganların haksız yere icat ettikleri bir formülü dillerine dolayarak kamuoyunu kandırmaya kalkıştılar. Bu teşebbüslerinde muvaffak olacaklarını zannettiler. Başka bir tedbire lüzum görmüyorlardı. Çünkü, Türkiye'nin yaşama kabiliyetinden tamamiyle mahrum olduğunu varsayıyorlardı. Halbuki; düşmanlarımız, bu zanlarında tamamiyle aldanmışlardır. Bu, muhakkaktır. Gerçekten, beyinleri birtakım ihtiraslı hislerin dalgalar gibi çarptığı yer olan insanların görüşü ile ve birtakım yanlış zanlarla gerçeği değiştirmek ve hakkı söndürmek mümkün değildir ve bu güne kadar kâinata buna imkân bulunmamıştır... Türkiye halkının bütün fakirliğine ve zaruretler içinde olmasına rağmen, gizli veya açık düşman elleri ile bu gün içine atılmış olduğu uçurumun bütün dehşetine rağmen; üç seneden beri kendi mukadderatını eline alarak hükümet idaresinde gösterdiği kabiliyet ve kudret, (orada olan öğrencileri işaretle) şu gördüğümüz çocukları vatana lâayık yetiştirmek için eğitim işlerinde gösterdiği kabiliyet, memleketimizin hemen hemen bütünü ile kuşatılmış bulunmasına rağmen; varlığını korumak için asıl olduğuna inandığı iktisadî işlerinin düzenlenmesinde gösterdiği kabiliyet, doğuda ve batıda başarıları devam eden ve edeceğine kimsenin şüphe etmemesi lâzım gelen düzenli ve büyük ordular teşkili hususunda gösterdiği pek büyük kabiliyet ve kudret, düşmanlarımızın ikinci görüşlerinde de, yani kabiliyetten mahrum olduğumuz hakkındaki zanlarında da, ne kadar aldandıklarını ispata kâfi deliller değil midir? ...Varlığını anlamış olan, hürriyet ile esaret farkını takdir eden, ölümü esarete tercih eyleyen ve bunu her gün fiilen ispat edegelen bir milleti mutlaka yok etmek gibi zalimce bir arzuya düşmek kadar, dünyada vahşet tasavvur olunur mu?... Düşmanlarımız, Türkiye'nin Hıristiyanlara zulmettiğini; yalancı, saçmasapan bir iftira halinde ileri sürerek, medeniyet dünyasının fikirlerini karıştırmak istiyorlar. Türkiye'nin davasındaki kutsallığı ve Türkiye'nin hakkını teslim eğiliminde olanların görüşlerini başka yönlere çevirmeye çalışıyorlar. Bütün bu iddialar, bir sürü yalan ve iftiradan ibarettir. Yeni Türkiye Devletinin idare sorumluluğunu üstlenmiş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi, bütün davranışlarından tarihe ve medeniyete karşı hesap vermekte bir an tereddüt etmez. Çünkü; bu hesaptan alını ak olarak tamamiyle muzaffer çıkacağında şüphesi yoktur..."⁶⁰

Mustafa Kemal Paşa, bu gezinin sonunda, 24 Haziran'da annesi ile birlikte, Ankara'ya döner. Paşa, 7 Temmuz'da Sovyet Elçiliğindeki davette

⁶⁰ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, s. 34-37.

şu anlamlı konuşmayı yapar: "... Türkiye halkının Doğu milletleri ile; Rusya ile, Azerbaycan ile, Afgan ile, İran ile olan bağları, yalnız hisler üzerine dayalı değildir. Hakikî, maddî, değişmez nitelikli birtakım esaslara dayanmaktadır... Bu gün dostlarımız emin olabilirler ki; biz, dünyada dost ile de, düşman ile de temas gelebiliriz ve onlar da bizimle temas edebilirler. Fakat; bu temas, mevcut samimî bağları, dostluğu, daima sarılmaktan koruyacaktır. Türkiye'nin bugünkü mücadelesinin yalnız Türkiye'ye ait olmadığını, bütün arkadaşlarımız ifade etmiş iseler de, bunu bir defa daha vurgulamak lüzumunu hissediyordum. *Türkiye'nin bugünkü mücadelesi, yalnız kendi nam ve hesabına olsa idi; belki daha kısa, daha az kanlı olur ve daha çabuk bitebilirdi. Türkiye büyük ve mühim bir gayret sarfediyor. Çünkü; müdafaa ettiği, bütün mazlum milletlerin, bütün Doğu'nun davasıdır ve bunu sona erdirinceye kadar; Türkiye, kendisi ile beraber olan Doğu milletlerinin beraber yürüyeceğinden emindir...*" ⁶¹.

II. Büyük Taarruz Öncesi:

Temmuz 1922, Türk milletinin kaderini belirleyecek olan Büyük Taarruzun, gerek harekât plânlarını geliştirme, gerek eğitim ve lojistik alanlarında uygulamaları hızlandırma bakımından geniş çalışmalarla dolu bir aydır. Muhaliflerin, Mecliste "... Ordunun taarruz kabiliyeti olmadığından..." söz etmelerine karşılık; Mustafa Kemal Paşa, "... Ben, daha Haziran ortasında taarruza karar vermiştim. Bu kararımın, Cephe Kumandanı (İsmet Paşa) ile Erkân-ı Harbiyeyi Umumiye Reisi (Fevzi Paşa) ve Müdafaa-yı Milliye Vekili (Kâzım Paşa), yalnız bunlar haberli bulunuyordu..." ⁶² diyerek, sözlerini şöyle sürdürür: "Artık, Büyük Taarruzdan bahsetmek zamanı geldi... Öteden beri tasavvur ettiğimiz taarruz plânımızın esasını arz edeyim: Düşündüğümüz, Ordumuzun asıl kuvvetlerini düşman cephesinin bir cenahında (yanında) ve mümkün olduğu kadar dış cenahında toplayarak; bir imha meydan muharebesi yapmaktı. Bunun için uygun gördüğümüz durum, asıl kuvvetlerimizi düşmanın Afyonkarahisar civarında bulunan sağ cenah grubu güneyinde ve Akarçay ile Dumlupınar hizasına kadar olan sahada toplamaktı. Düşmanın en hassas ve mühim noktası orası idi. Çabuk ve kesin sonuç almak, düşmanı bu cenahından vurmakla mümkündü... Hareket ve taarruz plânımız çok evvel tespit edilmişti... 28 Temmuz 1922 günü öğleden sonra yapılacak bir futbol müsabakasını seyretmek vesilesi ile, Ordu Kumandanları ve bazı Kolordu Ku-

⁶¹ a.g.e., s. 40.

⁶² Nutuk II, s. 665.

mandanları (Batı Cephesi Karargâhının bulunduğu) Akşehir'e davet edildi. 28/29 (Temmuz) gecesi, kumandanlarla umumî bir tarzda taarruz hakkında fikir alışverişinde bulundum. 30 Temmuz 1922 günü, Erkân-ı Harbiyeyi Umumiye Reisi ve Garp Cephesi Kumandanı ile tekrar görüşerek, taarruzun tarz ve ayrıntılarını tespit ettik. Ankara'dan davet ettiğimiz Müdafaayı Milliye Vekili Kâzım Paşa da, 1 Ağustos 1922 öğleden sonra Akşehir'e geldi. Ordu hazırlığının tamamlanmasında Müdafaayı Milliye Vekâletine ait olan hususlar tespit olundu. Ordunun hazırlıklarının tamamlanması ile taarruzun çabuklaştırılmasını emrettikten sonra, tekrar Ankara'ya döndüm... Artık, Vekiller Heyetini (Taarruz emri verdiğimden) haberdar etmek zamanı gelmişti. Yaptığımız bir toplantıda; iç, dış ve askerî durumu görüşüp tartıştıktan sonra, taarruz hususunda Vekiller Heyeti ile uyuştuk. Diğer bir mesele de mühimdi. Muhafızlar; Ordunun çürüyüp döküldüğünden, kıpırdayacak halde olmadığından, böyle karanlık ve belirsizlik içinde beklentinin felâketle sonuçlanacağından ibaret propagandalarına çok hız vermişlerdi. Gerçi; Mecliste bu anlayış akımının yaptığı aksiler, zaten düşmandan çok gizlemek istediğim harekât bakımından faydalı idi. Fakat; bu menfi propaganda, en yakın ve en inançlı kimseler üzerinde dahi kötü tesire başlamış; onlarda da tereddütler uyandırmıştı. Onları da, yakında yapacağım taarruz hakkında ve altı yedi günde düşman asil kuvvetlerini mağlup edeceğime dair olan itimadım hususunda aydınlatmayı ve sükûnete kavuşturmayı lüzumlu gördüm. Bunu da yaptıktan sonra, Ankara'dan ayrıldım... Hareketimi, pek sınırlı birkaç kişiden başka, bütün Ankara'dan gizledim. Benim ayrıldığımı bilenler, burada imişim gibi davranacaklardı. Hatta benim, Çankaya'da çay ziyafeti verdiğimi de gazetelerle ilân edeceklerdi... Trenle hareket etmedim. Bir gece, otomobille, Tuz Gölü üzerinden Konya'ya gittim... Konya'da bulunduğumun da hiçbir tarafta bildirilmemesini temin ettim. 20 Ağustos 1922 günü öğleden sonra saat dörtte Garp Cephesi Karargâhında, yani Akşehir'de bulunuyordum. Kısa bir görüşmeden sonra, 26 Ağustos 1922 sabahı düşmana taarruz için Cephe kumandanına emir verdim... Taarruzumuz, stratejik ve aynı zamanda taktik bir baskın halinde yapılacaktı. Bunun mümkün olabilmesi için, yığınak ve tertiplerin gizli kalmasına ehemmiyet vermek lâzımdı. Bu sebeple; bütün hareketler gece yapılacak, birlikler gündüzleri köylerde ve ağaçlıklar altında istirahat edeceklerdi. Taarruz bölgesinde yolların düzeltilmesi ve benzeri faaliyetlerle düşmanın dikkatini çekmemek için, diğer bazı bölgelerde de aynı suretle aldatma faaliyetlerinde bulunulacaktı. 24 Ağustos 1922'de, Karargâhlarımızı Akşehir'den, taarruz cephesi gerisindeki Şuhut Kasabasına aldırдық. 25 Ağustos 1922 sabahı da, Şuhut'tan, muha-

rebeyi idare ettiğimiz Kocatepe'nin güneybatısında çadırılı ordugâha naklettik.

III. Büyük Taarruz ve Başkumandan Meydan Muharebesi:

26 Ağustos sabahı, Kocatepe'de hazır bulunuyorduk. Sabah saat 05.30'da, topçu ateşimizle taarruz başladı. 26, 27 Ağustos günlerinde, yani iki gün zarfında, düşmanın Karahisar'ın güneyinde 50 ve doğusunda 20, 30 kilometre uzunluğunda bulunan tahkim edilmiş cephelerini düşürdük. Mağlûp olan düşman ordusu büyük kuvvetlerini, 30 Ağustos'a kadar Aslıhanlar civarında kuşattık. 30 Ağustos'ta yaptığımız muharebe sonunda (buna Başkumandan Muharebesi unvanı verilmiştir), düşmanın asıl kuvvetlerini imha ve esir ettik. Düşman Ordusu Başkumandanlığını yapan General Trikopsis de esirler arasında idi. Demek ki; düşündüğümüz kesin sonuç, beş günde alınmış oldu. 31 Ağustos 1922 günü, Ordularımız, asıl kuvvetleri ile, İzmir genel istikametinde hareket ederken; diğer kısımları ile de, düşmanın Eskişehir ve kuzeyinde bulunan kuvvetlerini mağlûp etmek üzere, hareket ediyorlardı. Başkumandan Muharebesinin neticesine kadar, her gün muvaffakiyetlerle inkişaf eden taarruzumuzu resmî tebliğlerle gayet ehemmiyetsiz harekâttan ibaret gösteriyorduk. Maksadımız, durumu mümkün olduğu kadar dünyadan gizlemektir. Çünkü, düşman ordusunu tamamiyle imha edeceğimizden emin idik. Bunu anlayıp, düşman ordusunu felâketten kurtarmak isteyeceklerin yeni teşebbüslerine meydan vermemeyi uygun görmüştük. Gerçekten; bizim hareketimizi hissettikleri zaman, taarruzumuzdan sonra müracaatlar olmuştur. Meselâ; taarruz etmekte bulunduğumuz sırada, İcra Vekilleri Reisi olan Rauf Bey'den... 4 Eylül tarihli bir telgraf almıştım. (5 Eylül'de) verdiğim cevap şudur (özet): *Anadolu'daki Yunan Ordusu kesin surette mağlûp edilmiştir. Yunan Ordusunun artık yeniden ciddî bir mukavemet göstermesine ihtimal yoktur. Anadolu için herhangi bir müzakereye gerek kalmamıştır, ancak Trakya için söz konusu olabilir...*"⁶³.

İtilâf Devletlerinin mütareke için Mustafa Kemal Paşa ile görüşme isteği tekrarlanmış; fakat, harekât, hedefine ulaşıncaya kadar; herhangi bir görüşme gerçekleşmemiştir. Bu konuda, Paşa, şöyle der: "...Bizzat bana verilen bir telsiz telgrafta, İzmir'deki İtilâf Devletleri Konsoloslarına benimle müzakerelerde bulunmak selâhiyetini verdiklerinden, hangi gün ve nerede görüşebileceğim soruluyordu. Buna verdiğim cevapta, 9 Eylül

⁶³ a.g.e., s. 671-676.

1922'de, Nif (Kemalpaşa)'te görüşebileceğimizi bildirmiştim. Gerçekten; dediğim günde ben Nif'te bulundum. Fakat; görüşmeyi isteyenler, orada değildi. Çünkü; Ordularımız, İzmir rıhtımında ilk verdiğimiz hedefe, Akdeniz'e, ulaşmış bulunuyorlardı..."⁶⁴.

Büyük Taarruz Harekâtının kesin bir mutlu sonuca ulaşmasını "...Afyonkarahisar-Dumlupınar Meydan Muharebesi ve ondan sonra düşman ordusunu tamamiyle imha veya esir eden ve kılıç artıklarını Akdeniz'e döken harekâtımızı açıklamak ve nitellemek için söz söylemekten kendimi müstağni sayarım..."⁶⁵ sözleri ile özetleyen Mustafa Kemal Paşa'nın şu son değerlendirmesi soylu ve gerçekçi bir liderlik örneğidir: "Her safhası ile düşünülmüş, hazırlanmış, yönetilmiş ve zaferle sonuçlandırılmış olan bu harekât, Türk Ordusunun, Türk subaylar ve kumanda heyetinin yüksek kudret ve kahramanlığını tarihte bir daha tespit eden çok büyük bir eserdir. *Bu eser, Türk milletinin hürriyet ve istiklâl fikrinin ölmez abidesidir. Bu eseri vücuda getiren bir milletin evlâdı, bir ordunun Başkumandanı olduğum için sonsuza kadar mesut ve bahtiyarım*"⁶⁶.

Eylül 1922, Mustafa Kemal Paşa'nın hayatında coşkulu bir aydır. Başkumandanı olduğu ordular, vermiş olduğu hedeflere ulaşarak, düşmanı savaş dışı bırakmış; böylece, aziz milletine verdiği "özgürlük ve bağımsızlık" sözü gerçekleşmiştir. 13 Eylül 1922'de, milletine şu beyannameyi yayımlar (özet): "Asil Türk Milleti, Ordularımız 9 Eylül sabahı İzmir'imizi ve yine 9 Eylül akşamı Bursa'mızı muzaffer bir şekilde kurtardılar. Akdeniz, askerlerimizin zafer melodileri ile dalgalanıyor. Asya imparatorluğuna yeltenen küstah bir düşmanın muharebe meydanlarına gelmek cesaretinde bulunan ordu kumandanları ile kumanda heyetleri, günlerden beri Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin harp esiri bulunuyor... Düşman Ordularının harp malzemesi, hemen hemen üçte ikisi ile, topraklarımızdadır. Düşmanın, esirlerden başka, insan kaybının yüzbinden ne kadar fazla olduğunu tayin etmek güçtür. Fakat; resmî yetki ile milletimize bildiririm ki; bizim insan kaybımız, dörtte üçü hafif yaralı olmak üzere, onbin kişiye varmaktadır. Büyük Türk Milleti! Ordularımızın kabiliyet ve kudreti düşmanlarımıza dehşet, dostlarımıza emniyet verecek bir olgunluk ile belli oldu. Millet Orduları, 14 gün zarfında, büyük bir düşman ordusunu imha ettiler. 400 kilometrelik aralıksız bir takip yaptılar. Anadolu'da istilâ edil-

⁶⁴ a.g.e., s. 676.

⁶⁵ a.g.e., s. 676.

⁶⁶ a.g.e., s. 677.

miş olan bütün bölgemizi geri aldılar. Büyük Zafer, sadece senin eserindir. Çünkü; İzmir'imizi siyasî ihtiraslar neticesinde, âdeta sevinerek düşmana teslim eden heyetler ile milletin hiçbir münasebeti yoktu. Bursa'mızı istilâ eden Yunan kuvvetleri ise, ancak İmparatorluğun askerî teşkilâtı ile işbirliği ve hareket birliği ederek muvaffak olmuşlardı. Vatanın kurtuluşu, milletin oy ve idaresi, kendi mukadderatı üzerinde kayıtsız şartsız hâkim olduğu zaman başlamış ve ancak milletin vicdanından doğan ordularla müspet ve kesin neticelere ermiştir..."⁶⁷.

Ayrıca; bu ay (Eylül 1922), Mustafa Kemal Paşa için görüşmeler, yerli ve yabancı muhabirlere demeçler bakımından, çok yoğun bir çalışma ile geçer. Görüşmeler arasında; ilk olarak, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiseri General Pellé ile yapılan göze çarpıyor. Paşa, bu konuda şöyle diyor: "...General Pellé, benimle görüşmek üzere, İzmir'e geldi. *Tarafsız bölge olarak adlandırdığı bir sahaya ordularımızın girmemesinin uygun olacağını, tavsiye etti. Millî Hükümetimizin böyle bir bölge tanımadığını; Trakya'yı da kurtarmadıkça, Ordularımızın durdurulmasına imkân olmadığını*, söyledim. General Pellé, Mösyö Franclin Bouillon'un benimle görüşmek üzere gelmek istetiğine dair almış olduğu hususî bir telgrafı gösterdi. Kendisini İzmir'de kabul edeceğimi söyledim. Mösyö Franclin Bouillon, bir harp gemisi ile İzmir'e geldi... Biz (kendisi ile) görüşürken; 23 Eylül 1922 tarihli, İtilâf Devletleri Hariciye Nazırları imzası ile, bir nota geldi. Bu nota, esaslı olarak iki meseleyi kapsıyordu. Biri, askerî harekâtın durdurulması; diğeri, konferansa, sulha ait idi. Biz, Rumeli'de, millî hududumuza kadar Doğu Trakya'yı tamamiyle almadıkça; askerî harekettten vazgeçemedik. Ancak, vatanımızın bu kısmından düşman kıtaları çıkarıldığı takdirde; fazla bir hareket yapmaya, kendiliğinden lüzum kalmayacaktı. Bu notada... *bir konferansa murahhaslarımızı göndermeye muvafakat edip etmeyeceğimiz sorulmakla beraber, görüşmeler esnasında Boğazlar'daki tarafsız bölgelere tarafımızdan asker gönderilmemesi şartı ile; Edirne dahil olmak üzere, Meriç'e kadar Trakya'nın bize geri verilmesi hakkındaki arzumuzun iyi gözle görüleceği*, belirtiliyordu. Notada; *Boğazlar'dan, azınlıklardan, Milletler Cemiyetine girişimizden de söz ediliyordu...* Bu hususta görüşülmek üzere, *Mudanya veya İzmit'te bir toplantı yapılması* teklif edilmekte idi. 29 Eylül 1922 tarihinde, bu notaya verdiğim kısa bir cevapta, *Mudanya Konferansını kabul ettiğimi*, bildirdim. Fakat; *Meriç Nehri'ne kadar, Trakya'nın derhal bize geri verilmesini*, istedim..."⁶⁸.

⁶⁷ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 458-459.

⁶⁸ Nutuk II, s. 677-679.

IV. *Mudanya Ateşkes Anlaşması :*

Mustafa Kemal Paşa'nın bu cevabı üzerine; 4 Ekim 1922 tarihinde, Mudanya'da bir konferans toplanır. İsmet Paşa'nın başkanlığında toplanan bu konferansa İngiltere (General Harrington), Fransa (General Charpy) ve İtalya (General Monbelli) murahhas olarak katılır. Mustafa Kemal Paşa'nın sözleri ile, "...bir hafta kadar devam eden münakaşalı görüşmelerden sonra, 11 Ekim'de Kudanya Mütarekenamesi imzalandı. Bu suretle; Trakya, asıl vatanına katıldı..."⁶⁹. Bu vesile ile; Mustafa Kemal Paşa, Müdafaayı Hukuk Teşkilâtına ve Belediye Reisliklerine gönderdiği 11 Ekim tarihli telgrafta özetle şöyle der: "Edirne Şehri de dahil olduğu halde, Doğu Trakya'nın Yunanlılardan boşaltılması ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetine teslimi hakkındaki Mudanya Askerî Mukavele-namesi, 11 Ekim 1922 saat altı evvelde imza edilmiştir. Kazanılan büyük zaferin ilk mühim siyâsî meyvesi, bu suretle Mudanya Konferansında elde edilmiş oluyor. Ordumuz tarafından fiilen temin edilen bütün Anadolu'nun kesin kurtuluşundan başka; Umumî Harbi (I. Dünya Savaşı) takip eden en karanlık bir devrede, millet tarafından tespit edilen ilkelerin Rumeli batı hudutlarımıza ait olan kısmı da, artık gerçekleşmiştir. Bütün milletin sarsılmaz azim ve imanı, ordularımızın dayanılması imkânsız kahramanlık ve yiğitliği, toplanması yakın olan umumî sulh konferansında meşru haklarımızın tam olarak elde edilmesine emniyetle dayanak teşkil eder..."⁷⁰. Paşa, aynı gün, İngiliz Yüksek Komiseri General Harrington'a şu diplomatik nitelikli telgrafi gönderir: "Mudanya Konferansı sırasında, Türkiye Delegatesi General İsmet ile Ekselânsınız arasındaki karşılıklı ciddi anlayış hislerinin bizde çok derin memnunluk uyandırdığını arz etmekle şeref duyarım. Sulhun tesisi için sarf edilen gayretlerin başarı ile sonuçlanmasını bütün insanlık adına arzulamakta ve ümit etmekteyim..."⁷¹.

V. *Öğretmenler ile Baş Başa :*

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'dan Bursa'ya gelmiş olan kalabalık bir öğretmenler grubuna 27 Ekim 1922'de tarihî nitelikli bir konuşma yaparak, özellikle şu hususlar üzerinde durur: "...İstanbul'un aydınlık ocaklarını temsil eden yüksek heyetiniz karşısında duyduğum zevk sonsuzdur. Kalplerinizdeki hisleri, dimağlarındaki fikirleri doğrudan doğruya gözleri-

⁶⁹ a.g.e., s. 679.

⁷⁰ Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, s. 475.

⁷¹ a.g.e., s. 474-475.

nizde ve alınlarınızda okumak, benim için olağanüstü bir arzuya erişmektir... Birliresiniz ki, milletimiz büyük bir felâket geçirdi. Devletimiz bir dağılma tehlikesine maruz kaldı; varlığımız aleyhine birçok cinayetler işlendi. Çok çalıştık, bu güne ait başarıları elde ettik. Bir milleti uğradığı bir felâketten kurtarmakta, bir milleti uyarmada, ileri gelen kişilerin haiz olduğu ehemmiyet inkâr edilemez. Hatta diyebiliriz ki; bu günü görmek, millet ileri gelenlerinin iffet ve namusu, vatanperverce millî gayreti ve bilhassa menfaatleri küçük görme hisleri sayesinde mümkün olmuştur. Fakat; bu gün ulaştığımız nokta, gerçek kurtuluş noktası değildir. Bu fikrimi izah edeyim: Bir milletin felâkete uğraması demek, o milletin hasta olması demektir. Bu nedenle; kurtuluş, toplumdaki hastalığın sebebini bularak tedavi etmekle elde edilir. Hastalığın tedavisi ilmî ve fennî bir tarzda olursa, iyileşme sağlanır. Yoksa; aksine, hastalık azgınlaşır ve tedavi edilemez bir hale gelir. Bir toplumun hastalığı ne olabilir? Milleti millet yapan, ilerleten ve olgunlaştıran kuvvetler vardır: Fikir kuvvetleri ve sosyal kuvvetler. Fikirler manasız, mantıksız, saçmalıklarla dolu olursa, o fikirler hastadır. Ayrıca; sosyal hayat akıl ve mantıktan mahrum, faydasız ve zararlı birtakım inanç ve geleneklerle dolu olursa, felce uğrar. Evvelâ fikir ve sosyoloji kuvvetlerinin kaynaklarını temizlemekten başlamak lâzımdır. Memleketi, milleti kurtarmak isteyenler için; hamiyet, iyi niyet, fedekârlık, elzem olan vasıflardandır. Fakat; bir toplumdaki hastalığı görmek, onu tedavi etmek, toplumu asrın icaplarına göre ilerletebilmek için, bu vasıflar yetmez. Bu vasıfların yanında, ilim ve fen lâzımdır. İlim ve fen teşebbüslerinin faaliyet merkezi ise, okuldur. Bu nedenle, okul lâzımdır. Okul adını hep beraber hürmetle, derin saygı ile analım. Okul genç dimağlara insanlığa saygıyı, millet ve memlekete sevgiyi, istiklâlin şerefini öğretir. İstiklâl tehlikeye düştüğü zaman, onu kurtarmak için takibi uygun olan en sağlam yolu belletir. Memleket ve milleti kurtarmaya çalışanların, aynı zamanda, mesleklerinde birer namuslu uzman ve birer âlim olmaları lâzımdır. Bunu temin eden okuldur. Ancak bu tarzda, her türlü teşebbüslerin mantıkî neticelere ulaştırılması mümkün olur... Memleketimizin en bayındır, en hoş, en güzel yerlerini üç buçuk sene kirli ayakları ile çiğneyen düşmanı mağlûp eden zaferin sırrı nerededir bilir misiniz? Orduların sevk ve idaresinde ilim ve fen kanunlarını rehber almaktadır. Milletimizi yetiştirmek için asıl olan okullarımızın, üniversitelerimizin kurulmasında aynı yolu takip edeceğiz. Evet, milletimizin siyasal, sosyal hayatında; milletimizin fikrî terbiyesinde de rehberimiz, ilim ve fen olacaktır. Okul sayesinde, okulun vereceği ilim ve fen sayesinde ki; Türk milleti, Türk sanatı, ekonomisi, Türk şiir ve edebiyatı bütün güzellikleri ile gelişir. Memleketimiz içinde;

medenî fikirlerin, modern ilerlemelerin hiç vakit kaybetmeksizin yaygınlaşması ve gelişmesi lâzımdır. Bunun için; ilim ve fenle uğraşan herkesin bu hususta çalışmayı bir namus görevi bilmesi gerekir. Kadın ve erkek öğretmenlerimiz, şairlerimiz, ediplerimiz, yazarlarımız devamlı olarak; millete, bu felâket günlerini ve onun gerçek sebeplerini açık ve kesin olarak söyleyecekler, anlatacaklar; bu kara günlerin dönmemesi için, dünya yüzünde medenî ve modern bir Türkiye'nin varlığını tanımak istemeyenlere, onu tanıtmak zorunda olduğumuzu hatırlayacaklardır. Görülüyor ki; en mühim ve feyizli vazifelerimiz, eğitim işlerimizdir. Eğitim işlerinde mutlaka muzaffer olmamız lâzımdır. Bir milletin gerçek kurtuluşu, ancak bu suretle olur. Bu zaferin temini için, hepimizin tek can ve fikir olarak, esaslı bir program üzerinde çalışması lâzımdır. Bence, bu programın esaslı noktaları ikidir: 1. Sosyal hayatımızın ihtiyaçlarına uyması, 2. Modern icaplara uygun olmasıdır. Gözlerimizi kapayıp, yalnız yaşadığımızı varsayamayız. Memleketimizi bir çember içine alıp, dünya ile alâkasız yaşayamayız. Aksine; ileri, medenî bir millet olarak; medeniyet sahasının üzerinde yaşayacağız. Bu hayat, ancak ilim ve fenle olur. İlim ve fen nerede ise, oradan alacağız ve milletin her ferdinin kafasına koyacağız. İlim ve fen için kayıt ve şart yoktur. Hiçbir mantıkî delile dayanmayan birtakım geleneklerin, inançların muhafazasında ısrar eden milletlerin ilerlemesi çok güç olur; belki de, hiç olmaz, ilerlemede kayıt ve şartları aşamayan milletler, hayatı akla uygun ve pratik olarak göremez: hayat felsefesini geniş gören milletlerin hâkimiyeti ve esareti altına girmeye mahkûmdur. Bütün bu gerçeklerin milletçe iyi benimsenmesi ve hazmedilmesi için; her şeyden evvel, cahilliğin giderilmesi lâzımdır. Bu nedenle; eğitim programımızın, eğitim siyasetimizin temel taşı, cahilliğin giderilmesidir. Bu giderilmedikçe, yermizdeyiz. Yerinde duran bir şey ise, geriye gidiyor demektir. Bir taraftan, umumî olan cahilliği gidermeye çalışmakla beraber; diğer taraftan, sosyal hayatta yapıcı, etkili ve verimli organlar yetiştirmek lâzımdır. Bu da, ilk ve orta öğretimin pratik bir tarzda olması ile mümkündür. Ancak bu sayede, sosyal kuruluşlar iş adamlarına, sanatkârlarına sahip olur. Tabii olarak; millî dehamızı geliştirecek, hislerimizi lâıık olduğu dereceye ulaştırmak için yüksek meslek mensuplarını da yetiştireceğiz. Çocuklarımızı da aynı bilgi edinme derecelerinden geçirerek yetiştireceğiz. Kesinlikle bilmeliyiz ki; iki parça halinde yaşayan milletler zayıftır, hastadır. Çocuklarımıza ve gençlerimize vereceğimiz öğrenimin sınırı ne olursa olsun, onlara esaslı olarak şunları öğreteceğiz: 1. Milletine, 2. Türkiye devletine, 3. Türkiye Büyük Millet Meclisine düşman olanlarla mücadele lüzum ve vasıtaları ile donatılmış olmayan milletler için, hayatta kalma hakkı yoktur. Mücadele

lâzımdır. İtiraf edelim ki; biz üç buçuk sene evveline kadar cemaat halinde yaşıyorduk. Bizi, istedikleri gibi idare ediyorlardı. Dünya, bizi, temsil edenlere göre tanıyordu. Üç buçuk senedir, tamamıyla millet olarak yaşıyoruz. Bunun maddî ve belirgin şahidi, hükümetimizin şekli ve hükümetimizin mahiyetidir ki; onu, kanun, Türkiye Büyük Millet Meclisi diye adlandırdı... Hasis menfaatleri için ve şahıslarını koruyup gözetmek kaygısı ile milletin ve memleketin istiklâlini düşmanlara vermekte sakınca görmeyen, istiklâlimizi yok etme şartlarını kapsayan Sévres Andlaşmasını kabul eden *hâkimlerin*, sultanların, padişahların hikâyelerini, bu yağmalarını, Türk milleti artık yalnız tarihte okur... Ordularımızın kazandığı zafer, sizin ve sizin ordularınızın zaferi için yalnız ortam hazırladı. Gerçek zaferi siz kazanacak, devam ettirecek ve mutlaka başaracaksınız. Ben ve sarsılmaz imanla bütün arkadaşlarım, sizi takip edeceğiz ve sizin karşılaşacağınız engelleri kıracağız...”⁷².

VI. Barış Şartları ve Hükümet Şekli :

Mustafa Kemal Paşa, Bursa'dan ayrılmadan önce, Petit Parisien Muhabirine; barış şartları, iç ve dış ilişkiler üzerinde bir demeç vererek; özellikle şu hususlara değinir: “...Her şeyden evvel şurası bilinmek lâzımdır ki; Büyük Millet Meclisi Hükümeti, Kapitülasyonların devamını asla kabul etmeyecektir. Eğer yabancı tebaalar, eskiden olduğu gibi, bundan sonra da kapitülasyonlardan istifade etmeyi düşünüyorlarsa, aldanıyorlar. Kapitülasyonlar, bizim için yoktur ve asla olmayacaktır. Türkiye'nin istiklâli her sahada tam olarak ve bütünü ile tasdik olunmak şartı ile, kapılarımız bütün yabancılara genişçe açık kalacaktır. Türkiye ile Büyük Devletler arasında daha sonra yapılacak sözleşmeler gereğince, biz, yabancılarla iyi ilişkiler kuracak ve devam ettireceğiz... Memleketimizde vücut bulan yeni durumun sonuçlarından yabancılara ürküterek Avrupa'da aleyhimize bir fikir akımı yaratmak isteyenler, bizim düşmanlarımızdır. Halbuki; Türkiye, bize de, onlara da yetecek kadar büyük ve zengindir. Birtakım iktisadî meseleler vardır ki; biz, bunları kendi kaynaklarımızla ve yalnız kendi sermayemizle halledemeyiz. Bize yardım edecek dostlar bulmaya mecburuz. Halkımızın Fransa hakkında dostça duygular beslemesi pek tabiidir; çünkü, Fransa kamuoyunun Türklere müsait olduğunu gördük ve her gün görüyoruz... Lloyd George düştü, iktidara yeni bir kabine geldi; ancak, biz henüz bununla münasebete girmedik. İngilizlerin Türklere karşı

⁷² Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, s. 42-46.

besledikleri hisler ve emeller hakkında bir hüküm verebilmek için, her şeyden evvel İngiliz diplomatlarının açık kalp ile konuştuklarını görmek isteriz. Gerçi; İngiliz milletinin büyük kısmı şimdi Türkiye'ye karşı düşmanca hisler beslemiyorlar ise de, siyasette böyle duygular müspet ve iki taraf için memnuniyet verici bir neticeye ulaşmaya kâfi değildir... (Sulh) şartlarımız, çok açık ve çok sadedir. İstiklâlimizin kayıtsız şartsız tasdikini istiyoruz. Bu kısa cümlede, programımızın bütün ana hatları vardır. Millî hudutlarımız dahilinde bulunan toprakların bize verilmesinde ısrar edeceğiz. Ondan sonra, bu topraklar dahilinde tam olarak müstakil, yani kapitülâsyonsuz bir Türkiye yaşamasını istiyoruz. İşte, bütün istediklerimiz budur. Şu arada, dünyayı ilgilendiren bir mesele ortaya çıkmıştır ki; bu da, Boğazlar Meselesidir. Bu meselenin yalnız Türkiye'nin arzu ve özel menfaatleri dairesinde hallolunamayacağını bilmez değiliz. Bu işte Avrupa'nın genel menfaatinin de dikkate alınmak lâzım geldiğini biliyoruz ve bunun için konferansta tespit edilecek bir şekli kabule biz de hazırız... Türkiye ve Müttefikler ve Yunanistan arasında sulh yapılması için tanzimi lâzım gelen meseleler, bilhassa bu devletleri ilgilendirir. Ancak, Çanakkale Meselesinin halli için hususî bir konferans toplanması ve bu konferansa bütün ilgili devletlerin ve bilhassa Sovyet Hükümetinin iştirak eylemeleri arzuya değer... Yeni Türkiye'nin eski Türkiye ile hiçbir alâkası yoktur. Osmanlı Hükümeti tarihe geçmiştir. Şimdi yeni bir Türkiye doğmuştur. Gerçi, millet değişmemiştir. Aynı Türk unsuru bu milleti teşkil eder. Ancak, idare tarzı değişmiştir. Ankara'da bir millî hükümet kurulmadan evvel, İstanbul'da bir sultan ve bunun bir hükümeti vardı... Bu hükümet tarzının verdiği fena neticeler meydandadır, Millet, ölmek istemiyor; yaşamak ve bunun için de ne lâzımsa onu yapmak istiyordu. İşte onun için dir ki; üç seneden beri idare tarzını değiştirdi... Doğrudan doğruya millettten çıkan bir hükümeti kabul etti.. Şurasını unutmamalı ki; bu idare tarzı, bir Bolşevik sistemi değildir. Biz, ne bolşevikiz, ne de komünist; ne biri, ne diğeri olamayız. Çünkü; biz, milliyetçiyiz ve dinimize saygılıyız. Kısacası; bizim hükümet şeklimiz, tam bir demokrasi hükümetidir. Ve lisanimızda, bu hükümet, halk hükümeti diye anılır... ⁷³.

VII. Saltanatın Kaldırılması ve Hilâfet :

Mustafa Kemal Paşa, Ankara'ya dönünce, 28 Ekim 1922'de İtilâf Devletlerinden, Lozan'da toplanacak olan sulh görüşmesine davet yazısı gelir. İtilâf Devletleri, İstanbul Hükümetini de konferansa çağırmıştır. Bu

⁷³ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III, s. 49-51.

çağrı vesilesiyle, Tevfik Paşa, Sadrazam imzası ile Büyük Millet Meclisi Reisliğine gönderdiği 29 Ekim 1922 tarihli telgrafında, konferans için ortak çalışma teklifinde bulunur ⁷⁴.

Bu durum, denilebilir ki; Osmanlı Saltanatının kaldırılmasının çabuklaştırılmasına yol açar. Nitekim; Mustafa Kemal Paşa, "...Bu müşterek davet keyfiyeti, şahsî saltanatın lağvı muamelesini kesin olarak sonuçlandırdı..." ⁷⁵ der.Çünkü; 1 Kasım 1922'de Mecliste yapılan tarihî toplantıdaki geniş kapsamlı konuşmasına, "Arkadaşlar, İstanbul'da meşru olmayan bir sıfatı şahsına atfeden Tevfik Paşa, evvelâ hususî ve gizli olarak, ordularınızın Başkumandanına; sonradan, onu jurnal eder tarzda, açık bir telgrafname ile yüksek meclise müracaatta bulundu. Dikkat buyurulursa gelen telgrafname ile İslâm kamuoyu karıştırılmak isteniyor. Bu telgrafnamedeki zihniyet, istiklâlimizi yok etmeye çalışan düşmanlarımıza karşı mukaddes davamızı müdafaada fiilen ve hukukça başarılarla ulaşan millî hükümetimizi zayıf bir duruma düşürmeye yöneliktir..." diye başlar; "Türk, İslâm ve Osmanlı Tarihi" üzerinde geniş bilgi ve örnekler verir ⁷⁶; en sonunda, şu açıklamaları yapar: "Bundan sonra, meseleye müteallik takrirler üç encümene...havale olundu. Bu üç encümen heyetinin bir araya gelip, bizim takip ettiğimiz maksada göre meseleyi halletmesi ve sonuçlandırması, elbette, güçtü. Vaziyeti yakından ve bizzat takip etmek lâzım geldi. Üç encümen bir daha toplandı. Şeriye Encümenine mensup hoca efendiler, hilâfetin saltanattan ayrılmayacağını, bilinen safsatalara dayandırarak, iddia ettiler... Biz, çok kalabalık olan aynı odanın bir köşesinde münakaşayı dinliyorduk. Bu tarzda, müzakerenin maksada uygun neticeye varmasını beklemek anlamsızdı. Bunu anladık. Nihayet, Müşterek Encümen Reisin-den söz aldım. Önümüzdeki sıranın üstüne çıktım. Yüksek sesle, şu beyanlarda bulundum: Efendim, dedim, hâkimiyet ve saltanat, hiç kimse tarafından, hiç kimseye, ilim icabıdır diye; müzakere ile, münakaşa ile verilmez. Hâkimiyet, saltanat, kuvvetle, kudretle ve zorla alınır. Osmanoğulları, zorla, Türk milletinin hâkimiyet ve saltanatına el koymuşlardı; bu sarkıntılıklarını altı asırdan beri devam ettirmişlerdi. Şimdi de, Türk milleti, bu mütecevizlerin hadlerini ihtar ederek, hâkimiyet ve saltanatını isyan ederek kendi eline fiilen almış bulunuyor. Bu, bir emrivakidir. Mevzuubahsolan, millete saltanatını, hâkimiyetini bırakacak mıyız, bırakmayacak

⁷⁴ Nutuk III, s. 1238-1239

⁷⁵ Nutuk II, s. 683.

⁷⁶ Nutuk III, s. 1239-1251.

mıyız? meselesi değildir. Mesele, zaten emrivaki olmuş bir hakikati ifade eden ibarettir. Bu, behemehal, olacaktır. Burada, toplananlar, Meclis ve herkes, meseleyi tabî görürse; fikrimce, uygun olur. Aksi takdirde; yine, hakikat, usulü dairesinde ifade olunacaktır. Fakat; ihtimal, bazı kafalar kesilecektir. İşin ilmî cihetine gelince, hoca efendilerin hiç merak ve endişelerine yer yoktur. Bu hususta ilmî izahat vereyim, dedim ve uzun uzadıya birtakım açıklamalarda bulundum. Bunun üzerine, Ankara mebuslarından Hoca Mustafa Efendi: *Afferdersiniz efendim*, dedi; *biz, meseleyi başka bir noktayı nazardan mütalâa ediyorduk. İzahatımızdan aydınlandık*. Mesele, Müşterek Encümence halledilmişti...”⁷⁷.

Bu tarihî toplantının sonucunu, Mustafa Kemal Paşa, şöyle belirtiyor: “Süatle kanun lâıyası tespit olundu. Aynı günde (1 Kasım 1922), Meclisin ikinci celsesinde okundu. İsim okunarak oya konulması teklifine karşı, kürsüye çıktım. Dedim ki: buna lüzum yoktur. Memleket ve milletin istiklâlîni ebediyen koruyacak esasları yüksek meclisin oybirliği ile kabul edeceğini zannederim. Oya sesleri yükseldi. Nihayet, Reis, oya koydu ve *oybirliği ile kabul edilmiştir*, dedi. Yalnız, menfi bir ses işitildi: *ben muhalifim*. Bu seda, söz yok, sedaları ile boğuldu. İşte, Efendiler, Osmanlı Saltanatının yıkılma ve yok olma merasiminin son safhası bu suretle vereyan etmiştir...”⁷⁸.

Bu arada; belirtilmeye değer bir nokta olarak denilebilir ki, devrini tamamlamış olan Osmanlı saltanatı, son temsilcisinin yüz kızartıcı yeni bir davranışına uğramak suretiyle; tarihin derinliklerine acı bir olayla göçmüştür. Mustafa Kemal Paşa'nın sözleri ile, “17 Kasım 1922 tarihli resmî bir telgrafın ilk cümlesi şu idi: Vahdettin Efendi, bu gece Saraydan yok olmuştur... 18 Kasım 1922 gününe ait Meclis Zabıt Ceridesinde ...okunmuş olan bir mektup sureti ile, ona ilişik —ajanslarla neşrolunmuş— bir beyanname suretini de tekrar okuyalım: Bir nüshasını iliştiirdiğim resmî beyannameye söylendiği üzere, Zat-ı Şahane, kendisini İngiltere'nin himayesi altına koyarak, bir İngiliz savaş gemisi ile İstanbul'dan ayrılmıştır. İmza: Harrington, 17 Kasım 1922. (Bu mektuba) ilişik olan beyanname sureti: Resmen beyan olunur ki; Zat-ı Şahane, bu günkü vaziyet neticesinde hürriyet ve hayatını tehlikede gördüğünden; bütün İslâmların halifesi sıfatı ile, İngiliz himayesini ve aynı zamanda İstanbul'dan başka bir yere naklini istemiştir. Zat-ı Şahane'nin arzusu bu sabah yerine getiril-

⁷⁷ Nutuk II, s. 690-691.

⁷⁸ a.g.e., s. 691.

miştir. Türkiye'deki İngiliz Kuvvetlerinin Başkumandanı General Sir Charles Harrington, Zat-ı Şahane'yi almaya giderek bir İngiliz savaş gemisine kadar kendisine refakat etmiş ve Zat-ı Şahane, vapurda Akdeniz Filosu Umum Kumandanı Sir de Brock tarafından karşılanmıştır. İngiltere Yüksek Komiser Vekili Sir Newill Henderson, Zat-ı Şahane'yi gemide ziyaret ederek Kral Beşinci George'a bildirilmek üzere, arzularını sormuştur....”⁷⁹.

Bu acı olayı yaratanı “asil bir milleti utanç verici bir vaziyete düşüren sefil” olarak niteleyen Mustafa Kemal Paşa, durumu şöyle değerlendirir: “... Kamuoyunu, hakikî vaziyetle karşı karşıya bırakmayı tercih ederim. Yanlış bir mirasa konmak usulü neticesi olarak; büyük bir makam, görkemli bir unvan kazanabilmiş bir sefilin, izzeti nefsi çok yüksek, asil bir milleti nasıl utanç verici vaziyete düşürebileceği, o zaman, daha tabîi surette anlaşılır. Gerçekten; her ne sebep ve suretle olursa olsun, Vahdettin gibi, hürriyet ve hayatını milleti içinde tehlikede görebilecek kadar adî bir mahlûkun, bir dakika dahi olsa, bir milletin başında bulunduğunu düşünmek, ne hazindir. Teşekküre şayandır ki; bu alçak, miras kalmış saltanat makamından milleti tarafından düşürüldükten sonra, alçaklığını tamamlamış bulunuyor. Türk milletinin bu ön alışı, elbette, takdire lâyıktır. Âciz, adî, his ve idrakten mahrum bir mahlûk, kabul eden herhangi bir yabancıya himayesine girebilir; fakat, böyle bir mahlûkun, bütün İslâmların Halifesi sıfatını haiz bulunduğunu ifade etmek, elbette, muvafık değildir. Böyle bir telâkkinin doğru olabilmesi, önce bütün İslâm kitlelerinin esir olmaları şartına bağlıdır. Halbuki, cihanda hakikat böyle midir? Biz, Türkler, bütün tarihî hayatımızca, hürriyet ve istiklâle örnek olmuş bir milletiz. Kıymetsiz hayatlarını ikibuçuk gün fazla sefilcesine sürükleyebilmek için her türlü alçalışı mübah gören halifeler oyununu da sahneden kaldırabildiğimizi gösterdik. Bu suretle; devletlerin, milletlerin birbirleri ile münasebetlerinde şahısların, hususıyla mensup olduğu devlet ve milletin zararına da olsa, şahsî vaziyet ve hayatlarından başka bir şey düşünmeyecek alçakların ehemmiyeti olamayacağı yolundaki bilinen gerçeği teyit ettik. Milletlerin ilişkilerinde mankenlerden istifade sistemine rağbet devrine son vermek, medenî âlemin samimî temennisini teşkil etmelidir... Fırarî Halife, Türkiye Büyük Millet Meclisinde, makamından indirilip yerine, 18 Kasım 1922'de, sonuncu Halife olan Abdülmecit Efendi seçildi....”⁸⁰.

⁷⁹ a.g.e., s. 692-693.

⁸⁰ a.g.e., s. 693-695.

1922 Kasım ayının son yarısı, daha ziyade, Halifelik ile ilgili tartışmalar ve Lozan Konferansı konusu ile geçer. Mustafa Kemal Paşa, 18 Kasım 1922'de, durumu şöyle açıklıyor: "...Mecliste, meseleyi çok ciddî ve mühim telâkki edenler vardı ve özellikle hoca efendiler, kendi ihtisaslarına giren bir mevzu bulduklarından çok dikkatli ve uyanık idiler. Bir halife kaçmış... onu görevden almak, yenisini seçmek... sonra, yenisini İstanbul'da bırakmayıp, Ankara'ya getirmek... milletin ve devletin yakından başına geçirmek... hülâsa; Halifenin firarı yüzünden Türkiye'de, bütün İslâm Âleminde karışıklık vukua gelmiş veyahut gelecekmiş... onun için tedbirler alınmalı imiş... tarzında mütalâalar, endişeler ileri sürülüyordu. Bazı hatipler de, Halife olacak zatın sıfatının, selâhiyetinin ne olacağını tespit lüzumundan bahsediyorlardı. Ben de, müzakere ve münakaşalara iştirak ettim... söylediklerimin esasları şu cümlelerde toplanıyordu: ...Bu meclis, Türkiye halkının meclisidir. Bu meclisin sıfat ve selâhiyeti, yalnız ve ancak Türkiye halkının ve Türk vatanının hayatına ve mukadderatına şamil ve nafız olabilir. Meclisimiz, kendi kendine bütün İslâm Âlemine şamil bir kudret iktisap edemez. Türk milleti ve onun temsilcilerinden meydana gelen Meclisimiz, kendi mevcudiyetini, Halife unvanını taşıyan veya taşıyacak olan bir zatın eline veremez ve vermeyecektir. Bundan dolayı İslâm Âleminde karışıklık varmış veyahut olacakmış. Bunların hepsi manasız ve yalan sözlere. Kim söylemişse yalan söylemiştir. Bu sözüme itiraz eden bir zata cevap verdim. Açıkça dedim ki: Sen yalan söyleyebilirsin, istidatlısın!Bizim, dünyanın gözünde, en büyük kuvvet ve kudretimiz, yeni şekil ve mahiyetimizdir. Hilâfet makamı esaret altında olabilir. Halife namını taşıyanlar yabancılara sığınabilirler. Düşmanlar ve halifeler beraber olabilirler ve her şeyi yapmaya teşebbüs edebilirler. Fakat; yeni Türkiye'nin idare tarzını, siyasetini, kuvvetini kesin olarak sarsamazlar. Türkiye halkının, kayıtsız şartsız, hâkimiyetine sahip olduğunu, bir defa daha ve kesinlikle tekrar ediyorum. Hâkimiyet, hiçbir mana, hiçbir şekil ve hiçbir renkte ve delâlette iştirak kabul etmez. Unvanı halife olsun, ne olursa olsun; hiç kimse, bu milletin mukadderatına iştirak sahibi olamaz. Millet, buna kesinlikle müsaade edemez. Bunu teklif edecek hiçbir milletvekili bulunamaz. Bu nedenle; firarî Halifeyi makamından uzaklaştırmak, yenisini seçmek ve bu mevzu ile ilgili bütün işlemlerde, söylediğim görüşler dahilinde hareket zaruridir..."⁸¹. Böylece; Mustafa Kemal Paşa "... Halife seçilecek zatın padişahlık sevda ve iddiasına kapılarak herhangi

⁸¹ a.g.e., s. 699-700.

bir yabancı devlete sığınma ihtimalinin giderilmesi...”⁸², tedbirlerine önem verir. Bu nedenle; yeni halife Abdülmecit Efendi’ye gönderdiği 19 Kasım 1922 tarihli açık telgrafta, “hâkimiyetin kayıtsız şartsız millette olduğunu” belirtmeyi ön plânda tutar ve “... Türkiye devletinin hâkimiyetini kayıtsız şartsız milletin sorumluluğunda saklı tutan Anayasaya uygun olarak, icra kudreti ve teşri selâhiyeti kendisinde görünen ve toplanan milletin tek ve gerçek temsilcilerinden meydana gelen Türkiye Büyük Millet Meclisinin 1 Kasım 1922 tarihinde oybirliği ile kabul ettiği gerekçe ve esaslar dahilinde, Büyük Meclisçe, 18 Kasım 1922 tarihinde toplanan celsede, hilâfete seçilmiş olduğunu” bildirir ⁸³.

Bu arada; Mustafa Kemal Paşa, “Meclisteki muhaliflerin muhtelif hücum hareketleri”nden söz eder⁸⁴ ve çok anlamlı bir konuşma yapar: “... Reisten söz alarak, şu mütalâalarda bulundum: Bu kanun teklifi, hususî bir maksadı ihtiva ediyor ve bu hususî maksat doğruca şahsımı ilgilendirdiğinden, müsaade ederseniz, birkaç kelime ile fikrimi arz etmek istiyorum... Kanun lâıyası, doğrudan doğruya, benim şahsımı vatandaşlık haklarından düşürmek görüşüne yöneliktir. 14. maddede yazılı olan satırları gözden geçirecek olursanız, orada deniliyordu ki; Büyük Millet Meclisine aza seçilebilmek için, Türkiye’nin bu günkü hudutları dahilindeki mahaller ahalisinden olmak şarttır veya seçim dairesi dahilinde oturmak şarttır. Ondan sonra muhacir olarak gelenler, yerleşme tarihinden itibaren beş sene geçmiş ise, seçilebilirler. Ne yazık ki; doğum yerim, bu günkü hudutlar haricinde kalmış bulunuyor. İkincisi, herhangi bir seçim dairesinin beş senelik bir oturana bile değilim. Doğum yerim, bu günkü millî hududumuzun dışında kalmıştır. Fakat; bu böyle ise, bunda benim kesinlikle bir kasıt ve kabahatim yoktur. Bunun sebebi, bütün memleketimizi, milletimizi yok ve darmadağın etmek isteyen düşmanların, hareketlerinde muvaffak olmaktan kısmen menedilememiş olmasıdır. Eğer düşmanlar, tamamen maksatlarında muvaffak olmuş olsalardı, Allah korusun, buraya imzasını koyan efendilerin dahi memleketleri hudut haricinde kalabilirdi. Bundan başkâ; bu maddenin istediği şartı haiz bulunmuyorsanız; yani, beş sene sürekli olarak bir seçim dairesinde oturamamış isem, o da, bu vatana yaptığım hizmetler yüzündendir. Eğer, bu maddenin istediği şartı kazanmaya çalışsa idim, İstanbul’u kazandırmaktan ibaret olan Arı-

⁸² a.g.e., s. 695.

⁸³ a.g.e., s. 696.

⁸⁴ a.g.e., s. 723.

burnu ve Anafartalar'daki müdafaalarımı yapmamaklığım lâzım gelirdi. Eğer ben, bir yerde beş sene oturmaya mahkûm olsa idim, Bitlis ve Muş'u aldıktan sonra, Diyarbekir istikametinde yayılan düşmanın karşısına çıkmamaklığım, Bitlis ve Muş'u kurtarmaktan ibaret olan vatanî vazifemi yapmamaklığım lâzım gelirdi. Bu efendilerin istediği şartları kazanmak istese idim, Suriye'yi tahliye eden orduların kalıntılarından, Halep'te bir ordu teşkil ederek düşmana karşı müdafaaya etmemekliğim ve bu gün millî hududumuz dediğimiz hududu fiilen tespit etmemekliğim lâzım gelirdi. Zannediyorum ki; ondan sonraki çalışmalarım, cümlece malûmdur. Hiçbir yerde beş sene oturamayacak kadar çalışmış bulunuyorum. Ben zannediyordum ki; bu hizmetlerimden dolayı milletimin muhabbetine ve teveccühüne mazhar oldum. Belki, bütün İslâm Âleminin muhabbet ve teveccühüne mazharım. Bu nedenle bu teveccühlere karşılık vaandaşlık haklarından düşürülmeye uğrayacağımı hiç hatıra getirmezdim. Tahmin ediyorum ve ediyordum ki; yabancı düşmanlar, bana, suikast etmek suretiyle memleketimdeki hizmetimden beni ayırmaya çalışacaklardır. Fakat; hiçbir zaman hatır ve hayalime getirmezdim ki, yüce Mecliste, iki üç kişi bile olsun, aynı zihniyette bulunabilsin. Bu nedenle; ben, anlamak istiyorum. Bu efendiler seçim daireleri halkının ciddî olarak fikir ve hislerinin tercümanı mıdır? Yine, bu efendilere karşı söylüyorum; mebus olmak itibariyle, tabîi, yaygın bir sıfatı kendilerinde toplamış bulunuyorlar. Bu nedenle; millet, bu efendilerle aynı fikirde midir? Beni vatandaşlık haklarından düşürmek selâhiyeti bu efendilere nereden verilmiştir? Bu kürsüden, resmen, yüce heyetinize ve bu efendilerin seçim daireleri halkına ve bütün millete soruyorum ve cevap istiyorum!"⁸⁵. Paşa, bu konuşmasının etkilerini şöyle belirtiyor: "Bu sözlerim, ajans ve basın ile yayımlandı. Millet, sözlerimi ve sorumu duydu. Hemen, memleketin istisnasız seçim dairelerinin gerçek seçmenleri tarafından, halk tarafından, Meclis Reisliğine protestonameler yağdı. Kanunî teklife imza koyan mebus efendilerin de seçim daireleri halkı, kendilerini ve kendileri ile aynı fikirde olanları kınamakta gecikmediler..."⁸⁶.

VIII. *Yurt Gezileri :*

Mustafa Kemal Paşa, bu kadar önemli olaylar ve kararların geliştiği hassas ortamda, daha önceleri de görüldüğü gibi, "halk ile yakından te-

⁸⁵ a.g.e., s. 724-726.

⁸⁶ a.g.e., s. 726.

masa gelmek, ruh hallerini ve fikir eğilimlerini bir daha tetkik etmek” gereğın duyar; diğeri bir deyişle, “toplumla iç içe bulunmak” inancını taşıyan bir ulusal önder olduğu gerçeğini ortaya koyar. Buna göre; 1923 yılının ilk aylarında, biri Batı Anadolu’yu, diğeri Güney Anadolu’yu kapsam üzere, iki yurt gezisi yapar. Bu geziler sırasında; basın toplantıları düzenletir, basın mensuplarına demeçler verir, halkın çeşitli kesimlerine doğrudan doğruya seslenir. Denilebilir ki; yaptığı bütün konuşmalar, toplumu yakından ilgilendiren iç ve dış sorunlardan, tutucu kesimlerce halkta yaratılmaya çalışılan tereddüt ve endişeleri giderici açıklama ve aydınlatmaları kapsayan önemli konulardan oluşur. Bu arada; geleceğe yönelik inkılâp ve kalkınma girişimlerine de zaman zaman değindiği görülür.

Paşa, Batı Anadolu gezisi (14 Ocak — 20 Şubat 1923) sırasında; ilk olarak (15 Ocak), Eskişehir’de çeşitli konularda halka seslenir ve ertesi gün (16 Ocak) Arifiye’de, halk önünde şu konuşmayı yapar (Özet): “... Evvelâ, sulhsever olduğumuz için, sulhu arzu ediyoruz. Sonra, devamlı muharebeler dolayısıyla; memleket, sulha, düzen ve bayındırlığa çok muhtaçtır... Bizim mücadelemiz bitmemiştir. Asıl sulhtan sonra el birliği ile çalışmayı elden bırakmamak lâzımdır... Tarihimize ispatlanmıştır ki; şimdiye kadar nihaysiz zaferler elde etmişizdir. Tarihimiz, birçok parlak muvaffakiyetler kaydeder. Fakat; zaferle beraber, her şey bırakılmış ve meyvelerini toplamayı ecdadımız ihmal etmiştir... Tarihimiz geçmişte nihaysiz zaferler kaydettiği için, halk, herhangi bir askerî harekâtın neticesine karşı itimat gösterebilir. Ancak; bu gibi zaferlerin ardından da, halk, daima ihmal edildiğini görmeye —geçmiş günlerin telkinleri ile— alışmıştır... Memleketimiz, asıl sulhtan sonra faaliyet ve fedekârca çaba ister. Halk, üçbuçuk, dört seneden beri, nihaysiz gayret ve fedekârlık ve harcamalarda bulundu. Ancak sulhtan sonra hep birlikte göstereceğimiz faaliyet ve gayretlerdir ki; bu harcamaların meyvelerini toplayacaktır. Memleket. iktisadî bakımdan, çok gayrete muhtaçtır. İktisadî işlerimizin iyileştirilmesine ve düzenine vereceğimiz ehemmiyet derecesinde, memlekete bir refah temin edeceğiz. Biz, haddimizi bilir kimseleriz. Aşırı istek sahibi değiliz. Bu gün, esaret acıları altında inleyen birçok din kardeşlerimiz vardır. Bunlar için de, kendi çevrelerinde istiklâllerini elde etmeleri ve tam bir istiklâl ile memleketlerinin refah ve yükselişine gayret sarfetmeleri, en büyük temennilerimizdendir”⁸⁷.

⁸⁷ Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II, s. 52-53.

Batı Anadolu gezisinin en önemli basın toplantısı, aynı gün (16 Ocak) İzmit'te yapılır. Mustafa Kemal Paşa, beşbuçuk saat süren bu toplantıda, İstanbul gazeteleri başyazarlarının o dönemle ilgili güncel sorularını cevaplandırır. Bu cevaplardan bazıları, bu gün de dikkat çekicidir: "Harp mesullerinden bahsetmişsiniz. İtiraf ederim ki; eski Osmanlı Devletinin Umumî Harbe nasıl bir maksat ve gaye ile girdiğini, yani harbe iştirakten maksat nedir, anlamış değilim. Harpten büsbütün sakınmak mümkün mü idi? Hiç olmazsa, harbe iştiraki mümkün merteye geciktirmek kabil mi idi? İşte bu noktaların düşünülmesininin değeri vardır. Harbe girdikten sonra, idare bakımından yapılan yanlışlar çoktu. Bir milletin asıl kuvvetleri, kendi hayatını ve varlığını müdafaa içindir. Fakat; kendi varlığını unutup da, kuvvetini herhangi yabancı bir gaye için kullanmak, asla caiz değildir. Harbi sevk ve idare edenler, Umumî Harpte, kendi varlığımızı unutup, tamamıyla başkalarının esiri olmuşlardır. Esasen memleketi müdafaa yeterli olmayan kuvvetlerimiz, Galiçya'ya, Makedonya'ya, İran Ovalarına gönderilmekle hata edilmiştir... Bu hataların birinci meşulü, Enver Paşa merhumdur. Onun emri ile hareket eden kumandanları mesul tutmak, doğru değildir. Onlar vazifelerini yapmışlardır. Sonra, siyasî mesuller de birer suretle vefat etmişlerdir. Bu nedenle, hangi mesullerden bahsediyorsunuz? Diğer bir suale geçiyorum: Millî Mücadelenin maksat ve gayesi, milletin tam istiklâlini ve kayıtsız şartsız hâkimiyetini temin etmek ve devam ettirmektir. Millet, haricî istiklâlini kazanmak için, takibi lâzım gelen hareket hattını Misak-ı Millî ile ifade etmiştir. Millî Hâkimiyetini elde edebilmek için, takibi lâzım gelen hareket hattını da, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu tespit etmiştir. 1 Kasım'da, Büyük Millet Meclisinde verilen karar, yeni Türkiye devletinin mahiyetini bir defa daha vurguladı. Misak-ı Millimizin hedef aldığı gayeye, ordularımızın zaferleri ile ulaştık. Bu maddî başarıları siyasî olarak tespit için, murahhaslarımız, Lozan'da müzakereler ile meşguldürler. Murahhaslarımızın elindeki direktif, Misak-ı Millidir... Şimdi, dahilî vaziyetimize geliyorum. Değişik suallerinizi buraya alacağım... Dahilî vaziyet bahis mevzuu olurken, en evvel inzibat ve asayiş meseleleri akla gelir... Bu günkü vaziyet memnunluk vericidir. Adlî vakalar bile azalmıştır... Pontus diye, artık, Türkiye'de bir meseleden bahsolunamaz. Asırlardan beri vukuatsız kalmayan Dersim'de, adlî vukuat bile yoktur. Harpten çıkan bir memleketin en mühim meşguliyeti, iktisadî vaziyetin iyileştirilmesidir. Bu sene içinde, çiftçilere epeyce yardım edilmiştir. Ziraat için makineler, tohumluklar dağıtılmıştır. Maliyemizin vaziyetinden çok memnunuz. Harbin devamına rağmen; gelirimizle kendimizi idare edebiliyoruz... Hükümet merkezi neresi olacak, buyurulmuştu... Hükümet

merkezi neresi olmalıdır? düşündük. Bence, iki bakımdan tetkikler yapmak icap eder. Biri, her türlü taarruz ve tecavüze karşı yerinden kıpırdamayarak, kuvvet ve şükûnetini muhafaza edebilecek bir yer olmalı. Bu itibarla; tabî, memleketin merkezini araştırmak lâzım. Yoksa, bir geminin topundan telâşa düşebilecek bir yerde hükümet merkezi olamaz. İkincisi., hükümet merkezi öyle bir yerde olmalı ki; hükümet, gözünü memleketin bütün çevrelerine eşit surette çevirebilsin. Memleketin bir kenarına çekildiğimiz zaman, vatanın bizden uzak kalan imarsız yerlerini unutuveriyoruz. Biliyorsunuz ki; Anadolu, bu gün, baştan başa harabe halindedir. Kasaba ve şehir denilen yerler de öyledir. Niçin böyledir? Çünkü; İstanbul'u hükümet merkezi yapmışız ve kendimizi yalnız onun cazibesine kaptırmışız. İstanbul, en güzel bir şehrimiz, en kıymetli bir hazinemizdir. İşgal altında bulunduğu müddet zarfında. bütün Anadolu, onun elemi taşıdı. Hâlâ işgal acısından kurtulamamış olan İstanbul'u ve İstanbul halkını düşünüyoruz. Fakat; bu muhabbetimiz, mutlaka onun hükümet merkezi olması şeklinde tecelli etmemelidir. İstanbul'un hükümet merkezi olması, ona karşı ne sevgimizi azaltır, ne de alâkımızı. Bu memlekette çalışmak isteyenler, bu memleketi idare etmek isteyenler memleketin içine girmeli, bu milletle aynı şartlar içinde yaşamalı ki; ne yapmak lâzım geleceğini ciddî surette hissedebilsin. Her halde; birçok sebepler, hükümet merkezinin Ankara - Kayseri - Sivas üçgeni dahilinde bir noktada olmasını icap ettiriyor. Bu üçgenin bir ucunda bulunan Ankara, pekâlâ merkez olabilir. Esasen; hadiseler de, orasını merkez yapmıştır... Bir de, memleketin nüfus meselesine temas edildi. Hakikaten; nüfusumuz, arazimize göre pek azdır. Bunun sebebi basittir. Vaktiyle, büyük imparatorluklar tesisine heves ettik. Fetihler yaptık. Dünyayı almak istedik. Her zaptettiğimiz yere Anadolu halkını gönderdik. Oralarda öldürttük. Avrupa'nın bir kısmını, Mısır'ı, Irak'ı, Hicaz'ı, Yemen'i müdafaa ve muhafaza için öldürdüğümüz Türk gençlerinin sayısını kim bilir? Bunu gidermek için, sıhhî ve sosyal tedbirler alacağız. Hariçten muhacir getireceğiz. Askerlik müddetini azaltacağız. İnsan kuvveti yerine, makine kuvveti koyacağız... (Ermenilere yurt verilmezse, buraya teker teker gelebilecekler mi? sorusuna) teker teker gelmelerini menedemeyiz. Bu yurdu yalnız Ermeniler istemiyorlar. Geldaniler, Asuriler, daha bilmem kimler, bu hevese düştüler. Eğer bunların hepsine birer yurt vermeye kalkarsak, bizim elimizde yurt kalmaz. Bizden, o kadar çok şey istiyorlar... Mühim suallerden biri de şu idi: Millet Meclisindeki teşekküller ve cereyanlar. Hep beraber Meclisin üçbuçuk senelik bir tarihçesini yapalım: İstanbul'daki Meclis taarruza uğrarken; benim, Anadolu'da düşündüğüm şey; milleti, mutlaka, bir noktaya bağlayarak,

faaliyetimi devam ettirmek oldu. Fakat; o noktanın, birkaç şahıstan ibaret küçük bir heyet olmasını hafif bir teşebbüs buldum. Büyük bir meclis olsun, dedim. Ne kadar büyük olursa; millet için, o kadar emniyet verici, diye düşündüm. Aynı zamanda, bu meclisin selâhiyeti de büyük olsun, dedim. Livalarda (kaza ve vilâyet arası) seçim yapıldı. Evvelki ikinci seçmenler, Müdafaa-yı Hukuk Heyetleri, Belediye Heyetleri, milletçe başka ne kadar seçilmiş heyet varsa; onların iştiraki ile seçim yapıldı. Bu işlemlerin yapıldığı zamanki vaziyeti ve ruh halini hatırlamak lâzımdır: İstanbul'da kahredici bir zulüm herkesi tehdit ediyor; Anadolu'nun hiçbir tarafında emniyet hissi yok. Neler yapıldığına dair milletçe, açık bir karar ve kanaat yok. Şüpheli ve karanlık bir vaziyet. Bazı yerler, gidişi iyi görmedikleri için, uzun müddet mebus göndermek hususunda bile tereddüt ettiler. Bazı memleketler ise, gönderdikleri mebusların, eninde sonunda, asılacaklarına emin bulunuyorlardı. İlk devre gayet sakin geçti. Bakalım ne olacak? diye, hep beraber yürümüşlerdi. Meclisin ilk açılış sıralarında, benim uzun konuşmam vardır. O konuşmanın sonunda hükümetin teşkiline ve mahiyetine esas olmak üzere, bir proje teklif etmiştim. O projeyi, tam benim teklifim anında, kabul etmek uygun olamayacağına ve beni biraz tetkik etmek lâzım geleceğine dair, yalnız bir iki kişi, bir iki kelimeden ibaret olmak üzere, söz söylediler. Fakat, bu sözlere ehemmiyet verilmedi. Meclis, ittifakla, projeyi kabul etti. Bu proje üzerinde hasıl olan ilk tereddüt şu idi: Âlim ve hukuk bilir tanınan kişiler projeyi tetkik edince gördüler ki; bundan çıkan hükümet şekli, mevcut olan hükümet şekillerinden hiçbirine benzemiyor. Meclisin mahiyeti de, tarihte aynı mahiyette görülmüş meclislere benzemiyor. Mukayesede birim olarak Fransız İnkılâbındaki meclisi ele aldılar. Bildiğiniz gibi; o meclis, belediye azalarından ikişer kişinin bir araya gelmesi ile teşekkül etmiş ve kendisine geçici gözûyle bakmıştır ve sırası gelince, asıl meclisin yeniden toplanıp işlere el koyması kabul edilmiştir. İşte, bunu bilen âlimler, olsa olsa, bu meclisin de o mahiyette bir meclis olabileceği; bu nedenle, İstanbul'da tecavüze uğrayan meclisin, tekrar, uygun zaman ve şartta toplanmasına kadar vazife yapabileceği kanaatinde idiler ve bu meclisin ifade ettiği hükümet de, olsa olsa, felce uğramış bir hale düşürülen İstanbul'daki hükümetin tekrar çalışmaya geçeceği güne kadar geçici olarak meydana gelmiş sayılıyordu. Bense, hiç öyle düşünmüyordum. Fakat; o projede, düşündüklerim çok dikkatle ima edilmiştir. Zannedirim ki, haklı bulursunuz. Çünkü; hislerimi önceden daha fazla izaha kalkışsam; (Meclisin) çoğu beni bırakıp giderlerdi... Proje esaslarına göre, bir program tespit ettim. Halk Programı namı altındaki bu projeyi bir gecede bas-

turdık, ertesi günü toplanan kimselere dağıttık. Onlar, kendi programları ile bu program arasında büyük bir çelişki görmüşler. Tetkik ettiler. Neticede, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu meydana çıktı. Teşkilâtı Esasiye Kanununu münakaşa ve kabul ettirmeye çalışırken; anlaşmazlık, kaba şekilde, şöyle çıkıyordu: *Diyorlardı ki; böyle bir program ve böyle bir kanunun hedef aldığı gaye, hilâfet ve saltanat makamını bir kenara itmek ve bir cumhuriyet yapmaktır. Biz de diyorduk ki; yanılıyorsunuz efendiler, saltanat ve hilâfet makamı, cumhuriyet şimdi bahis mevzuu değildir...* Nihayet blok halinde bulunan meclis, bir gün, beş parçaya ayrıldı. Fakat; sağ, sol kanat şeklinde değil; hissî, şahsî, fikrî, değişik sebepler dolayısıyla parçalara ayrıldı. Hiçbirisinde, bir karar temin edecek çoğunluk kalmadı. Zaman zaman birleşirdi. Fakat; çok kez, birbirinden ayrı olarak çalışırlardı. Vekiller Heyetinde bulunan arkadaşlar, çok güçlük çekiyorlardı. Zira, icra selâhiyetini haiz olan bu mecliste birçok mühim meseleleri meclise danışmak, oradan karar almak mecburiyeti vardı. İş o decereye geldi ki, en basit meseleler için de Meclisten karar almak imkânı kalmadı. Ben, bu vaziyeti çok tehlikeli buldum. Yapılacak mühim işlerimiz vardı. Katlanacak nihayetsiz fedakârlıklar olacaktı. Hatırma gelen şey, bu ufak parçaları birleştirmek ve bir grup haline koymak oldu. Ona teşebbüs ettim. Bununla; evvelâ teker teker, sonra da toplu şekilde görüşerek, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Grubu diye bir grup yaptık. Bu gruba, program olmak üzere, esaslı iki şey gösterdik: Misak-ı Millî, Teşkilâtı Esasiye. Misak-ı Millî meselesinde, bütün meclis müttefik bulunuyordu. Anlaşmazlık, Teşkilâtı Esasiye Kanunu üzerinde görünüyordu. Onun için, esas olarak o noktayı belirttim. Grup, bu suretle çoğunluk kazandı. Gruba dahil olmayanlar azınlıkta kaldılar. İtiraf etmeli ki; grup haline getirdiğimiz kimseler, fikir ve yorum bakımından tamamıyla birlik değildiler. Belki o günün duyguları ile, daha doğrusu telkinleri ile, bir araya gelmişlerdi. Bu nedenle; daha evvel Meclisin içinde meydana gelen parçalanma vaziyeti Grupta da başladı. Grupta ufak ufak hiziplerin teşekkülü seziliyordu. O zaman, bazı arkadaşlar daha sıkı, daha dayanışmalı bir hizip yapmak için özel teşebbüslere başladılar. Anlaşıyordu ki; arkadaşları birbirine bağlamak için, onlara gayet umumî hedefler vermek kâfi gelmiyordu. Umumî esaslar üzerinde anlaşmak kolay oluyordu. Ancak, tatbikat safhalarına gelince, muhalefet ve hususî görüşler kendini gösteriyordu. Bu hususî görüşler, programın teferruatlı olmasını gerektiriyordu. Daha teferruatlı bir program ise, bu teşkilâtın fırka (parti) manasını ifade etmesi sakıncası vardı. O zaman için fırka teşkilini uygun bulmak doğru değildi. Kuvvetimizi, ancak Mecliste ve bu nedenle, millî kuvvetler arasında göstereceğimiz birlik ve dayanışma ile dünyaya anlatacak-

tık. Memnun olmayanların memnuniyetsizlikleri, hep şahsî sebeplerden doğuyordu. Doğrudan doğruya benim şahsımdan memnun olmayanlar vardı. Birçokları da, benimle beraber çalışan bazı arkadaşlardan memnuniyetsizlik gösteriyorlardı. Nihayet; bu memnun olmayanlar, kendi aralarında beraber çalışmaya karar verdiler. Sayıları gittikçe arttı. Vaziyeti idare için, kendilerine bir idare heyeti seçtiler, O idare heyetinin etrafında bir zümre çalışıyordu. Bu zümrenin ismi yoktu. Aradılar; fakat, kendilerine yakıştırılacak uygun bir isim bulamadılar. Nihayet, dediler ki; biz de, Anadolu-Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyetine mensubuz. Biz de, o cemiyet tarafından seçildik. Bizim de ismimiz aynı; fakat, iki numaralı grubuz. Bu grup, zaman zaman azaldı, Bu çoğalış ve azalışın sebebi şudur: İki grubun arasında kalmış olan birtakım gericiler, menfaatseverler vardı. Bunlar kendi menfaatlerini hangi tarafta bulurlarsa, o tarafı tutuyorlardı. Bu gibiler, çok dürüst hareket eden birinci gruptan daima uzak kaldılar. İkinci grup ve ona tabi olan gericiler, sürekli olarak vekillere taarruz ederler; onları düşürmek isterler; orduyu tenkit ederlerdi. Zaman oldu ki; ordunun içişlerine karışmak istediler, şöyle teklifler yaptılar: bu ordu ile hiçbirşey yapılamayacak. Bari, hiç olmazsa, yarısını terhis edelim; diğer yarısını bekletelim. Sonra da, ordu için Başkumandana lüzum yoktur, diyorlardı. Bunun için de, menfi rey veriyorlardı. Onlar, daima, hükümeti ellerine almaya çalışıyorlardı. Hele, Dahiliye Vekilliğini elde etmeye özellikle ehemmiyet veriyorlardı. Eğer bu vekilliği ellerine alırsa, bütün teşkilâta hâkim-olacaklar; seçimlerde, istedikleri çoğunluğu kazanacaklar. Böyle düşünüyorlardı. Fakat; son günlerde, bütün teşebbüslerinde muvaffak olamadılar, muvaffak olamayacaklarını da anladılar. Şimdiki halleri, dağılmadır. Mevcutları yirmiüç kişiye inmiştir. Oradan ayrılanlar da, kendi kendilerine tarafsız bir vaziyet almış, tövbe eder bir hale girmişlerdir... Bu gün bu efendilere bazı hocalar da katılmıştır. Bu suretle, hocaların en cahilleri onlara katılmıştır. Kendilerince müdafaalarına esas olacak tezi de buldular, diyorlardı ki: *biz, bu hükümet tarzına, Meclisin bu mahiyetine karşı değiliz. Fakat; bu gün, o selâhiyetleri haiz olanın yerini tutacak kimse, reislik makamında kim ise o olacaktır. Bu gün için, Mustafa Kemal Paşa vardır. Belki, bu günkü şartları ile, bu makamı tutabilir. Fakat; yarın, çekildiği zaman veya öldüğü zaman, mümessil olarak yerine kimi getireceğiz? Biz, birbirimizi çekemeyiz. Böyle bir Meclis bulamayız. Netice, dağılma olur. Bu nedenle, o makamda (yani Müillet Meclisi Reisliğinde), öyle bir zat bulunmalı ki; böyle seçimle, diğer bazı şeylerle kayıt altına alınmasın. Bu zat kim olabilir? Halife'yi Reis yaparız. Onu, bir defaya mahsus olmak üzere seçeriz. Ondan sonra hiçbir şey düşünmeyiz. Orası öyle bir makam olur ki; oraya herkes gözünü dikmez. Ona, biz bir hak veririz ki; Meclisin*

kanunlarını, hükümetin kararlarını tasdik eder. İşte bu adamlar, böyle formül ile, prensip anlaşmazlığı şeklinde ortaya çıkmış bulunuyorlar... Biz, bu meseleyi siyaset bakımından halletmişizdir: Dünya yüzünde, müstakil ve yeni bir Türk devleti vardır. Devleti kuran milletin bir Türkiye Büyük Millet Meclisi vardır. Memleketin tek, gerçek temsilcisi bu meclistir. Türkiye Devletinin Reisi de vardır. Bu şekil hukukîdir, ilmîdir, özellikle devletin istiklâlini en iyi muhafaza edebilecek bir şekildir. Türkiye Devleti, başka bir makam tanımaz. Aslında, başka bir makam yoktur; yani hilâfet makamının resmî vaziyet ve mahiyeti yoktur. Hilâfet demek, bütün İslâm Âlemine yaygın bir idare noktası demek ise, tarihte bu, hiçbir vakit vaki olmamıştır. Bütün İslâm Âleminin, halife sıfatı ile, bir adam tarafından idaresi vaki de değildir... (İlgili soruyu cevaplandırarak) Ben, Halk Fırkası namı altında bir fırka tesis edeceğim, dediğim zaman; zannolunmuş idi ki; milletin değişik sınıflarından bir veya iki sınıfın menfaatlerini, yahut refahını temin etmeye dönük bir gaye takip edeceğimden, diğer sınıfların menfaatlerini düşünmeyeceğim. Böyle bir şey yoktur. Fırkanın programı bütün milletin refah ve saadetini temine yönelik olacaktır. Görüşlerimizi, beraber çalışmak istediğimiz insanlardan kurulmuş fırkaya anlatmak lâzımdır. Halkı kendi halinde bırakırsak, bir adım ileri atamayız. Program elimizde kalır. Bütün milleti müspet bir çalışma programı ile alâkalı kılmalıyız. Mesele programdandır. İsim değişmesi ile kimseyi aldatamayız. Ortaya koyacağımız şey, müspet millet programı olmalıdır. Memleketin umum heyetinin menfaatine ait ve hizmet edici bir program yapılmalıdır... Yalnız şahsımı düşünse idim, sulh olur olmaz: ben tarihî ve millî vazifemi yaptım, der ve hoşuma giden bir tarafa çekilir, otururdum. Bu tarzda hareket, nefsim için daha iyi olurdu. Mücadeleye devam eden bir insan, mutlaka yıpranır. Sulhun imzalanacağı gün, şüphesiz birçok muvafakiyetler kazanmış bulunacağız. Buna rağmen; hiçbir şeyin son bulmamış olduğunu kabul etmek lâzımdır. Yeniden, daha esaslı işlere başlamak mecburiyetindeyiz. Elde edilmesini istediğimiz bütün neticeleri yeniden işleyerek vurgulamalıyız... Biz, bir inkılâp yaptık. Buna devam ediyoruz. Biliyorsunuz ki; memleketin birçok yerleri, bilerek veya bilmeyerek, isyan etti. İsyancıları yola getirmeye mecbur olduk. Şimdiye kadar yaptıklarımız, ancak ondan sonra teessüs edebilmiştir. Biliyorsunuz ki; Fransız Büyük İnkılâbı, hemen yüz sene devam etmiştir. Üç senede esaslı bir inkılâbın biteceğini farzetmek hata olur. Belki, zaman zaman şöyle veya böyle bir şeyler olacaktır. Kanaatimizi sabit, ümidimizi hâkim bulundurmak sayesinde, mutlaka üstün geleceğiz. Hocaları memnun edelim, İslâm Âlemini memnun edelim, herkesi memnun edelim, dersek; mümkün olsun, hepsi

memnun olsun; ama, biz, maksadı temin etmiş olmayız. İdare-i maslahatçılar esaslı inkılâp yapamaz. Bu günkü sefalet ve rezalet içinde, esasen kimseyi memnun etmeye imkân yoktur. Memleket imar edilmiş, millet zengin olduğu zaman, herkes memnun olur... Bu memleketi şu istikamete sevk ederken, bir şey yaptığımızı ifade etmeliyiz. Bizde daima muteber ve bahis mevzuu olan, çoğunluktur. Bu milletin çoğunluğu bizimle olursa; fırka deyiniz, ne dersiniz deyiniz, yürütmek mümkündür. Çoğunluk beraber değilse; grup deyiniz, heyet deyiniz, buna dayanarak inkılâpta muvaffakiyet mümkün olamaz. (O zaman, ne yapmak lâzım? sorusuna) o zaman, inkılâbın temini için, tarihin gösterdiği vasıtaya müracaat edeceğiz. (Karıncada bir açıklık yok, denilmesi üzerine) inkılâbın kanunu, mevcut kanunların üstündedir. Bizi öldürmedikçe, bizim kafalarımızdaki cereyanı boğmadıkça; başladığımız inkılâp ve yenilik, bir an bile durmayacaktır. Bizden sonraki devirlerde de böyle olacaktır. (Bu teşkilât, yeniden seçime kadar hazırlanabilir mi? sorusuna) Halk teşkilâtı mı? Siz çalışmadığınıza göre, hazırlanamayacaktır. Siz, yalnız tenkit ediyorsunuz. Fakat; yapılacak program hakkında bir şey söylemiyorsunuz... (Paşa, ilerde daha uzun uzadıya görüşmek ümidini belirterek) hiç şüphesiz, sulh olduktan sonra çok çalışmak lüzumuna kaniiz. Bunun için, kayıplarımızı en az bir zamanda giderecek esaslı bir program yapmaya mecburuz. Bu program üzerinde fırka teşekkül edecektir... Milleti teşkilâtsiz ve hedefsiz bırakamayız. Bırakırsak, bu millet elimizden gider... Bu üç senelik millî çalışmaların, fedakârlığın neticesi olmak üzere, ulaştığımız hedefler ikidir: Birisi, tam istiklâl; diğeri de, bunun kadar ehemmiyetli olan yeni hükümetimizdir. Birincisini açıklamak kolaydır. Çünkü, herkesin duyduğu, canının yandığı şeydir. İkincisini ise, herkes anlamıyor. Bunun için; hükümetin vaziyetini ve mahiyetini, Teşkilat-ı Esasiye Kanununun ruh ve manasını, görüştüğümüz noktalardan tahlil ve tetkik ederek, halka anlatmalıyız. Tutucuları mutlaka bize hücum ettirmek için değil; sağduyu sahibi olan millet çoğunluğuna gerçeği anlatacak tarzda.... Dünyada denge denilen bir şey vardır. Biz, onun haricinde değiliz. Doğu'da büyük bir devletle, yahut Batı'da birkaç devletle temas etmek, anlaşmalar ve belki ittifaklar yapmak suretiyle, denge sahasında yerimizi tespit düşüncesi vardır. Ne Doğu'ya ve ne de Batı'ya ehemmiyet vermeksizin, yalnız kendi varlığımıza dayanarak yetinilebilir mi? suali de hatıra geliyor. Doğrusunu söylemek lâzım gelirse; bu dakikada emniyete değer olan siyaset, yalnız kendi varlığımıza dayanmaktadır. Başkalarına, emniyetle, kalbimizi bağlayamayız. Fakat; bu demek değildir

ki; yarıñ vukubulacak zorluklar karşısında, herhangi bir tarafa daha çok yaklaşmak mümkün değildir ve uygun değildir” 88.

Mustafa Kemal Paşa, 21 Ocak'ta Bursa'dadır; orada, 22 Ocak'ta halka karşı yaptığı uzun bir konuşmada, değişik soruları cevaplandırır: “... (Anıtlarla ilgili ilk soruya cevap olarak) abidelerden bahseden arkadaşımızın maksadı, heykel olsa gerektir. Dünyada medenî, ileri ve gelişmiş olmak isteyen herhangi bir millet, mutlaka heykel yapacak ve heykeltraş yetiştirecektir. Abidelerin şuraya buraya tarihî hatıralar olarak dikilmesinin dine aykırı olduğunu iddia edenler, şer'î hükümleri lâıyık ile incelememiş olanlardır... İslâmın gerçekleri tamamıyla anlaşıldıktan ve hasıl olan vicdanî kanaat kuvvetli hadiseler ile de güçlendikten sonra; birtakım aydın insanları taş parçalarına böyle tapacaklarını farz ve zannetmek, İslâm Âlemine hakaret etmek demektir. Aydın ve dindar olan milletimiz, gelişme çarelerinden biri olan heykeltraşlığı en üstün derecede ilerletecek ve memleketimizin her köşesi, ecdadımızın ve bundan sonra yetişecek evlâtlarımızın hatıralarını güzel heykellerle dünyaya ilân edecektir. Bu iş, çoktan başlamıştır. Meselâ; Sivas'tan Erzurum'a giderken, yol üzerinde güzel bir heykele tesadüf edersiniz. Sonra, Mısırlılar İslâm değil midir? İslâmlık yalnız Türkiye ve Anadolu halkına mı mahsustur? Seyahat edenler pekâlâ bilirler ki; Mısır'da, birçok büyük kişilerin heykelleri vardır. Milletimiz, din ve dil gibi, iki kıymetli fazilete maliktir. Bu faziletleri, hiçbir kuvvet, milletimizin kaip ve vicdanından çekip alamamıştır ve alamaz. İnsanlar, olgunlaşmak için bazı şeylere muhtaçtır. Bir millet ki, resim yapmaz; bir millet ki, heykel yapmaz; bir millet ki, fennin icap ettirdiği şeyleri yapmaz; itiraf etmeli ki, o milletin yükselme yolunda yeri yoktur. Halbuki; bizim milletimiz, gerçek vasıfları ile, medenî ve gelişmiş olmaya lâıyık ve olacaktır. (Sulh sorusuna değinerek) Gerçekte; sulh bizim için ne kadar yararlı ise; muhataplarımız için de, o kadar yararlı ve lâızımdır. Çünkü; bundan sonra, memleketimizin imarı ve canlandırılması için çalışmak istiyoruz. Onların da bu lüzumu anlamamalarına imkân yoktur. Ancak; onlar, bizim geleceğimize tereddütle bakarak, yaptığımız inkılâbın esaslı bir inkılâp olmadığını ve günün birinde mutlaka devrileceğimizi zannetmişlerdi. İşte bu hayal, suthu şimdiye kadar uzaklaştırmıştır. Fakat; hamdolsun, milletimizin ve meclisimizin gösterdiği birlik ve Lozan'da bulunan murahhas heyetimizin davamızı müdafîna hususunda gösterdiği kudret ve basiret, düşmanlarımızın, bu kere, hayallere sapmalarına imkân bırakmayacaktır...

⁸⁸ İsmail Arar, Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı, 1969, s. 28-61.

(Halkın bir noktada aydınlatılması isteği ile ilgili olarak) milletimiz, üçbuçuk senelik bir zamana sıkıştırılması imkânı olmayan çok büyük bir inkılâbın yaratıcısı olmuştur. Gerçekten; asırlardan beri bağlı olmaya alıştığımız bir idare şeklinin dışına çıkarak dünyada benzeri bulunmayan bir devlet kurduk. Fakat; bu yeniliğin mutlaka ters bir hareketi icap ettireceğini hatırımızdan çıkarmamak lâzımdır. Bu harekete, özel deyişi ile, irtica (gericilik) derler. Yaptığımız işler ve aldığımız neticelere göre; bu gibi irticalar, her vakit beklenmelidir. Kanla yapılan inkılâplar, daha sağlam olur; kansız inkılâp ebedileştirilemez. Fakat; biz, bu inkılâba ulaşmak için, lüzumu kadar kan döktük. Bu kanlarımız, yalnız muharebe meydanlarında değil; aynı zamanda, memleketin dahilinde de döküldü. Biliyorsunuz ki; Hendek'te, Bolu'da, Konya'da, Yozgat'ta, vesair memleketlerimizde, birçok isyanlar vukua geldi. Ve bunların hepsi bastırıldı. Temenni olunur ki; bu dökülen kanlar kâfi gelsin ve bundan sonra kan dökülmesin. Mesut inkılâbımızın aleyhinde fikir ve his taşıyanları aydınlatmak ve uyarmak, aydınlarımıza düşen millî vazifelerin en mühimi ve en birincisidir... (birçok soruyu cevaplandırdıktan sonra, son söz olarak) Milletimizi, şimdiye kadar söylediğim sözlerle ve hareketlerimle, aldatmamış olmakla iftihar ediyorum. Yapacağım. Yapacağız. Yapabiliriz, dediğim zaman; onların gerçekten yapılabileceğine inanmıştım. Nitekim; Sakarya Muharebesi başlamadan evvel, düşmanı memleketimiz içinde boğacağız, demiştim. Bana, bazı mühim sayılan yerlerden müracaatlar vaki olarak; milleti boş yere kırdırmayınız, demişler; Romenlerden, Bulgarlardan, Yunanlılardan söz ederek, kurtuluşumuzu geleceğe bırakmanın uygun olacağını söylemişlerdi. Fakat; milletin kabiliyetini, azmini, imanını dikkate alarak; onlara, *hayır, yapacağız*, demiştim. Şimdi de; milleti refaha, ileriye; milleti bayındırlığa sevk etmek için, mevcut kabiliyetimizi dikkate alarak; *bunu da yapacağız*, diyorum”⁸⁹.

Mustafa Kemal Paşa, Batı Anadolu gezisi programı çerçevesinde; 25 Ocak'ta Alaşehir'de, 26 Ocak'ta Salihli, Turgutlu ve Manisa'da birer konuşma yapar ve 26 Ocak akşamı İzmir'dedir. 27 Ocak'ta, ilk işi annesinin ruhuna seslenmektir; 14 Ocak'ta ölümüne yetişemediği annesinin Karşıyaka'daki mezarı başında şu konuşmayı yapar: “Zavallı validem, bütün millet için ülkü olan İzmir'in mukaddes topraklarına vücudunu bırakmış bulunuyor. Arkadaşlar, ölüm, yaratılışın en tabii bir kanunudur. Fakat, böyle olmakla beraber; bazen ne hazin tecelliler arz eder. Burada yatan

⁸⁹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II, s. 65-70.

validem, zulmün, zorbalığın, bütün milleti felâket uçurumuna götüren bir keyfi idarenin kurbanı olmuştur. Bunu izah etmek için, müsaade buyurursanız, acıklı hayatının göze çarpan birkaç noktasını arz edeyim: Abdülhamit devrinde idi. 1905 tarihinde mektepten henüz kurmay yüzbaşı olarak çıkmıştım. Hayata ilk adımı atıyordum. Fakat; bu adım, hayata değil; zindana tesadüf etti. Hakikaten; bir gün, beni aldılar ve zorba idarenin zindanlarına koydular. Orada aylarca kaldım. Validem, bundan, ancak hapisten çıktıktan sonra haberdar olabildi. Ve derhal, beni görmeye koştu.. İstanbul'a geldi. Fakat; orada, kendisi ile ancak üç beş gün görüşmek nasip oldu. Çünkü; tekrar, zorba idarenin hafiyeleri, casusları, cellâtları evimizi sarmış ve beni alıp götürmüşlerdi. Validem, ağlayarak, arkamdan takip ediyordu. Ben sürgün edildiğim yere götüreceğim vapura bindirilirken; benimle görüşmekten men edilen validem, gözyaşları ile, Sirkeci rıhtımında, elemeler ve kederler içinde terk edilmiş bulunuyordu. Sürgün yerimde geçirdiğim tehlikeler, onun hayatını acılar ve göz yaşları içinde geçirtmiştir. Başka bir nokta daha: Mütareke zamanında; Anadolu'ya geçtiğim vakit, validemi ıstıraplı bir halde, İstanbul'da bırakmaya mecbur olmuştum. Yanımda, kendisinin görevlendirdiği bir adamım vardı. Bunu, Erzurum'dan İstanbul'a gönderdiğim zaman; validem, bu adamın yalnız olarak geldiğinden haberdar olduğu dakikada, benim hakkımda halife ve padişah tarafından verilmiş olan idam kararının yerine getirildiğini zanneylemiş ve bu zan, kendisini felce uğratmıştı. Ondan sonra; bütün mücadele seneleri, onun hayatını elem, ıstırap içinde geçirtmişti. Padişah ve hükümetinin ve bütün düşmanların daima baskı ve işkencesi altında kalmıştı. Evi, bin türlü sebep ve vesilelerle basılır ve aranır, kendisi rahatsız edilirdi. Validem, üçbuçuk senelik bütün gece ve gündüzlerini göz yaşları içinde geçirdi. Bu göz yaşları, ona gözlerini kaybettirdi. Nihayet; pek yakın zamanda, onu İstanbul'dan kurtarabildim. Ona kavuşabildim ki; o, artık maddeten ölmüştü; yalnız manen yaşıyordu. Validemin kaybından, şüphesiz, çok müteessirim. Fakat; bu teessürümü gideren ve beni teselli eden bir husus vardır ki; o da, anamız vatani yok eden ve harabeye çeviren idarenin, artık, bir daha dönmemek üzere; yokluk mezarına götürülmüş olduğunu görmektir. Validem, bu toprağın altında; fakat, millî hâkimiyet, sonsuza dek süreklî olsun. Beni teselli eden en büyük kuvvet budur. Evet, millî hâkimiyet, sonsuza dek devam edecektir. Validemin ruhuna ve bütün ecdat ruhuna borçlu olduğum vicdan yeminini tekrar edeyim. Validemin gömüldüğü yer önünde ve Allahın huzurunda and içiyorum, bu kadar kan dökerek milletin ele geçirdiği ve tespit ettiği hâkimiyetin muhafaza ve müdafaası için, icap ederse, validemin yanına gitmekte

asla tereddüt etmeyeceğim. Millî hâkimiyet uğrunda canımı vermek, benim için namus ve vicdan borcu olsun”⁹⁰.

Mustafa Kemal Paşa, 27 Ocak gecesi, İzmir’de şerefine verilen yemekte halkın temsilcilerine şöyle seslenir (özet): “...İleri sürülen kıymetli sözler arasında özellikle milletin ve kahraman ordumuzun elde ettiği muvaffakiyetler ve zaferleri benim şahsımda temsil edilmiş görmekten dolayı bilhas-sa teşekkür ederim. Fakat, bir noktayı kaydetmek mecburiyetindeyim ve bunu gayet ehemmiyetli olarak arz ederim ki; bütün bu muvaffakiyetler, yalnız benim eserim değildir ve olamaz. Bütün muvaffakiyetler, bütün milletin azim ve imanı ile çalışmalarını birleştirmesi neticesidir. Kahraman milletimizin ve seçkin ordumuzun kazandığı muvaffakiyetler ve zaferlerdir. Bir millet, bir memleket için kurtuluş ve selâmet ve muvaffakiyet istiyorsak; bunu, yalnız bir şahıstan hiçbir vakit istememeliyiz. Herhangi bir şahsın muvaffakiyeti demek o milletin muvaffakiyeti demektir. Bir milletin muvaffakiyeti demek, mutlaka, bütün millî kuvvetlerin bir istikamette bulunması ile, meydana gelmesi ile mümkündür. Bu nedenle; bilelim ki, ulaştığımız muvaffakiyet, milletin kuvvetlerini birleştirmesinden, çalışmalarını ortaklaşa yapmasından ileri gelmiştir. Eğer, aynı muvaffakiyetleri ve zaferleri ilerde kazanmak istiyorsak; aynı esasa dayanalım ve aynı surette yürüyelim... (İzmir’in işgalini ve bunda padişah ve hükümetin hareketsiz kaldığını belirttikten sonra) İzmir ve havalisinin çok namuslu ve vatansever ahali, hiçbir vakitte bu taçlı kişi ile ve onun heyeti ile, onun temsilcisi ile beraber olmadı, olmak istemedi ve olamazdı. Onun için; derhal Redd-i İlhak namı ile teşkil ettiği cemiyet vasıtasıyla, bütün ahaliyi vatan müdafaasına davet etti. Bu vesile ile, o cemiyetin namını hürmetle anmayı bir borç sayarım. Bu teşebbüs, düşman karşısında bir namus cephesi teşkil etti. Denilemez ki; bu cephe, çok büyük, maddî olarak çok kuvvetli idi. Fakat; Çok yüksek namus ve manevî kuvvete malikti. Şüphe yok, bu namus cephesi, bütün memleket için bir davet ve teşvik cephesi idi. Bunu teşkil eden insanlar pekâlâ biliyordu ki, bütün vatanseverler bu cepheye koşacaktı. Gerçekten öyle oldu. Bütün millet hakikati anladı. Çalışmalarını birleştirdi ve bu cephenin güçlendirilmesine koştu. Ancak, düşmanlarımız bunu anlamışlar ve buna imkân ve fırsat vermemek için, derhal o namus cephesine tecavüz ve taarruz eylemişlerdi. Efendiler, namus cephesi, hiçbir vakit yıkılmaz, mağlûp olmaz. Bu nedenle; o cephe yıkılmamış, mağlûp edilememiştir. Belki, memleketin ve milletin muhtaç

⁹⁰ a.g.e., s. 74-75.

olduğu zamanı kazandırmak üzere, biraz geriye çekildi. Tabiatıyla; bu, millet ve memleket için zararsız oldu denilemez; bir müddet için; güzel yerlerimiz, pek kıymetli, feyizli arazimiz düşmanın ayakları altında çiğnenmeye mahkûm olmuştur. Bu manzara karşısında, milletin müteessir olmadığını söylemek, doğru değildir; ancak, bu teessür, milletin azim ve imanın da sebat etmesine ve vazifede devam eylemesine ve nihayet, düşmanları sonuna kadar kırmak hususundaki kesin kararına yine mani olamadı ve millet, çalışmasında devam etti. Düşman, bütün bu çalışmaları mutlaka yıkmak için... taarruz etti. Fakat; bu taarruzları, milletin imanı ve azmi ve milletin öz evlâtlarından kurulmuş olan kahraman ordusunun azim ve yiğitliği önünde, acı, şiddetli darbeler ile, geri atıldı. Birinci İnönü oldu, İkinci İnönü oldu, Sakarya oldu; nihayet, millet ve ordu, artık, düşmanı yok etmek için lâzım gelen kuvveti, kudreti ve bütün hazırlıkları almış ve yapmış bulunuyordu. Bundan sonra vukubulan hareket, neticesi bütün dünyaca bilinen hareketti... (Eski ve yeni idare devresini mukayese ettikten sonra) kayıtsız şartsız tabiri ile açıklanan hâkimiyeti milletin elinde tutmak demek, bu hâkimiyetin bir zerresini; sıfatı, ismi ne olursa olsun; hiçbir makama vermemek, verdirmemek demektir. Bununla kastettiğim manayı kolaylıkla anlayabilirsiniz. Efendiler, henüz kurtulmuş değiliz; atılan adımlar, bundan sonra atılması lâzım gelen adımların başlangıcıdır. İnsan, başlangıçta iken, neticeye ulaştığını iddia ederse; dünyanın en derin dalgınlıkları içinde kendisini uçuyor görür. Biz, daha, çok adımlar atmak mecburiyetindeyiz. Bu adımlar, hem çok hızlı, hem de çok uzun olmalıdır. Bu nedenle; bu adımları doğru ve muayyen bir istikamet dahilinde alabilmek için, kendi mukadderatımıza kendimiz sahip ve hâkim olmak mecburiyetindeyiz. (Milletimiz) artık, haklarını, hiçbir suretle, hiçbir şekilde, hiçbir kimseye vermemek kesin niyetindedir. Buna göre; bizi aldatmamak şartıyla, sulh yapmaya hazırız. Ve çok kuvvetle ümit ediyoruz ki; insanlık ve medeniyetin hakikî arzusu olan bu insanca arzu, o medeniyeti ve toplumu temsil eden murahhas heyetleri tarafından kesinlikle kavranacak ve müşterek bir neticeye ulaşma mümkün olacaktır. Gerçekte; bu netice, maddî olarak elde edilmiştir. Yalnız; bunun resmî ifadesi kalmıştır. Bunu ümitle bekliyoruz....”⁹¹.

⁹¹ a.g.e., s. 76-80.